

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Rasa INDRILIŪNAITĖ

**BENAMYSTĖ LIETUVOJE: NAKVYNĖS NAMŲ GYVENTOJŲ
(IŠ)GYVENIMO PRAKTIKOS**

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)

Kaunas, 2013

UDK 364.682.4

In-34

Disertacija rengta 2008 – 2012 metais Vytauto Didžiojo universitete

Mokslinė vadovė:

Doc. dr. Daiva K. Kuzmickaitė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, sociologija
– 05 S)

ISBN 978-9955-12-955-4

TURINYS

ĮVADAS.....	5
I. BENDRIEJI BENAMYSTĖS STUDIJŲ ASPEKTAI.....	16
1.1. Benamystės studijų prieigos ir pobūdis	16
1.2. Benamystės reiškinio įvertinimo būdai ir priemonės	20
1.2.1. Benamystės priežasčių problematika	20
1.2.2. Benamystės apibrėžimų įvairovė	24
1.2.3. Benamių asmenų apskaita	27
1.3. Benamystė Lietuvoje: situacijos apžvalga.....	28
II. BENAMIŲ KASDIENYBĖS PRAKTIKŲ TEORINIS KONSTRAVIMAS.....	34
2.1. Benamių kasdienybės praktikos ir jų santykis su galios strategijomis	34
2.2. Socialinių paslaugų teikimo ir naudojimosi jomis santykis.....	36
2.3. Socialinė parama benamiams Lietuvoje	39
2.4. Erdvės, vietos ir socialinio santykio konstravimas benamystėje.....	44
2.4.1. Vietos tapatumo konstravimas	45
2.4.2. Namų kaip vietos samprata	46
III. TYRIMO METODOLOGIJA	51
3.3. Tyrėjo vaidmuo lauke	56
3.4. Tyrimo etika.....	58
3.5. Tyrimo metodai.....	59
3.5.1. Duomenų rinkimo metodai	59
3.5.2. Empirinių duomenų analizės metodai	62
3.6. Tyrimo ribos	64
IV. NAKVYNĖS NAMŲ GYVENTOJŲ (IŠ)GYVENIMO SUBJEKTYVIOSIOS PRAKTIKOS.....	66
4.1. Vietos ir žmonės. Nakvynės namų vaidmuo benamystėje	66
4.1.1. Nakvynės namų gyventojai: pradžia	67
4.1.2. Nakvynės namų gyventojai: „klientai“ vs. „žmonės“	71
4.1.3. Vietos taisyklės. Nakvynės namai: „Registruojame <...> visus absoliučiai“	73
4.2. Apsistojimas nakvynės namuose: internalizacija vs. „gyvenimo tragedija“	75
4.3. Nakvynės namų gyventojai: „savos“ taisyklės	80

4.4.	Santykiai. Socialiniai darbuotojai vs. benamis	83
4.4.1.	Taisyklės.....	83
4.4.2.	Mokymasis: darbuotojas vs. klientas.....	86
4.4.3.	Klientai: „geri“ vs. „sunkūs“	89
4.4.4.	Klientų skirtumai lyties atžvilgiu	92
4.5.	Vietos.....	94
4.5.1.	Dienos centras	94
4.5.2.	Maitinimosi vietos	96
4.5.3.	Uždarbio/darbo vietos	98
4.5.4.	„Kitos“ vietos	105
4.5.5.	„Kitų“ vietų reikšmė savaitgaliais ir šventinėmis dienomis.....	107
4.6.	Nakvynės namų gyventojų socialiniai ryšiai	109
4.6.1.	Benamystės trukmė ir socialiniai ryšiai.....	109
4.6.2.	Nakvynės namų gyventojų ir jų artimųjų ryšiai	112
4.6.3.	Alkoholio / narkotikų vartojimas ir socialiniai ryšiai.....	114
4.7.	Mobilumas, kaip nakvynės namų gyventojų kasdienė praktika	118
4.7.1.	„Išmoktoji benamystė“: „gyvenimas – ruletė“	120
4.7.2.	„Neprisitaikantieji“: „aš tiesiog turiu savo gyvenimą <...> ir tikslas – kuo greičiau iš ten pabėgti“	122
4.7.3.	Autsaideriai: „esu girtuoklis bomžas“	126
	APIBENDRINIMAS	129
	IŠVADOS	135
	LITERATŪRA	138
	PRIEDAI.....	151

IVADAS

*„Benamystė nėra charakteristika, tačiau sąlygos,
kuriose tam tikru metu atsiduria žmogus.“¹*

(Blasi, 1990, 208-9).

Benamystė – socialinis reiškiny, apimantis platų geografinį kontekstą, turintis istorinę tradiciją, pasižymintis ilgainiui kintančių jo sampratos, formų, raiškos būdų įvairove (McNaughton, 2006). Populiariajame diskurse benamio asmens samprata varijuoja nuo suvargusio, keliančio užuojautą arba nepasitenkinimą, dažnai neblaivaus *užribio* klasės atstovo iki romantizuojamo hipio (Somerville, 1998; Morris, 1994). Paradoksalu, tačiau šie įvaizdziai atspindi tik mažą to didžiulio, viešai gerai nematomo ir neįsisąmoninamo benamystės paveiklo dalį. Šis reiškiny taip pat apima labai skirtingas asmenų, kurie dėl savo gyvenimo būdo specifikos ir benamystės apibrėžimo skirtumų, nepatenka į fiksuojamos benamių populiacijos rėmus, kategorijas. Neoliberalaus diskurso retorika, kurianti bei reprodukuojanti socialinės nelygybės, kaip socialinės problemos, sampratą, taip pat padeda formuoti siaurą benamio asmens įvaizdį. Mat neretai tam tikros būsto stygių patiriančios asmenų grupės dėl šalyse vyraujančių skirtingų benamystės sampratų, ne visada patenka į vadinamųjų „rizikos grupių“ kategorijas, pagal kurias yra nustatomas aukščiau minimų socialinių problemų mąstas (Jacobs ir kt., 1999). Benamystės sampratos ir problematikos paieškų tyrimai pagrinde varijuoja tarp skurdo (Room ir kt., 1989; Silver, 1994); „beklasių“ (angl. *underclass*) (Morris, 1994), socialinės atskirties (Lee, 1998; Pleace, 1998; Somerville, 1998; Silver, 1994), būsto politikos (Donner, 2000) teorinių sampratų. Paskutiniuosius keletą dešimtmečių Vakarų moksliname diskurse aktualizuojamas „naujosios benamystės“ (angl. *new homelessness*) reiškiny, sukeltas staigių socialinių ir politinių visuomenės pokyčių, kuriuos lėmė gerovės paramos tinklo erozija, išaugusi bedarbystė, gerovės valstybės marketizacija (Forrest, 1999; Kennett ir Marsh, 1999). Apibrėžiant benamių socialinę grupę keliami benamystės priežasčių klausimai, kurie įprastai apibūdinami dviem benamystę lėmusių priežasčių grupėmis – struktūrinės priežastys ir individualios priežastys (Forrest, 1999). Dalis autorių, kritikuodami tokį gana funkcionalistinį benamystės priežasčių aiškinimą, kai sukuriama struktūrinių ir individualių benamystę lėmusių veiksmų dichotomija, siūlo į jas žvelgti, kaip į bendrą visumą (Fitzpatrick ir kt., 2000). Individualios patologijos ir struktūrinių, benamystę lemiančių faktorių, visuma yra aiškinama ir „naujųjų benamių“ populiacijos augimo priežastis, argumentuojant, kad, jei šis reiškiny būtų

¹ Laisvas parafravimas pagal G. L. Blasi (1990, 208-9).

nulemtas vien struktūrinių faktorių, šalių vyriausybės įvairių priemonių pagalba galėtų jį kontroliuoti (Busch-Geertsema ir kt., 2010).

Mokslinėje literatūroje benamiai išskiriami, kaip „vyrišką veidą“ turinti visuomenės grupė. Įprastai mažesnė benamių moterų dalis bendroje benamystės populiacijoje aiškinama tradiciniu moters vaidmeniu, siejama su namų sfera, ir didesnėmis moterų, lyginant su vyrų, galimybėmis, išsivirti gerovės sistemoje (auginant vaikus ir kt.). Feministinė kritika, tuo tarpu, atkreipia dėmesį į moterų marginalizavimą būsto politikoje, nepakankamai adekvatų jų poreikių įvertinimą aprūpinimo sistemoje (Watson ir Austerberry, 1986). Šie faktoriai lemia benamių moterų „nematumą“, ir fiksuojamą mažesnę, lyginant su benamiais vyrais, populiaciją. Mokslininkai ir benamystės srityje dirbantys praktikai kelia skirtingos vyrų ir moterų benamystės patirties klausimą, ir akcentuoja lyties dimensijos benamystėje svarbą (Edgar, Doherty, 2001). Jau minėta „naujosios benamystės“ problema, žyminti augantį moterų ir jaunimo, patiriančių benamystės situaciją, yra aiškinama kintančiais moterų vaidmenų pokyčiais, paskatinančiais jų „iškritimą“ iš namų sferos ir/ar gerovės sistemos ir naujų vaidmenų prisiėmimą (Watson, 1999).

Būsto neturėjimas ir kitos iš to kylančios problemos traktuojamos, kaip pažeidžiamiausios situacijos, o įvairiais lygiais inicijuojamos socialinės iniciatyvos sprendžiant benamystės problemas, leidžia konstatuoti, kad dėmesys sutelkiamas ties pasekmėmis, nuošalyje paliekant benamystės priežastis ir simptomus. Šią situaciją iliustruoja nakvynės namų ir socialinių būstų teikimo programų analizė, jų poveikio individui vertinimai. Moksliniuose ir socialinės politikos ekspertų tyrimuose nakvynės namų vaidmuo, kaip dominuojančios benamystės problemos sprendimo priemonės, yra vertinamas nevienareikšmiškai – viena vertus, trumpalaikiu ar ilgesniu asmens apgyvendinimu, benamystės problema yra sprendžiama, kita vertus, stokojant kompleksinio požiūrio ir priemonių jam įgyvendinti, nakvynės namai virsta nesaugia terpe (Gounis, 1992) ir netgi benamystę produkuojančia priežastimi (Edgar ir Meert, 2005; Busch-Geerstema ir Sahlin, 2007). Ieškant alternatyvų, Vakarų šalyse linkstama atsisakyti nakvynės namų, kaip laikino apgyvendinimo paslaugos teikimo priemonės, ją keičiant naujais benamystės problemos sprendimo modeliais² (Atherton ir kt., 2008; Sahlin, 2002). Gerovės valstybės socialinės paramos industrija (ir joje praktikas vykdytys veikėjai – šiuo atveju, darbuotojai), veikdama reguliuojančiu, normalizuojančiu būdu, įtraukdama benamius asmenis ir paversdama juos nuolatiniiais vartotojais, „klientais“, plėtoja socialinę infrastruktūrą, skirtą šiai

² Populiariausi jų: asmens aprūpinimo būstu (angl. *housing first*) modelis (paremtas požiūriu, jog asmuo pirmiausia turėtų būti aprūpintas atskiru būstu, o vėliau gautų reikalingą socialinę paramą) (Atherton ir kt., 2008), ir vadinamuoju „pagalbos laiptų“ modeliu (angl. *staircase of transition; continuum of care*) (paremtas požiūriu, jog asmuo turi gauti pagalbą palaipsniui – pradėdant individualių psichologinių problemų sprendimu, įgūdžių ugdymu, baigiant pasirošimu savarankiškai gyventi būste) (Sahlin, 2002).

visuomenės grupei, kartu palaikydama ir reprodukuodama benamių asmenų populiaciją (Lyon-Callo, 2004). Benamių asmenų santykis su šia industrija palaikomas, atsiliepiant į siūlomą pagalbą, ir taip palaikant šią socialinę infrastruktūrą. Šis santykis gali būti įvardijamas, kaip kasdienė benamių praktika bei analizuojamas pasitelkiant *kasdienybės problematiką*.

Kaip pabrėžia N. Pleacas (1998), benamystės reiškinių negalima analizuoti atskirai nuo visuomenės, gerovės valstybės politikos ir istorinės tradicijos. Centrinės ir Rytų Europos šalyse, dėl jose vykusių politinių ir ekonominių transformacijų bei stipriai išaugusio skurdo ir socialinės atskirties masto, benamystė tapo būsto politikos debatų dalimi (Esping-Andersen, 1996; Kennett ir Marsh, 1999). Sovietinio režimo laikotarpiu visas būsto sektorius išskirtinai buvo valstybės nuosavybė, su kiekvienam piliečiui privaloma registracija jo gyvenamame būste. Ši situacija sudarė galimybę ideologiškai ignoruoti skurdo ir benamystės problemos egzistavimą, kaip negalimą Sovietų Sąjungos politikos išdavą (Karpuškienė, 2003)³. Paskutiniajame XX a. dešimtmetyje posovietinėse šalyse vykusių sisteminių transformacijų metu, augant pajamų diferenciacijai ir poliarizuojantis visuomenei, ėmė aiškiau išsiskirti skurstančiųjų, kaip „pralaimėtojų“ socialinė grupė (Sampson, 2008). Z. Baumanas (2004, 9-13) šiuos transformacijos metu atsiradusius perteklinius žmones įvardija „šiukšlių“ – „žmonių šiukšlių“ (angl. *human waste*) / „šiukšlių žmonių“ (angl. *wasted humans*) metafora – t.y. pertekline, todėl nepageidaujama populiacijos dalimi, kuri kartu yra ir neišvengiamas pašalinis tvarkos kūrimo (kiekviena nauja tvarka atsisako tam tikros dalies išlikusios populiacijos, kaip „esančios be vietos“, netinkamos ir nepatogios) ir ekonominio pažangos progreso (kuris negali vykti be išsigimstančių ir nuvertėjančių, anksčiau buvusių efektyvių pragyvenimo būdų) padariny. Augančio skurdo ženklus tuo laikotarpiu manifestuoja didėjantis gerovės paramos sistemos klientų skaičius (dėl uždromų gamyklų, išaugusio nedarbo), tinkamo būsto trūkumas, benamystės problemos atsiradimas didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Šios, struktūrinės priežastys ir asmens patiriami individualūs sunkumai, paprastai akcentuojami benamystės tyrimuose. Lietuvos autoriai, priešingai, nurodydami pagrindines benamystę lemiančias priežastis, paprastai nėra linkę labai konkrečiai išskirti struktūrinių ir individualių priežasčių.

³ Ši situacija neleidžia kategoriškai neigti, kad sovietiniais laikais benamystė ir valkatavimas neegzistavo, tačiau kartu trukdo šiuos reiškinius stebėti ir fiksuoti visuomenėje, kadangi tuo metu egzistavusios teisinės normos draudė valkatavimą ir elgetavimą. Policija buvo įpareigota suimti ir izoliuoti (pvz., uždarant į psichiatrijos ligoninę) tuo užsiimančius asmenis. Ši teisė rėmėsi pretekstu, kad sovietinis režimas kiekvienam asmeniui garantuoja užimtumą (nenorinčius dirbti įdarbindavo prievarta). Kaip teisinė prielaida užimtumui buvo vadinamoji „propiska“, apibrėžusi kiekvieno asmens būtinybę turėti registruotą gyvenamąją vietą. Asmuo, neturintis minėto dokumento, apibūdinamas, kaip „bomžas“ (*BOMZH* – „Bez Opredelennogo Mesto Zhitelstvo“) ir laikytas kriminaliniu nusikaltėliu, visuomenės parazitais (Höjdestrand, 2003, 2).

Įdomių duomenų apie galimą benamystės egzistavimą sovietmečiu, pateikia 2003 m. „Socialinės politikos grupės“ tyrėjai, atlikę Lietuvos gyventojų, neturinčių gyvenamojo būsto, sociologinį tyrimą. Jo rezultatuose pažymima, kad „Penktadalis (20 proc.) respondentų būstą prarado iki 1990-tųjų, t. y. jų benamystės „stažas“ nusidriekia į kitą laikotarpį [sovietmetį]. Šie duomenys rodo, kad benamystė, nors oficialiai ir nepripažinta, egzistavo ir sovietiniu laikotarpiu“. (Kanopienė, Mikulionienė, 2004, 57).

Pavyzdžiui, E. Kocai (2006; 2007), pagrindinėmis benamystės priežastimis įvardija alkoholizmą, nedarbą, skurdą, turtinius ir finansinius išpareigojimus, smurtą ir konfliktus šeimoje, paauglių išėjimą iš vaikų namų ir kitų auklėjimo įstaigų. V. Kanopienė, S. Mikulionienė (2004) išskiria šeimines aplinkybes, ekonomines priežastis, gaisrus, grįžimą iš įkalinimo įstaigos. Neilga benamystės reiškinio istorija Lietuvoje, potransformaciniu laikotarpiu vykstantis visuomenės socialinis sluoksniavimasis ir patiriami iššūkiai, šios socialinės grupės tyrimų trūkumas, lemia gana siaurą bendrąjį benamystės suvokimą, kartu neleidžia pamatyti šio reiškinio ypatumų platesniame kontekste, kurį leistų apčiuopti pastaruoju metu populiarios „naujosios ortodoksijos“, ar „naujosios benamystės“ studijos. Tarpdisciplininiai benamystės tyrimai, kuriuos atliekant būtų integruoti skirtingi įvairių mokslo šakų metodai, taip pat leistų išplėsti šio reiškinio analizės ribas.

Darbo problema

Gerovės valstybėse vykdomas benamio asmens normalizavimas, įtraukiant jį į socialinių paslaugų vartojimo sferą, kelia šioje sistemoje esančio asmens patirčių ir priskiriamų reikšmių klausimus. Nakvynės namai, kaip tam tikra galutinė asmens benamystės faktą patvirtinanti institucija, atlieka reikšmingą vaidmenį tiek pačios socialinių paslaugų sistemos, tiek ir benamio asmens atžvilgiu. Šiame darbe nakvynės namai yra vienas svarbių atskaitos taškų, jie suprantami, kaip esminis komponentas benamio asmens normalizavimo procedūroje (užimantis šią poziciją dar ir dėl siauro benamystės, tik kaip būsto problemos traktavimo). Nakvynės namuose ir kitose gerovės sistemos paramos teikimo vietose siūlomos paslaugos verčia benamius asmenis į jas atsiliiepti, siekiant patenkinti savo kasdienes poreikius. Šios sistemos taisyklės bei teikiamų priemonių būdu vykstantis nuolatinis klientų disciplinavimas, gali būti įvardijamas, kaip kontroliuojanti bei dominuojanti strategija. Tuo tarpu benamių siekis patenkinti kasdienes poreikius, susiduriant su dominuojančia gerovės sistemos strategija, traktuotinas, kaip tam tikra taktika, siekiant savo intereso. Taktikas ir strategijas, kaip kasdienes elgesio praktikas apibrėžia M. de Certeau (1984). Pasinaudojant šia kasdienybės taktikos ir strategijos sampratos perskyra, strategijas traktuojant, kaip dominavimo ir kontroliavimo galia, taktikas – kaip dominuojamųjų manipuliacines technikas, galima dekoduoti nakvynės namų gyventojo kasdienes rutinas ir joms suteikiamas reikšmes. Gerovės valstybės sistema „benamystės industrijos“⁴ pagalba benamystę stengiasi „normalizuoti“ skirtingomis

⁴Ravenhill (2008) išplečia „benamystės industrijos“ sąvoką teigdama, kad ši apima ne tik socialines paslaugas teikiančias organizacijas, bet ir akademinės, mokslo institucijas, taip pat pavienius autorius, rašančius benamystės tematika ir netgi universitetų ar kolegijų studijų programų kursus.

dominavimo – kontroliavimo ir disciplinavimo strategijomis. Reaguodami į gerovės valstybės strategijas, benamiai, kasdienio mobilumo, vykstančio geografinėje miesto erdvėje metu, perkuria šią erdvę į tam tikrą „benamių miestą“. Skirtingos nakvynės namuose gyvenančių asmenų patirtys, benamystės trukmė, palaikomų socialinių ryšių dinamika – visa tai lemia skirtingai kuriamą tikrovę, poreikius ir kasdienių maršrutų pasirinkimus, jų metu palaikomas taktikas. Šios situacijos analizė leidžia apibrėžti skirtingus nakvynės namuose gyvenančių asmenų tipus, atsiskleidžiančius atlikto tyrimo rėmuose – laike ir erdvėje.

Tyrimo mokslinė problema formuluojama šiais klausimais:

1. Kokius būdus ir praktikas miesto erdvėje įvaldo nakvynės namų gyventojai, siekdami patenkinti kasdienes poreikius?
2. Kaip socialines paslaugas teikiančios institucijos ir miesto erdvė veikia nakvynės namų gyventojų kasdienybės praktikas?
3. Kaip nakvynės namų gyventojų kasdienybės praktikos apsprendžia jų miesto erdvėje palaikomus mobilumo maršrutus?

Tyrimo objektas – nakvynės namų gyventojų (iš)gyvenimo praktikos.

Tyrimo tikslas – ištirti nakvynės namų gyventojų kasdienes (iš)gyvenimo praktikas.

Uždaviniai:

1. Apibrėžti bendruosius teorinius benamystės tyrimų aspektus, benamystės sampratos, priežasčių bei reiškinio įvertinimo klausimus.
2. Konceptualizuoti nakvynės namų gyventojų kasdienes praktikas miesto erdvėje, apibrėžiant erdvės ir santykio konstravimo bei mobilumo sampratas.
3. Apibrėžti nakvynės namų gyventojų kasdienybės praktikų ir erdvinio santykio teorinį konstravimą, aptariant teikiamų paslaugų ir jų vartotojų santykio teorinius aspektus.
4. Analizuoti benamystės situaciją Lietuvoje, aptariant benamių socialinės grupės sampratą, apskaitą, socialinių paslaugų benamiams sistemos formavimosi problematiką.
5. Išanalizuoti nakvynės namų gyventojų kasdienes (iš)gyvenimo praktikas ir santykį su socialinių paslaugų sistemos strategijomis indukciškai.

Darbo naujumas ir aktualumas

Vakarų šalyse benamystės studijos turi gana senas tradicijas (ypač JAV, Didžiojoje Britanijoje), apimančias skirtingas benamystės sampratos prieigas. Šios srities tyrimai ypatingai

imti plėtoti po 1980-ųjų metų, Europoje ir JAV stipriai išaugus benamių asmenų populiacijai (Toro, 2007). Ši situacija lėmė ne tik akademinį studijų plėtrą, bet skatino ir politinius debatus apie objektyviausias struktūrines skurdo priežastis ir nelygybę, asmens individualios atsakomybės klausimus (Wright, 1997). Ilgą laiką benamystės tyrimuose vyravusi individualioji perspektyva, kaip benamystę lemiančias priežastis įvardijusi susvetimėjimą, atitolimą nuo visuomenės institucijų, šeimos, nenormatyvinio elgesio vertybių puoselėjimą (Rossi, 1989; Ropers, 1988). Benamystę, kaip individualaus elgesio patologiją, buvo siūloma spręsti medikalizuojančiomis priemonėmis. Šis diskursas lieka aktualus ir vėliau – skurdo tyrimuose apibrėžus „beklasių“ (angl. *underclass*) kategoriją, skiriant dėmesį individualiam „moraliniam“ elgesiui ir grįžtant prie ankstesnių „skurdo kultūros“ (Lewis, 1975) debatų. W. J. Wilsonas (1978; 1987) naujai susikūrusios už klasinės sistemos ribų esančios „beklasių“ grupės atsiradimo priežastis sieja su tam tikromis individualaus elgesio patologijomis (kuomet vieni individai dėl tam tikrų rasės, lyties ir pan. skirtumų, turi daugiau išteklių ir galimybių spręsti individualias problemas, nei kiti), jas kildindamas iš struktūrinių priežasčių. Kaip pažymi T. Wrightas (1997), JAV 1980-1990 m. vykusios diskusijos apie benamystės kategorizaciją, kategorijas apibrėžiant atsižvelgus į individų patekimo į šią situaciją priežastis, išskėlė benamių veiksnio ignoravimo klausimą. Šis benamių neveiksnio klausimas, dar įvardytas „negalios kalba“, išryškėjo subordinuojančiuose tyrimuose, socialinės politikos tekstuose, traktuojant juos, kaip pasyvių subjektus (Snow, Anderson ir Koegel, 1994). Tai suteikė postūmį vadinamajam „užuojautos politikos“ (angl. *politics of compassion*) diskursui (Hoch ir Slayton, 1989) ir benamių, kaip pasyvių klientų, priklausomų nuo paramos ir labdaros tyrimams. Šie tyrimai taipogi suteikė galimybę struktūralistinei benamystės problemos analizei ir dėmesiui benamių teisių politikai. Socialiai pažeidžiamų grupių gyvenimo būdo analizei populiarus etnografinės tyrimo priegios taikymas (Snow ir Anderson, 1993; Ravenhill, 2008; Liebow, 1993 ir kt.). Nors šiuose tyrimuose, pasitelkiant vadinamojo „tiršto aprašymo“ metodą, subjektyviai pateikiamas išsamus benamystės reiškinių vaizdas, juos kritikuodamas T. Wrightas (1997) pažymi, kad etnografinio tyrimo specifika lemia, jog juose dažniausiai nėra pateikiamos platesnės struktūrinės benamystės reiškinių apibrėžtys ir neintegruojami struktūriniai politiniai, ekonominiai klausimai. Amerikiečių antropologas V. Lyon-Callo taip pat pabrėžia, kad atskirų visuomenės grupių tyrimuose (ypač skurdo grupių tyrimuose) yra itin svarbu atsižvelgti į dominuojančią socialinį kontekstą ir jo įtaką šių grupių gyvenimui, nes apsiribojant vien gyvenimo būdo aprašymais, tik pastiprinamas jų kaip „kitokių“, „subkultūrinių“ įvaizdis ir stereotipai, prarandant jų, kaip socialinės sistemos veikėjų įvaizdį (Lyon-Callo, 2004, 19), o struktūrinės benamystės priežastis analizuojančiuose makro-tyrimuose neretai pasigendama pačių benamių „balso“ (Wright, 1997). Minėtas sritis apimantys tyrimai – suteikę „balsą“ patiems benamiams asmenims ir

integruojantys kritinę rinkos ekonomikos analizę, benamių socio-fizinės erdvės suvokimą, pradėti tik maždaug nuo 1990 m. (Ruddick, 1995; Wagner, 1993; Snow ir Anderson, 1993). Šiuo laikotarpiu benamiais, kaip aktyviais subjektais, susidomima ir socialinės psichologijos, socialinės geografijos (Dear ir Wolch, 1992; Rahimian, Woich ir Koegel, 1992), geografijos (Mohan, 2002; Wolch ir Rowe, 1992) mokslų sričių atstovų tyrimuose.

Pastaruoju metu didėjantis dėmesys kritinei benamystės analizei, vystomai į šį procesą įsitraukiant patiems benamiams asmenims. Aptardamas naujausių benamystės tyrimų kryptis, T. Wrightas (1997) teigia, jog šiandienis kontekstas ypatingai aštriai kelia tyrėjo pozicijos pasirinkimo tyrime klausimą – kieno vardu yra „kalbama“ („kartu su benamiu“; „benamių vardu“; „apie benamius“; „benamiams“). Šios skirtingos tyrėjo pasirinkimui gana atviros pozicijos, yra esminės ne tik jam, tačiau labai reikšmingos ir tiriamai populiacijai ir lemia benamių ir benamystės reiškinio, kaip socialinio objekto, suvokimą.

Žvelgiant į benamystės diskursą Lietuvoje, galima teigti, kad benamystės problematika šalyje nėra visiškai naujas socialinis reiškinys. Pasak A. Vosyliūtės (2004), analizuojant praėjusio amžiaus publicistikos, literatūros darbus, galima aptikti nemažai įvairių varguomenės grupių aprašymų. Tradicinio agrarinio tipo visuomenėse vargšu, įvardijamu elgeta, *ubagu*, būdavo tampama dėl pasitaikiusių nederliaus metų, senatvės, fizinių negalių, netekus šeimos maitintojo ar moteriai susilaukus nesantuokinio vaiko ir praradus bendruomenės paramą, ir kt. (Vosyliūtė, 2004). Istorikė R. Praspaliauskienė monografijoje „Nereikalingi ir pavojingi : XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje“ (2000) pristato tokių marginalinių visuomenės grupių gyvenimą, jų vidinę struktūrą, vietą tradicinėje visuomenėje, ryšius su kitomis visuomenės grupėmis. Istoriniai ir juridiniai to meto šaltiniai valkatas traktuoja kaip kriminalinius nusikaltėlius, prieš kuriuos reikia imtis represinių priemonių.⁵ Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo socio-ekonominių transformacijų įtakoje besikeičiantį visuomenės socialinį žemėlapi papildė prie naujų sąlygų nespėjusių prisitaikyti visuomenės narių grupės, kaip pavyzdžiui, ilgalaikiai bedarbiai, elgetaujantys asmenys, gatvės vaikai, atliekų rinkėjai (sąvartynuose ir mieste), taip pat sovietinėje sistemoje, reglamentavusioje aiškiai apibrėžtą individo vietą, „negalėjusios egzistuoti“ socialinės grupės – seni vieniši žmonės, neįgalieji, elgetos, priklausomybėmis sergantys žmonės. Gana ribotas šių socialinių grupių pažinimas apribojo galimybę joms priskiriamus narius suredukuoti į aiškias socialines kategorijas, todėl joms priskiriami individai pirmuosiuose tokių grupių tyrimuose apibendrintai

⁵ XVIII a. pab.- XIX a. Lietuvoje iš daugybės įvairių valkatų tipų galima išskirti pagrindinius: amatininkai (nepriklausantys amatininkų gildijoms, nemokantys mokesčių, sudarė apie 15 proc. valkatų), elgetos (dažniausiai tokiais tapę dar ankstyvoje vaikystėje – sudarė apie 13 proc. valkatų), buvę kariai, valkatos, nusikaltėliai (Praspaliauskienė, 2000, 74–75).

įvardijami „marginalais“, „varguomene“, „vargetomis“, „bomžais“ ir pan.⁶ Įvairiais aspektais šių socialiai pažeidžiamų grupių problematiką tyrė D. Juškienė (1997), M. Urmonienė (2001; 2002), A. Vosyliūtė (2004; 2005), G. Maniukaitė (2004), E. Kocai (2004), I. Luobikienė (2004), J. Trinkūnas (2004), M. Jėčiuvienė (2004), L. Žalimienė (2004) ir kt. Benamių, kaip atskiros socialinės grupės, tyrimai Lietuvoje pradėti 2003 m. – VšĮ Socialinės politikos grupės atliktas Lietuvos gyventojų, neturinčių gyvenamojo būsto, tyrimas „Benamių gyvenimo sąlygos“⁷ (Kanopienė ir Mikulionienė, 2004) ir beveik tuo pačiu metu – 2003–2004 m. Socialinių tyrimų instituto (nuo 2009 m. – Lietuvos socialinių tyrimų centras) darbuotojų grupės atliktas tyrimas „Varguomenės gyvenimo ypatumai“ (Vosyliūtė ir kt., 2004). Pastarojo projekto rėmuose parengtoje E. Kocai disertacijoje „Socialinė benamių atskirtis ir jos formavimosi veiksniai“ (2007) plačiai pristatoma benamystės, kaip socialinės atskirties reiškinio samprata, formos, atsiradimo priežastys ir veiksniai, lemiantys benamių socialinę atskirtį (Kocai, 2007). Šių tyrimų kontekste tikslinga paminėti D. Petružytės daktaro disertaciją „Atliekų rinkėjų gyvenimo: Kariotiškių sąvartyno atvejo studija“ (2009). Nors sąvartynuose atliekas renkantys asmenys nebūtinai priskirtini benamių kategorijai, tačiau, kaip pažymi autorė, neretai Lietuvos socialinių mokslų atstovų darbuose (Kocai, 2007; Vosyliūtė, 2004), vis tik „jie yra gretinami su benamiais ir valkatomis“ (Petružytė, 2009, 8). Darbe autorė išsamiai pristato etnografinio tyrimo Kariotiškių sąvartyne metu užfiksuotus ten dirbančių žmonių gyvenimo aspektus, suteikdama galimybę pažinti šią visuomenės grupę per jų kasdienybės, darbinės veiklos, laisvalaikio, socialinio gyvenimo, sveikatos situacijos ir kt. aspektus.

Rengiant šį darbą ieškota prieigos, leidžiančios suvokti benamių, kaip vienos iš visuomenės grupių, prie pakitusių sąlygų *tranzito* (perėjimo) laikotarpiu neprisitaikiusios (ar nepilnai prisitaikiusios ir vėliau dėl to patyrusios apsirūpinimo būstu sunkumų) (Sampson, 2008, Schroder ir Vonderau, 2008), situaciją. Gerovės valstybės taikomos redukuojančios socialinės kategorijos šiuos individus padaro jos sistemoje „atpažįstamais“ žmonėmis (Scott, 1998) ir šių socialinių praktikų metu leidžia kalbėti apie individo ir sistemos santykį, jo raiškos būdus. Dauguma įvairaus žanro ir pobūdžio studijų užsienyje atskleidžia, kad benamiai socialinių paslaugų sistemoje dažniausiai yra suvokiami kaip pasyvūs jos vartotojai (gavėjai). Tokia nuomonę suformuoja ir socialinių paslaugų sistemos institucinis pobūdis, įvairiais pasitelkiamais galios mechanizmais – taisyklėmis, reglamentais – įspraudžiantis jos dalyvius į

⁶Šių dienų kontekste minimos definicijos gali būti suvokiamos, kaip ne itin korektiškos ir stigmatizuojančios, kartu – suponuojančios jais apibrėžiamų individų skurdą, nors tikslingiau būtų kalbėti apie minėtų grupių atstovų patiriamą socialinę atskirtį, apimančią ir ekonominį (t.y., šiuo atveju – skurdo) aspektą.

⁷Šis tyrimas yra pagal 2000 *Phare Access* programos vykdomo projekto „Socialinė integracija ir žmogaus socialinė raida permainų laikotarpiu Lietuvoje“ sudėtinė dalis. Projekto vykdytojas – VšĮ Socialinės politikos grupė, partneriai – M. Riomerio universitetas ir Ekonomikos raidos centras (Bulgarija) (Kanopienė, Mikulionienė, 2004, 48).

apibrėžtus rėmus ir savarankišką veikimą. Pasyvaus veikėjo konotacija šioje sistemoje kuriama ir lingvistiniais socialinės politikos terminais – „gavėjas“, „vartotojas“, „klientas“. Todėl šiame darbe sąmoningai vengiama sąvokos „klientas“, būdingos institucinei socialinių paslaugų sistemai. Nakvynės namų socialinę paslaugą šiame darbe traktuojant, kaip vieną esminių, vienijančių tiriamosios grupės dalyvių, ja besinaudojantys asmenys tekste įvardijami „nakvynės namų gyventojais“, tačiau sinonimiškai vartojama ir „benamių“ sąvoka. Tokį pasirinkimą pagrindžia ir taikoma kokybinės metodologijos tyrimo prieiga, leidžianti tiesiogiai betarpiškai fiksuoti tyrimo dalyvių patirtis, ir dekonstruoti visuotinai priimto benamio, kaip pasyvaus, aukos įvaizdį, fiksuoti jo naudojamas kasdienes (iš)gyvenimo praktikas ir taktikas, atsižvelgiant į galios mechanizmų taikomas ribojančias strategijas, komunikuojant tiek „savoje“ grupėje, tiek su išoriniu pasauliu bendroje miesto erdėje.

Neilga benamystės tyrimų tradicija, benamystės apibrėžties klausimai, lemia, jog Lietuvoje iki šiol nėra atliktų panašaus pobūdžio benamystės tyrimų, leidžiančių apibūdinti benamių asmenį, kaip aktyvų veikėją, rekonstruoti jo kasdienybę, kuriamus kasdienes judėjimo mieste maršrutus, kurie (o taip pat ir kitos taktikos) produkuoja unikalias jo kasdienybės praktikas. Tyrimas leidžia apibrėžti skirtingus benamių mobilumo tipus, išryškinti pagrindines erdves, kuriose vyksta benamių socialinių tinklų kūrimas ir produkavimas. Tam tikri tyrimo ribotumai ir apribojimai suteikia erdvę kitiems panašaus pobūdžio tyrimams, fiksuojamų rezultatų plėtrai ir gilinimui.

Tyrimo metodai

Viešasis diskursas, formuodamas nuomonę ir kurdamas bendrąjį žinojimą apie benamius asmenis ir jų gyvenimo būdą, neretai apsistoja kriminalizuojančiuose, medikalizuojančiuose ar šį gyvenimo būdą romantizuojančiuose diskursuose, tačiau Lietuvoje itin stokojama pačių benamių asmenų „balso“, galimybių išsamiau susipažinti su autentiškais jų patirtimis ir kasdieniam išgyvenimui būtinomis praktikomis. Ši problematika, o kartu ir paties tyrimo projektavimo logika lėmė, kad siekiant atskleisti nakvynės namų gyventojų patirtis – jų naudojamas kasdienes praktikas socialinių paslaugų sistemoje, pasitelkta kokybinio tyrimo metodologija, t.y. – atliktas etnografinis tyrimas, leidęs rekonstruoti benamių kuriamas autentiškas kasdienybės, vykstančias santykių su socialinės paramos sistema. Disertacijos tyrimui atlikti buvo naudojami šie metodai: mokslinės literatūros analizė ir etnografinis tyrimas, taikant stebėjimo ir dalyvaujančio stebėjimo, pusiau struktūruoto interviu ir dokumentų analizės metodus.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro 4 pagrindinės struktūrinės dalys. Įvade pristatomas temos aktualumas, formuluojama tyrimo problema, pristatomas darbo objektas, tikslas ir uždaviniai, taip pat pristatomos sąvokos, reikalaujančios platesnio aiškinimo ir pagrindimo, pateikiama tyrimų ir literatūros apžvalga. Pirmojoje darbo dalyje, aptariant svarbiausias benamystės studijų prieigas, benamystės priežasčių, apibrėžimo ir apskaitos klausimus bei bendrojo Lietuvos benamystės diskurso situaciją, nagrinėjami teoriniai benamystės studijų aspektai. Antrojoje dalyje, aptariant socialinių paslaugų teikimo ir vartojimo santykį, socialinę paramą benamiams Lietuvoje, erdvės ir vietos bei socialinio santykio konstravimą benamystėje ir kasdienį benamio mobilumą, pristatomas benamių kasdienybės praktikų teorinis konstravimas. Trečioji darbo dalis skiriama tyrimo metodologijos ir tyrimo eigos bei etikos ir duomenų patikimumo pristatymui ir aptarimui. Ketvirtojoje dalyje analizuojami ir apibendrinami tyrimo metu gauti empiriniai duomenys, leidžiantys apibrėžti subjektyvias nakvynės namų gyventojų (iš)gyvenimo praktikas. Darbo pabaigoje pateikiamas apibendrinimas ir išvados, literatūros ir šaltinių sąrašas. Darbo pabaigoje pateikiami priedai.

Svarbiausios sąvokos

Benamis – benamiu laikomas žmogus, kuris neturi nuolatinės gyvenamosios vietos ir lėšų bent minimaliam būstui išsinuomoti ar nusipirkti, todėl miega lauke, kanalizacijos šuliniuose, sąvartynuose, šiluminėse trasose, pastatuose, kurie nėra skirti žmonėms gyventi, laikino gyvenimo namuose (nakvynės namuose ar pan.) (Visuotinis Lietuvos gyventojų surašymas, 2011, Lietuvos statistikos departamentas).

Nakvynės namai – laikino apnakvindinimo ar laikino apgyvendinimo paslaugas teikianti įstaiga, skirta neturintiems gyvenamosios vietos arba laikinai negalintiems ja naudotis asmenims (remiantis Socialinių paslaugų katalogu, 2006).

Nakvynės namų gyventojas – nakvynės namuose besinaudojantis laikino apnakvindinimo ar laikino apgyvendinimo paslauga asmuo.

Kasdienybės praktikos – kasdieniai asmens elgesio būdai, kuriais kuriama socialinės tikrovės struktūra ir forma, leidžiantys asmeniui užsitikrinti savo poreikių patenkinimą (de Certeau, 1984; Giddens, 2001).

Miesto erdvė – erdvė, kurioje išsidėsčiusios socialines paslaugas benamiams asmenims teikiančios įstaigos ir kurioje jie vysto savo kasdienes praktikas.

Veikėjas – nakvynės namų gyventojas / benamis, vystantis kasdienybės praktikas miesto erdvėje.

Sava erdvė – saugi sukonstruota / konstruojama benamių siekiant saugumo, vieta.

Marginali erdvė – paraštinė, nepatogi, netinkama erdvė.

Pasipriešinimo / rezistencinės praktikos – nakvynės namų gyventojų / benamių vystomos kasdienės praktikos, kuriomis jie priešinamasi socialines paslaugas jiems teikiančių įstaigų taisyklėms ir jų darbuotojų kuriamoms taisyklėms.

Mobilumas / judėjimas – kasdienis nakvynės namų gyventojų / benamių judėjimas miesto erdvėje.

Benamystės industrija – socialines paslaugas benamiams teikiančios įstaigos, jų darbuotojai, kiti su benamyste susiję veikėjai.

I. BENDRIEJI BENAMYSTĖS STUDIJŲ ASPEKTAI

1.1. Benamystės studijų prieigos ir pobūdis

Benamystės studijos – skirtingų mokslo disciplinų objektas. Įvairūs bandymai konceptualizuoti benamius ir benamystę, fiksuojami dar XVI-XVII a.⁸. Istorijos eigoje įvairiai kito benamystės samprata, objektas, šio reiškinio įvertinimo būdai ir priemonės. Benamystės tyrimų pradžioje ilgą laiką vyravo individualistinė benamystės reiškinio samprata, benami traktavusi, kaip patologizuotą, atsiskyrimą visuomenės pasirinkusį individą. Šio pobūdžio tyrimai pagrinde apėmė vargingųjų miesto rajonų gyventojų ar vadinamųjų „klajūnų“⁹, valkatų gyvenimo būdo aprašymus. Maždaug iki pat XX. a. aštuntojo dešimtmečio pradžios benamystės tyrimų lauke dominavo medicininiai (pvz., benamių sveikatos), taipogi teisinio pobūdžio (pvz., analizuojantys valkatavimo legaliavimo klausimus) tyrimai (Busch-Geertsema ir kt., 2010; Wright, 1997). Pastaruosiuose ir vėlesnio laikotarpio tyrimuose, benamystė buvo traktuojama, kaip išskirtinai vyrams būdingas reiškinys. Kaip pabrėžia Busch-Geertsema ir kt. (2010), vyrų išskyrimas ankstyvuosiuose socialiniuose benamių tyrimuose nereiškia, jog moterys nepatirdavo benamystės situacijų, o greičiau faktą, kad šiose situacijose jos būdavo apibrėžiamos kitaip nei benamės. Benamystės, kaip struktūrinių priežasčių įtakoto reiškinio samprata, benamystės tyrimuose plačiau pradėta plėtoti maždaug XX a. devintajame dešimtmetyje, JAV ir Europoje išaugus benamių asmenų skaičiui, kaip pagrindines šią situaciją lėmusias priežastis įvardijant darbo ir būsto rinkos problemas (Busch-Geertsema ir kt., 2010). Šie du teoriniai požiūriai, benamystės sampratą apsprendžiant struktūrinių arba individualiųjų priežasčių įtaka individui, sukuriant struktūros ir veikėjo dichotomiją, šiuo metu autorių yra įvardijami, kaip pernelyg simplicistiniai benamystės įvertinimui, tačiau nėra nuvertinamas jų istorinis aktualumas benamystei apibrėžti (Neale, 1997).

Benamystės studijų plėtrą ir šioje srityje atliekamus tyrimus (ypatingai Jungtinėje Karalystėje), dalis autorių yra linkę tiesiogiai sieti su vyriausybės politikos benamystės atžvilgiu konstravimu. Benamystės kaip socialinės problemos samprata, gali būti aiškinama visuomenės pripažintų grupių naudojama galios retorika, leidžiančia tam tikrus klausimus įvardinti probleminiais ir reikalaujančiais sprendimų, tokiu būdu konstruojant „socialines problemas“ (Jacobs ir kt. 1999). S. Fitzpatrick (2005), pritardama benamystės kaip socialinio konstrukto

⁸ Benamystės tyrimų tradicijos ištakos siejamos su XVI-XVII a. valkatų gyvenimo būdo istorijomis, minimomis Anglijos ir Airijos karalienės Elžbietos pamfletų raštuose. Vėliau pastarieji interpretuoti kaip proto-sociologinė perspektyva, davusi pradžią etnografiniams klajoklių bei valkatų tyrimams (Wardhaugh, 2000).

⁹ Viena žymiausių šios srities sociologinių studijų – N. Andersono „Valkata“ („The Hobo“, 1920), kurioje pateikiami JAV nelegaliai per šalį ant vagono laiptelių keliaujančių sezoninių darbininkų gyvenimo būdo aprašymai.

interpretacijai teigia, kad „benamystė <...> nėra kultūrinis fenomenas, bet greičiau, kaip tam tikrų objektyvių materialinių ir socialinių sąlygų žymuo“ (Fitzpatrick, 2005, 12). Priešingai vertindamas šią sampratą P. Sommerville'is (2011) pažymi, kad benamystė nėra vien socialinė problema, bet ir tam tikras būvis, situacija, kurioje tam tikru metu atsiduria individai. Šią benamystės sampratą paremia ir G. L. Blasi (1990), atmesdamas benamystės kaip socialinės problemos ar tam tikros individo charakteristikos suvokimą.

Poststruktūralistiniu požiūriu į benamystę akcentuojamas šio reiškinio fragmentiškumas, dėmesys subjektyvumui, dekonstravimas iki tol benamystės studijose populiarių simplicistinių struktūros ir veikėjo, „nusipelnusiojo ir nenusipelnusiojo vargšo“ dualizmą. Kaip pažymi M. Foucault (1998), galia yra išsisklaidžiusi socialiniame lauke, ir veikia iš įvairių mikro-pozicijų, todėl negalima kalbėti apie vieną socialinę grupę, kuri naudodamasi išskirtine ideologija dominuotų visuomenę. Šis požiūris leidžia paneigti stiprių struktūrinių jėgų, kurios galėtų nulemti silpnesnių visuomenės narių neišvengiamą benamystę, įtaką. Benamystę lemiančios priežastys, remiantis poststruktūralistiniu požiūriu, gali būti įvardijamos, kaip skirtingų mikro-faktorių rezultatas (pavyzdžiui, tinkamo gyventi nuolatinio būsto stygius ir individualios charakteristikos – lytis, amžius, šeiminiš statusas ir kt.). (Neale, 1997). Ši perspektyva benamystės studijose populiari analizuojant kontrolės ir autoriteto klausimus, benamių įgalinimo ir socialinių paslaugų sistemos bei jos veikėjų santykį ir kt. (Watson ir Austerberry, 1986).

Išskirtinos ir kitos naujuosiuose benamystės tyrimuose populiarios teorinės kryptys – postmodernistinė teorinė prieiga, kuria akcentuojama subjektyvių benamystės patirčių reikšmė, namų, kaip ideologinio konstrukto, kuris peržengia socio-erdvinės sistemos ribas, samprata (Sommerville, 1992; Watson ir Austerberry, 1986); kritinė perspektyva – benamystės tyrimuose akcentuojanti individualių ir kolektyvinių poreikių integraciją, taipogi bendrojo diskurso reikšmę, skirtingų suinteresuotų šalių tarpusavio komunikacijos reikšmę, analizuojant benamystės priežastis (įtraukiant skirtingus veikėjus – benamius, politikos dornuotojus ir kt.) (Anderson ir kt., 1993; Neale, 1997).

Kaip leidžiantis išplėsti benamystės teorinę sampratą, išskirtinas dar vienas svarbus benamystės studijų laukas, apimantis induktyviają perspektyvą – etnografinio pobūdžio tyrimus. Šios studijos leidžia kalbėti apie benamystę pasinaudojant kultūros sampratos perspektyva, kurią geriausiai atskleidžia benamių subkultūros reiškinys. D. A. Snow ir L. Andersonas (1993), siekdami konceptualizuoti benamių subkultūros sampratos idėją, kelia prielaidas, kad bet koks elgesys negali būti tinkamai suvokiamas atskirai nuo socialinio konteksto, kuriame jis vyksta, taigi ir benamių elgesys pirmiausia turėtų būti suvokiamas, kaip jų prisitaikymas prie tam tikrų aplinkos reikalavimų. Antra vertus, autoriai mano, kad tam tikri elgesio modeliai gali būti geriausiai suprantami bei paaiškinami tam tikrame laike vykstančio proceso metu. Subkultūra

nėra savaime suprantamas fenomenas, jį susiformuoja individams patiriant prisitaikymo prie tam tikro elgesio ir pasipriešinimo tam tikroms socialinėms jėgoms bei pokyčiams procesus. Remdamiesi ilgalaikiais benamystės tyrimais, D. A. Snow ir L. Andersonas (1993) pažymi, kad benamių subkultūra yra gana apribota, t.y., ją kuria ar pasirenka tik mažesnioji dalis benamių, kuriuos įtraukia tam tikros aplinkybės, jiems patiems nepajėgiant šio proceso (kuris vėliau virsta tam tikra išgyvenimo gatvėje kova), kontroliuoti (Snow ir Anderson, 1993).

M. Ravenhill (2008), kitaip nei D. A. Snow ir L. Andersonas, benamių subkultūrą apibrėžiantys kaip procesą, didesnę dėmesį skiria benamių palaikomiems socialiniams ryšiams. Siekdama etnografinio tyrimo metu užfiksuoti benamių asmenų tarpusavio ryšius, socialinius tinklus, kuriuose jie dalyvauja, jų kuriamas tam tikras bendras „kultūras“, išplėtoja vadinamąją benamių kultūros arba benamystės kultūros teoriją. Šia teorija paaiškinama ne tik individuali benamių asmenų situacija, bet ir tarpusavyje jų puoselėjama emocinė ir socialinė pagalba. „Benamių kultūrą“ autorė įvardija kaip subkultūrą, kaip „tam tikrą įsitikinimų, vertybių ir normų sistemą, prisiimamą tam tikros visuomenėje ar kultūroje matomos mažumos narių, šiuo atveju – benamių ar apsistojusiųjų nesaugiuose gyventi būstuose <...>“ (Ravenhill, 2008, 145). Aptardama benamių subkultūrą, autorė išskiria pagrindinius požymius, kuriais galima šią subkultūrą identifikuoti, tai: kalba, apranga, elgesys, maneros. Kaip pagrindinius benamių kultūrą charakterizuojančius aspektus autorė pabrėžia grupės narių tarpe palaikomą tankų socialinių ryšių tinklą ir resiproksiją (Ravenhill, 2008). M. Ravenhill (2008), aptardama benamių kultūrą, išskiria keletą joje vyraujančių subkultūrų: „gatvės girtuokliai“, „narkotikų vartotojai“, „dienos centrų lankytojai“, „nakvynės namų gyventojai“, „nesaugiuose būstuose gyvenantys asmenys“ (pvz., skvoteriai), „benamiai aktyvistai“ (anksčiau neturėję namų, užsiimantys benamių teisių ir gerovės klausimais) ir kt. (autorė pažymi, kad dalis asmenų, save priskiriančių arba priskiriamų benamių kultūrai, nėra benamiai arba nėra tokie nuolat) (Ravenhill, 2008, 154-155). Kaip teigia autorė, nors visos aukščiau paminėtos subkultūros formuoja integralią benamių kultūrą, vis tik ji yra gerokai kompleksiškesnė nei tam tikros žmonių grupės, siejamos drauge. Autorė pabrėžia, kad siekiant suprasti benamių subkultūrą, ypač svarbu suvokti, kaip žmonės patenka į šią kultūrą ir tampa jos dalimi, kaip keičiasi ir kokios tampa jų kultūrinės normos bei vertybės. Tapimo benamiu procesą iš dalies atspindi E. Goffmano (1961) aprašytas institalizacijos procesas, kurio metu vykstantis nuasmeninimas neretai apima savo tikrojo vardo netekimą (benamiai dažniausiai vienas kitą vadina pravardėmis ar slapyvardžiais); asmenį įrodančių / patvirtinančių dalykų praradimą (nuotraukos, tapatybės dokumentai, įvairūs asmeniui brangūs daiktai); savojo „aš“ praradimą (istorijos ir prisiminimai, siejamus su nuotraukomis ir kitais daiktais). Taip pat perimama specifinė kalba ir elgesio

manieros, būtinos siekiant išgyventi. Taigi benamystė tampa savotišku „žaidimu“, kurio taisyklės būtina išmokti ir priimti, kad „žaidėjai“ galėtų jame dalyvauti.

Kaip jau buvo minėta, D. A. Snow ir L. Andersono, įvardyta „gatvės subkultūra“ priklauso ne tiek nuo tam tikrų puoselėjamų vertybių, kiek nuo dalijimosi ta pačia dalia, adaptuojamu elgesiu ir rutinomis, leidžiančiomis išgyventi šioje situacijoje ir tuo patvirtinančių pačią „gatvės subkultūrą“ (Snow ir Anderson, 1993).

Mokslinėje literatūroje benamystė kartais apibūdinama, ir kaip tam tikras pasirinktas gyvenimo būdas. „Gyvenimo būdas“ gali būti apibrėžiamas, kaip „surutininta praktika, rutiniški rengimosi, valgymo įpročiai, veiklos būdai ir pasirinkta bendravimo su kitais aplinka. <...> Kiekvienas mažas sprendimas, kurį asmuo daro kiekvieną dieną, pavyzdžiui, kaip apsirengti, ką valgyti, kaip elgtis darbe <...>, padeda kurti tokias rutinas“ (Giddens, 2000, 108). Kita vertus, D. A. Snow ir L. Andersonas (1993) gyvenimo būdą įvardija kaip vieną iš aspektų, apibrėžiančių konkrečiu atveju skirtingai užtrunkančią benamių adaptaciją gatvėje (kiti aspektai: kognityvinis, apimantis tapatumo sampratą ir laiko, apimantis benamystės trukmės dimensiją). Gyvenimo būdo sampratai, kaip tam tikrus benamių subkultūros elgesio modelius atspindinčiam komponentui, autoriai priskiria šias dedamąsias: darbas / pragyvenimo šaltinis (skirtingi jo pasirinkimai leidžia identifikuoti skirtingus benamių tipus, lemia pačių benamių tarpusavio stratifikaciją); mobilumas (skirtingos benamių judėjimo trajektorijos ir jas lemiantys faktoriai, leidžiantys pažinti benamių tipus); nakvynės vieta (varijuojanti nuo lovos nakvynės namuose iki suoliuko gatvėje); priklausomybės tipas ir pobūdis (Snow ir Anderson, 1993).

Aptartosios benamystės teorinės perspektyvos leidžia suvokti šį reiškinį kaip daugiafunkcinį fenomeną apimantį ne tik jį patiriančiuosius asmenis, bet ir visą benamystės industriją bei platesnį istorinį, politinį kontekstą. Retrospektyviai žvelgiant į atskiras teorines perspektyvas, leidžiančias analizuoti benamystę, galima konstatuoti, kad skirtingais laikotarpiais vienos jų yra labiau aktualizuotos nei kitos. Tai priklauso ne tik nuo istorinių ar skirtinguose regionuose vyraujančių tyrimų tradicijų, bet ir nuo šalių bendrosios socialinės politikos benamystės atžvilgiu, kurios pagrindu neretai yra inicijuojami ir benamystės tyrimai. J. Neale (1997) pabrėždama benamystės tyrimų ir teorinių perspektyvų negalią tiksliai apibrėžti šį reiškinį, pažymi, jog išsamus rigoristinis teorinis benamystės ir benamių asmenų poreikių žinojimas savaime negarantuoja jų patenkinimo, ir akcentuoja kritinio požiūrio į benamystės dalyką reikšmę. Benamystei peržengiant socialinių mokslų srities ribas, aktualizuotina ir tarpdisciplininių benamystės studijų ir tyrimų reikšmė

1.2. Benamystės reiškinio įvertinimo būdai ir priemonės

Siekis įvairiomis priemonėmis išmatuoti benamystės mastą ir nustatyti benamių socialinės grupės charakteristikas ir bruožus, viena vertus, praplečia šios grupės pažinimo ribas ir leidžia numatyti priemones jos problemoms spręsti. Kita vertus, atliekamais įvairaus pobūdžio matavimais ir įvertinimo priemonėmis, demonstruojama ir patvirtinama valdžios galios pozicija (Kertzer ir Arel, 2002; Foucault, 1998), pasireiškianti autoriteto demonstravimu, kai individai skirstomi į tam tikras kategorijas, aprašomos jų savybės ir taip konstruojama tam tikra socialinė realybė.

1.2.1. Benamystės priežasčių problematika

Benamystę lemiančių priežasčių analizė yra labai svarbi benamystės studijų dalis. Kaip pažymi J. D. Wrightas ir kt. (1998), galima teigti, kad „visos benamystės teorijos skirtingais lygmenimis yra arba teorijos apie benamystės priežastis – (siekama suvokti, kokios priežastys lemia asmenų tapimą benamiais), arba teorijos, aiškinančios benamių skaičiaus išaugimo priežastis“ (Wright ir kt., 1998, 8). Šiuo teiginiu autoriai atskleidžia, kad benamystės priežasčių analizėje svarbus ne tik pačių ją lemiančių veiksnių aiškinimasis, bet ir politinis požiūris į šias priežastis, jų interpretacija. Mokslinėje literatūroje, kurioje aptariamos benamystės priežastys, vyrauja dvi pagrindinės tendencijos – benamystės, kaip objektyvių, ir benamystės, kaip subjektyvių ją lemiančių faktorių visumos, sampratos. Žvelgiant istoriškai, į benamystės situaciją pirmiausiai pradėta gilintis analizuojant individualias priežastis ir aplinkybes, ir tik vėliau, vykstant teoriniams debatams apie benamystę, individualios priežastys imtos priešpriešinti struktūrinėms (McNaughton, 2006).

Teorinė benamystės, nulemtos tam tikrų individualių nepriteklių ar asmeninių ypatybių – (psichiniai sutrikimai ar turimos priklausomybės) samprata remiasi individo, kaip už savo gyvenimą atsakingo, sprendimus priimančio veikėjo, traktavimu. Benamystės situacija šiuo atveju, suvokiama, kaip tam tikras sąmoningas pasirinkimas (ši samprata buvo itin populiarūs XX a. pradžios ir vėlesniuose benamystės tyrimuose), arba kitu atveju – paties individo „kaltė“, kildinama iš asmeninių gebėjimų trūkumo. P. Marcuse'o (1987) teigimu, šis požiūris suponuoja, kad benamystė ir būsto problemos yra tik „tam tikros atskiros individų grupės problemos bendroje normaliai funkcionuojančioje būsto politikos sistemoje“ (Marcuse, 1987, 233). Autoriaus teigimu, tam tikrų individų grupių – senų žmonių, neturtingų gausių šeimų, vienišų motinų, etninių mažumų grupių – pavertimas aukomis ir kaltinimas dėl gebėjimų išlaikyti būstą stygiaus, sisteminės būsto politikos problemas paverčia atskiromis tam tikrų individų grupių

problemomis (ten pat). Benamystės, kaip socialinio fenomeno, nulemta tam tikrų individo trūkumų, traktavimas, suponuoja, kad benamystės situacija yra suvokiama, kaip tam tikra negalios situacija (Snow ir kt., 1994). Mokslinėje literatūroje individualios benamystės priežastys neretai suredukuojamos į tam tikras asmenines charakteristikas, elgesio priežastis, rizikos faktorius ir tam tikras patirtis – tai priežastys, apibrėžiančios asmens atsakomybę (pvz., psichotropinių medžiagų ar nesaikingas alkoholio vartojimas, nusikalstama veika), ir priežastys, apibrėžiančios tam tikrą individo nepilnavertiškumą, kuris nėra vien jo paties atsakomybės dalis (pvz., smurtas, seksualinė prievarta, psichinė negalia) (Neale, 1997). Aptariant benamystės priežastis, labai svarbu atsižvelgti ir į lyties problematiką, kadangi ji vaidina svarbų vaidmenį, individams atsidūrus socialinės rizikos situacijose, kai ieškoma šių situacijų sprendimo būdų. Pavyzdžiui, socialinių ryšių nutrūkimas, siejamas su minėtomis priežasčių grupėmis, tai kelis kartus dažniau pasitaikantis vyrų benamystę lemiantis faktorius (Anderson ir kt., 1993). Kaip pažymi P. A. Sullivan ir S. P. Damrosch (1987), vyrai artimų santykių nutrūkimą, siejamą su benamyste, dažniau patiria dėl darbo ir užimtumo problemų, tuo tarpu moterys, patirdamos jų, kaip žmonių ir motinų vaidmenų krizes. Šiuos lytims skirtingus priežastinius veiksnius, lemiančius benamystę, papildoma ir J. Passaro (1996) teigdama, kad esant dideliame nedarbo lygiui, vyrai yra atskiriami nuo tradicinių jiems šeimoje priskiriamų vaidmenų – vyro, kaip pagrindinio šeimos finansinio išlaikytojo, vaidmens. Atskirti nuo tradicinio vaidmens, šie vyrai turi pasirūpinti pragyvenimo lėšomis ir pastoge, bet neretai nėra pajėgūs tokį būstą išlaikyti. Nutolimas nuo šeimos šiems vyrams yra ir jų benamystės pasekmė, ir jos priežastis. Moteriai analogiškoje situacijoje, dėl jai priskiriamo motinos ir namų puoselėtojos socialinio vaidmens, yra lengviau išlaikyti būstą (esant sunkumams pasinaudojant valstybės teikiama socialine ir / ar ekonomine pagalba). Smurtas šeimoje, yra viena esminių moterų benamystės priežasčių. Jaunimo benamystei įtaką dažniausiai daro konfliktai, priklausomybės nuo psichotropinių medžiagų ar alkoholio vartojimas, socialinių ryšių su tėvais ar partneriais nutraukimas (Smith ir kt., 1998).

Įvykdyti nusikaltimai ir įkalinimo patirtis, taip pat yra dar vienas svarbus, individualių benamystę lemiančių priežasčių, aspektas. Jis yra būdingesnis vyrams. Statistiniu požiūriu, moterų padaromi nusikaltimai yra lengvesni nei vyrų, todėl jos įkalinimo įstaigoje praleidžia trumpesnę laiką, todėl benamystės rizika išėjus į laisvę būna mažesnė (Anderson ir kt., 1993). Kita vertus, mokslinėje literatūroje yra pažymima, kad išėjusios į laisvę moterys dažniau nei vyrai praranda ryšius su artimiausiais šeimos nariais, tad šiuo atveju benamystės grėsmė padidėja (Lowthian, 2001).

Psichinės sveikatos problemos taip pat yra dažnai pasitaikančios benamystę lemiančios priežastys. Fiksuojant psichinės sveikatos problemas benamių nakvynės namuose, jos dažniau

konstatuojamos moterims benamėms (Anderson ir kt., 1993). Dar viena individualių benamystę lemiančių priežasčių grupei priskiriama problema – priklausomybė nuo alkoholio ir psichotropinių medžiagų, ji būdingesnė vyrams (Anderson ir kt., 1993).

Apibendrinant individualias benamystę lemiančias priežastis galima pažymėti, kad fokusavimasis į *mikro* ir *mezo* lygmenis – individualius benamio asmens trūkumus, socialinių ryšių nutrūkimą, psichinę, fizinę sveikatą, narkotinių medžiagų ar alkoholio vartojimą – mokslininkų nuomone, neretai lemia, kad nuošalėje lieka svarbios struktūrinės benamystei įtaką darančios priežastys, pavyzdžiui, skurdas, tinkamo gyventi būsto trūkumas ir kitos. Vienpusiškas gilinimasis į benamių asmenų individualias charakteristikas, anot P. Carlen (1996), gali būti traktuojamas kaip teleologinis, leidžiantis pažinti benamių asmenų situaciją tiek, kiek apima individualių charakteristikų aiškinimasis.

Struktūrinių benamystę lemiančių faktorių reikšmę pabrėžiantys autoriai teigia, kad individualių individo savybių akcentavimas, apibrėžiant benamystės problematiką, nėra visiškai korektiškas, būtina analizuoti ir struktūrinius išteklių paskirstymo visuomenėje procesus. Esminiai struktūriniai faktoriai, išskiriami šio tipo benamystės studijose, yra prieinamo būsto trūkumas, pajamų nelygybė šalyje ir pan. (Avramov, 1995). Dalis autorių, analizuojančių struktūriškai nulemtą benamystės problemą, labiau akcentuoja būsto aspektus, tuo tarpu kita dalis – pajamų, kvalifikuoto darbo ir užimtumo stygių. Apibendrinant tokią struktūrinio požiūrio sampratą, būtų galima teigti, kad benamystės, būsto problema neegzistuoja, jei kiekvienas visuomenės narys turėtų galimybę įgyti pakankamai lėšų, kurios padėtų apsirūpinti tinkamu gyventi būstu.

Diskusijose apie struktūrinių ir individualių benamystę lemiančių priežasčių įtaką (ypač suaktyvėjusiose po 1980-ųjų m., JAV ir Europoje stipriai išaugus benamių populiacijai), laikytasi skirtingų nuomonių. Kaip pažymi K. Downing-Orr (1996), stengiantis suvokti benamystės priežastis labiau pasitarnauja struktūriniai, o ne individualūs faktoriai. Jų nepakankamumą autorius regi tame, kad jie negali nušviesti viso asmens tapimo benamiu proceso, adekvačiai paaiškinti visų benamystės aplinkybių. S. Fitzpatrick ir kt. (2000), kritikuodami individualių ir struktūrinių priežasčių priešingą benamystės tyrimuose, argumentuoja, kad tarp šių minėtų dviejų priežasčių grupių egzistuoja labai glaudus ryšys. Kaip pernelyg simplicistinę, minėtą perskyrą kritikavo ir J. Neale (1997). Anot mokslininkės, šiandienei benamystės sampratai aiškinti yra būtinos abi perspektyvos – struktūriniai faktoriai determinuoja benamystės reiškinio plitimą, individualūs faktoriai atskleidžia, kurioms individų grupėms yra sunkiausia kovoti dėl tinkamo gyventi būsto. Kita vertus, kaip pažymi S. Fitzpatrick, P. Kemp ir S. Klinker (2000), ne visada individas, patirdamas tam tikrus

struktūrinius faktorius, kurie traktuojami, kaip lemiantys benamystę, tampa benamiu – šią riziką gali padidinti arba sumažinti individualios problemos ir aplinkybės.

XXI a. pradžioje aktualizuota nauja benamystės priežasčių interpretacija, įvardinta „naujosios ortodoksijos“ (angl. *new orthodoxy*) terminu, apibendrina ankstesnes struktūrinių ir individualiųjų faktorių dichotomijos diskusijas, ir apibrėžė, jog struktūrinių faktorių įtaka sudaro sąlygas benamystei, o individualios problemos lemia didesnę individų riziką, jiems patiriant šiuos socialinius ir ekonominius sukrėtimus (Fitzpatrick, 2005). S. Fitzpatrick, nedarydama perskyros tarp individualių ir struktūrinių faktorių, išskiria keturis potencialius, benamystę lemiančius priežasčių lygius (hierarchinės sekos tarp jų nėra): „būsto politika; ekonominė struktūra; tarpasmeninė struktūra; individualios savybės“ (Fitzpatrick, 2005, 13). „Naujosios ortodoksijos“ sampratos ištyrimui, indukcinę benamystės tyrimų prieigą taikantys mokslininkai pabrėžia, jog reiktų „vengti vaizduoti benamius vien, kaip pasyviais aukas, kurių situaciją lemia išorės aplinkybės <...>, ir suteikti dramą artikuliuotą „balsą“ jų neretai prieštaringsoms patirtims, turimai sampratai <...> ir kt.“ (Cloke ir kt., 2010, 18). Empirinių tyrimų pagrindu mokslininkų daromi pastebėjimai išryškina metodologinio ir teorinio požiūrio skirtumus, kurie lemia skirtingas benamystės priežasčių aiškinimo galimybes. Busch-Geertsema ir kt. (2010) akcentuodami išsamių benamystės empirinių tyrimų stygių, pažymi, kad nepaisant pasiekto aiškesnio konsensuso (įvardijamo labiau ideologiniu negu empiriniu), aiškinant struktūrines ir individualiąsias benamystę lemiančias priežastis, įvardijamo „naujosios ortodoksijos“ terminu, išlieka nuolatinių benamystės tyrimų būtinybė, kuri leistų plėtoti benamystės suvokimą. Benamystę Lietuvoje analizavę autoriai nėra linkę griežtai įvardinti perskyros tarp struktūrinių ir individualių ją lėmusių priežasčių, tačiau benamystės išaugimo mastą siejant su *tranzito* laikotarpiu šalyje stipriai pakitusiomis ekonominėmis, socialinėmis ir kt. sąlygomis, akcentuotina struktūrinių faktorių reikšmė individualiesiems faktoriams. Prie individualiųjų benamystę lėmusių veiksnių būtų galima priskirti šiuos autorių išvardintus faktorius: „disfunkciniai šeiminiai santykiai“, „konfliktai šeimoje“ (Kanopienė, Mikulionienė, 2004, 56). Struktūriniais būtų galima įvardinti autorių išskiriamą „materialinį nepriteklių, verčiantį parduoti arba užstatyti turimą būstą ar dėl jo įsivelti į abejotinus sandorius“ (ten pat). Kitos tyrime išskirtos mažiau paplitusios būsto praradimo aplinkybės, siejamos su būsto praradimu, kilus gaisrui ar neturint, kur apsigyventi, grįžus iš įkalinimo įstaigos, kadangi artimieji nutraukė ryšius ir / arba neįsileidžia į būstą; taip pat aplinkybės, siejamos su žalingais įpročiais – piktnaudžiavimu svaigalais (ten pat). 2006 m. atliktame benamių tyrime E. Kocai įvardija panašias į pirmojo tyrimo metu išskirtas benamystės priežastis: individualiąsias – „santuokos iširimas, konfliktai su giminėmis“; „vyrų grįžimas iš įkalinimo įstaigos“; „alkoholizmas ir su juo susijęs asocialus gyvenimo būdas“ (Kocai, 2007, 99). Autorė akcentuoja struktūrinių faktorių –

pereinamuoju laikotarpiu (XX a. paskutinįjį dešimtmetį) šalyje pakitusių rinkos sąlygų, išaugusio nedarbo ir pan., įtaką individualiesiems – priklausomybei nuo alkoholio, socialinių ryšių su artimaisiais praradimą (ten pat). Tikslesnių apibendrinimų apie dabartinio laikotarpio benamystę Lietuvoje lemiančias priežastis, neleidžia daryti naujesnių benamystės tyrimų šalyje stygius, benamystės apibrėžimo klausimai, kurie riboja geresnį šio socialinio reiškimo pažinimą ir įvertinimą.

Apibendrinant aptartąsias individualių ir struktūrinių benamystės priežasčių grupes, pažymėtina, kad benamystę analizuojančioje literatūroje pateikiama ir daugiau skirtingų smulkesnių šio reiškimo priežastis aiškinančių faktorių klasifikacijų. Benamystės studijų istorija rodo, kad aptartieji faktoriai – struktūriniai ir individualūs, ir jų tarpusavio sąsaja, yra aiškiausiai fiksuojami faktoriai, kurie leidžia dekoduoti benamystės reiškimo sampratos kaitą.

1.2.2. Benamystės apibrėžimų įvairovė

Benamystės sampratos ir iš jos kylanti benamio asmens apibrėžimo problema – aktualus, nevienareikšmiškai traktuojamas benamystės studijų klausimas. Viešojoje erdvėje neretai dominuojant gana siaurai suvokiamos benamystės – tik kaip gatvėje gyvenančių ir joje nakvojančių asmenų – sampratai, moksliniame diskurse vyrauja skirtingos benamystės apibrėžimo sampratų klasifikacijos. S. Watson ir H. Austerberry (1986) į benamystės, kaip ir į skurdo sampratą siūlo žvelgti reliatyviai, atsižvelgiant į skirtingas visuomenės ir jų socialinės politikos tradicijas. Benamystės apibrėžimai įprastai kyla iš bendrosios benamystės sampratos, kuri yra kintanti, pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje benamystė iki 1970-ųjų buvo traktuojama kaip socialinė problema, vėliau ją imta vertinti kaip būsto problemą, paskutiniuoju laikotarpiu – susiejant minėtas problematikas (Neale, 1997).

Dėl skirtingų susiklosčiusių benamystės tyrimų tradicijų, nevienodo socialinės politikos formuotojų ir vykdytojų požiūrio bei kitų veiksnių egzistuoja itin skirtingos benamystės sampratos ir šių sampratų klasifikacijos.

Pavyzdžiui, M. Ravenhill (2008) pateikia penkias benamystės apibrėžimų klasifikacijas:

1) Įstatyminiu arba teisiniu pagrindu reglamentuoti apibrėžimai. Jie taikomi teisės ir įstatymų leidybos srityse (pvz., Jungtinės Karalystės įstatyminė benamystės definicija neapima vadinamosios asmenų, nakvojančių po atviru dangumi (angl. „*rough sleepers*“), kategorijos – šie asmenys neįtraukiami į bendrą vyriausybės benamių asmenų surašymo statistiką) (Ravenhill, 2008).

2) Ištesiniai apibrėžimai. Anot M. Ravenhill (2008), juos dalis autorių vartoja siekdami aprėpti visus įmanomus benamystės tipus – nuo asmenų, nakvojančių po atviru dangumi, iki tų

kurie gyvena būste, tačiau nėra tuo patenkinti, ir dėl vienokių ar kitokių priežasčių norėtų gyventi kitur. Šiai benamių apibrėžimų kategorijai priskiriami apibrėžimai yra susiję su individų būsto poreikių. Viena vertus, jie išsiskiria universalumu, kita vertus, jie sulaukia ir bene daugiausiai kritikos. Remiantis jais, benamio asmens kategorijai priskiriamas kone kiekvienas asmuo, išskyrus tik tuos, kurie būstą valdo kaip visišką savo nuosavybę, ir jaučia pasitenkinimą gyvendami jame. Norėdamas išvengti šios kritikos, K. Chamberlainas (2000) pastarąją klasifikaciją siūlo keisti į tris benamystės lygmenis: pirminė (asmenys, nakvojojantys po atviru dangumi), antrinė (asmenys, nakvojojantys / gyvenantys nakvynės namuose ir kitose laikino apgyvendinimo vietose), trečioji (asmenys, besinaudojantys įvairiomis nesaugaus būsto formomis) (Chamberlain, 2000, iš Ravenhill, 2008).

3) Statistiniai apibrėžimai. Jais identifikuojamas tam tikras reiškinys kaip socialinė problema, kuomet matuojamas jos mastas ir svarba. Įprastai šie apibrėžimai nėra aptariami literatūroje kaip atskira kategorija, bet yra įtraukiami į kitas stambesnes kategorijas. Kartu jie vaidina svarbų vaidmenį formuojant bendrą viešąją nuomonę, rengiant labdaros kampanijas, sprendžiant politinius klausimus. Svarbu pažymėti, kad, anot M. Ravenhill (2008), statistiniai apibrėžimai daugiau nurodo į duomenų rinkimo organizavimą, o ne į patį fenomeną ar reiškinį, kurį siekiama matuoti, kadangi nuo jų formuluotės priklauso ir gaunami rezultatai (pvz., skelbiama, kad Didžiojoje Britanijoje 1993 m. benamystę patyrė nuo 140 000 namų ūkių iki 8600 individų, t.y., „namų ūkio“ apibrėžimas buvo paremtas įstatyminiu pagrindu, o atskirų individų skaičius pateikiamas remiantis benamių asmenų, nakvojančių po atviru dangumi, skaičiavimais) (Ravenhill, 2008). Kita vertus, benamiai yra visuomenės grupė, nuolat migruojanti tarp skirtingų būstų ir gyvenimo gatvėje, o statistinės šią grupę apibrėžiančios definicijos reikalauja preciziškų kategorijų, kad būtų galima kaupti, lyginti duomenis ir pan. Anot M. Ravenhill, kai kurių šalių autoriai (Stax, 2003, Doorn, 2003 ir kt.) pažymi, kad bandymai išsprauti atitinkamas definicijas į statistines kategorijas sukelia nemažai sunkumų, o pati benamystės sąvoka tampa miglota. Anot amerikiečių mokslininko P. H. Rossi (1989), bandymas pateikti statistinę informaciją apie benamius asmenis prilygsta skaičiavimui to, kas iš principo nėra suskaičiuojama, o šioje situacijoje nebent įmanoma gauti tik tam tikrą momentinį esamos problemos vaizdą, ir tai be galimybės identifikuoti, kiek jis yra reprezentatyvus (Rossi, 1989, iš Ravenhill, 2008). Kitą vertus, netgi tokia nereprezentatyvi momentinė statistika yra labai svarbi, nes remiantis ja formuojamos pagrindinės viešosios nuostatos, labdaros kompanijos ir politiniai pareiškimai.

4) Būsto stygiaus pagrindu pateikiami apibrėžimai. Tai bene dažniausiai pasitaikantys apibrėžimai, apimantys visus faktorius ir problemas, lemiančias benamystę, siejamas su būsto trūkumu ar jo nepritaikymu asmenims gyventi. Taip pat į šių apibrėžimų grupę neretai

įtraukiamos ir kitos problemos, pavyzdžiui, individo autonomijos klausimai (kalbant apie nakvynės namuose gyvenančius asmenis), jo pajėgumai išlaikyti būstą, nuomos prieinamumas, įsiliejimo į būstus turinčiųjų gretas ir kiti klausimai.

5) Bendrieji vieši apibrėžimai. Vartojami siekiant akcentuoti benamystės problematiką, pvz., viešose kampanijose renkant paramą benamystės problemoms spręsti ir pan. Kartu jie leidžia manipuliuoti tam tikrais vyraujančiais benamystės stereotipais, sukelti empatiją arba atvirkščiai – egocentriškus jausmus.

Aptartosiose klasifikacijose išskirta bendro pobūdžio benamystės problematika, nes, atsižvelgiant į konkretų benamystės apibrėžimą, benamystės reiškinių ir masto ribos gali kisti. Pastaruoju metu Europoje augantis benamystės mastas ir aštrėjanti šiai visuomenės grupei priklausančių asmenų socialinė atskirtis, svarstymai apie mechanizmus, skatinančius socialinę įtrauktį, paskatino apibendrinti įvairiose Europos šalyse besiskiriančius benamystės apibrėžimus. Benamystės Europoje observatorija ir FEANTSA¹⁰ (*the European Federation of National Organisations Working with the Homeless* – Europos nacionalinių su benamiais žmonėmis dirbančių organizacijų federacija), siekdama aprėpti skirtingose Europos šalyse vyraujančias benamystės sampratas ir suvokimo modelius, sukūrė benamystės ir būsto atskirties tipologiją – ETHOS (priedas Nr. 1), leidžiančią geriau suvokti ir įvertinti benamystę ir jos mastą Europoje. Šioje tipologijoje nepateikiamas konkretus benamystės apibrėžimas, kuris galėtų aprėpti kurią nors benamystę patiriančių asmenų grupę, tačiau išskiriant tam tikras operacionalizuotas, konceptualias asmenų kategorijas, yra pateikiamos gyvenimo situacijos ir jas atitinkantys bendri apibrėžimai.

ETHOS tipologijoje pateikiama „namų turėjimo“ apibrėžtis gali būti suvokiama kaip: gyvenamųjų patalpų (ar vietos), su kuriomis asmuo ar jo / jos šeima gali elgtis išskirtinai kaip su savo nuosavybe (fizinis laukas), turėjimas; galėjimas išsaugoti privatumą ir palaikyti santykius (socialinis laukas); teisėtas būsto nuosavybės turėjimas (teisinis laukas). Remiantis šiais laukais suformuluojami keturi pagrindiniai konceptai: gyvenimas lauke, benamystė, nesaugus būstas ir netinkamas būstas. Visi šie konceptai gali būti naudojami namų neturėjimui nustatyti. Tad ETHOS tipologija benamius asmenis klasifikuoja remiantis jų gyvenimo ar „namų“ situacija (Edgar ir Meert, 2006; Edgar ir kt., 2007). Šios koncepcinės kategorijos yra suskirstytos į 13 operacionalių kategorijų, kurios gali būti naudojamos įvairiems politiniams tikslams įgyvendinti, tai, pavyzdžiui, benamystės problemos stebėjimas, vertinimas, benamystės masto nustatymo politikos kūrimas (ETHOS – Europos benamystės ir būsto atskirties tipologija). Ši tipologija suteikia „daugiau laisvės“, siekiant apibrėžti, kas yra benamis asmuo. Rasti tikslų ir

¹⁰ Įkurtos 1985 m. pirmojo nevyriausybinų organizacijų tarptautinio susitikimo benamystės problemoms Europoje aptarti, metu.

labiausiai situaciją atitinkantį apibrėžimą praktiškai neįmanoma, nes benamio žmogaus situacija ir statusas yra nuolat / dažnai kintantys – gali būti tiek laikini, periodiniai, tiek pastovūs, nuolatiniai. Kita vertus, anot kai kurių autorių, benamystės apibrėžimų taikymas yra ir tam tikra valstybės politikos dalis. Kaip pažymi P. Begin, L. Casavant ir kt. (1999), benamystės apibrėžimo formulavimo analitiškumas ir tikslumas neapsiriboja tik šį reiškinį tiriančių mokslininkų preciziškumu ar turimais įgūdžiais, tačiau yra lemiantis socialinės politikos faktorius. Kuo platesnis benamystės apibrėžimas, tuo didesnis benamių asmenų skaičius yra įvardijamas, taip išauga ir valstybės išlaidos socialinėms paslaugoms, kurios teikiamos benamiams. Turint tai omenyje suprantama, kodėl kai kurios valstybės neskuba įvardyti ir aiškiai apibrėžti benamio asmens tam tikromis patvirtintų teisinių apibrėžimų kategorijomis.

Kaip teigiama Europos Sąjungos statistikos agentūros EUROSTAT ataskaitoje (2004), dėl benamystės apibrėžimų skirtumų kiekybinės metodologijos pagrindu parengtos palyginamosios benamystės studijos Europoje praktiškai nėra, kaip ir nėra tikslų statistinių duomenų, kuriuos būtų galima lyginti Europos šalių mastu. Siekiant sisteminti informaciją, anot minėtos agentūros, teisinės ir oficialios definicijos ES šalyse gali būti skirstomos į: definicijas, apibrėžiančias būsto situaciją ir sąlygas (Airija, Jungtinė Karalystė, Suomija, Švedija); definicijas, akcentuojančias mobilumą / judėjimą ir / arba fiksuoto adreso neturėjimą; ir definicijas, traktuojančias benamystę kaip socialinę problemą (The production of data on homelessness..., 2004).

Apibendrinant galima pažymėti, kad benamystė gali būti labai įvairi, tad konkrečios valstybės teisinėje sistemoje įteisintas benamystės apibrėžimas pakeičia, įrėmina benamio asmens statusą. Benamystės ar atskirų jos formų definicijos leidžia kalbėti apie dar vieną aktualią problemą – benamių apskaitos problematiką.

1.2.3. Benamių asmenų apskaita

Benamių asmenų apskaitos klausimas dėl vyraujančių skirtingų benamystės apibrėžimų ir sampratų, mokslininkų yra vertinamas gana prieštaringai. Pažymima, kad tam tikros benamių interesų gynimo grupės neretai yra suinteresuotos padidinti benamių populiacijos skaičius (ypač – jautriausių benamių grupių – moterų, vaikų), taip siekiama gauti didesnę finansavimą jų kuruojamoms socialinėms programoms (Wasserman ir Clair, 2010). Ir priešingai, maži benamių asmenų populiacijos skaičiai tam tikroms tuo suinteresuotoms grupėms leidžia teigti, kad benamiai nėra „normali“ (t.y. statistiškai reikšmingo skirtumo neparodanti) socialinė grupė visuomenėje, todėl jai nereikia specialaus įvertinimo ar pagalbos. Siekis benamių asmenų skaičių nustatyti remiantis nakvynės namų ir kitas panašias paslaugas teikiančių institucijų

statistika taip pat ne visada yra tinkamas. Šią vadinamojoje „apskaitoje“ esančią benamių populiacijos dalį mokslininkai dažnai įvardija „matomąja“ benamyste (Arnold, 2004; Jencks, 1995), tačiau kita dalis benamių dėl vietų trūkumų, ligų baimės, nesaugumo, triukšmo, griežtų institucinių taisyklių ar kitų priežasčių vengia nakvynės namų ir renkasi alternatyvias vietas. Po tiltais, statybvietėse, griuvėsiuose ir panašiose vietose apsistojančios benamiai įvardijami „nematomaisiais“ benamiais. Neretai, vykstant gyventojų ar tam tikrų specialių benamių asmenų surašymams, „nematomieji“ benamiai nėra įtraukiami į apskaitą, nes surašantieji darbuotojai ne visada drįsta apsilankyti vietoje, kuriose šie žmonės yra apsistoję (Jencks, 1995).

Benamio asmens apibrėžimo problematika taip pat yra glaudžiai susijusi su sunkumais, kurie kyla per visuotinius gyventojų surašymus siekiant nustatyti tikslų benamių asmenų skaičių. Kaip parodė 2012 m. FEANTSA bandymas apdoroti 2011 m. Europos Sąjungos šalyse vykdytų visuotinių gyventojų surašymų metu surinktus duomenis apie benamių asmenų populiaciją, nustatyti konkretaus benamių asmenų skaičiaus Europoje, remiantis per visuotinius gyventojų surašymus gauta informacija, nėra įmanoma. Pagrindinės priežastys – dalyje šalių benamių asmenų surašymo patikimumas kvestionuojamas. FEANTSA ekspertai linkę labiau pasitikėti nevyriausybinių organizacijų ir viešojo sektoriaus surinktais duomenis apie registruojamus socialinėmis paslaugomis pasinaudojusius benamius asmenis (Baptista, Benjaminsen ir kt., 2012). Aptardami benamių asmenų skaičiaus nustatymo problematiką S. Hutson ir M. Liddiardas (1994) pažymi, kad neretai per įvairius surašymus surinkta benamystės statistika ir informacija apie šią grupę gali būti mažiau iškalbinga ir mažiau informatyvi nei išsamus vykusio tyrimo aprašymas, problemų jį atliekant konstatavimas ir pačios benamystės apibrėžimo problematikos išryškėjimas.

Benamystės samprata Lietuvoje taip pat yra glaudžiai siejama su jos apibrėžimais, kurie buvo naudoti 2001 ir 2011 m. Lietuvos Respublikos Visuotinių gyventojų ir būstų surašymų metu. Jais identifikuota benamių asmenų grupė (šiuo atveju ypač aktualus 2001 m. Surašymas). Detaliau benamystės situacija šalyje apžvelgiama 1.3. poskyryje.

1.3. Benamystė Lietuvoje: situacijos apžvalga

Kaip rodo Lietuvoje atliktų benamystės tyrimų apžvalga, nėra aiškaus ir tiesiogiai su socialinės politikos priemonėmis susieto benamio asmens apibrėžimo. Socialinės apsaugos terminų žodyne pateikiamas gana trumpas, situacijos neatspindintis apibrėžimas: „Benamis (-ė) – asmuo, neturintis būsto“ (Socialinės apsaugos terminų žodynas). Taigi čia benamystė siejama tik su būsto kategorija, plačiau neapibrėžiant ir nepaaiškinant pačios būsto sampratos, jo neturėjimo laikotarpio. Tai vienas pirmųjų bandymų po šalies nepriklausomybės atkūrimo

apibrėžti benamių asmenį. Apibrėžime pateikiamas sąsajas tik su būsto neturėjimo kategorija, galima aiškinti tam tikra tradicijos tąsa: sovietinio režimo laikotarpiu būsto užtikrinimo politikai skirtas išskirtinis dėmesys¹¹. Benamystės, kaip ekstremaliausios skurdo formos samprata šalyje įvardinta tik vėliau.¹² Benamio asmens kategorija nėra tiesiogiai įvardijama ir nakvynės namų steigimą 1992 m. didžiuosiuose Lietuvos miestuose apibrėžusiam LR Vyriausybės nutarime (dokumente nakvynės namai įvardinti, kaip „lovų tipo nakvynės vieta, kur laikinai už nustatytą mokesčių apgyvendinami asmenys, paprastai paleisti iš įkalinimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, priėmimo-paskirstymo punktų ir neturintys nuolatinės gyvenamosios vietos, pagal nurodytų įstaigų siuntimus“) (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl nakvynės namų steigimo grįžusiems iš įkalinimo vietų bei kai kuriems kitiems asmenims ir jų įdarbinimo“, 1992). Išvardytos asmenų, grįžusių iš skirtingų institucijų ir turinčių teisę apsigyventi minėtoje įstaigoje, kategorijos, netiesiogiai apibrėžia vieną iš galimų benamystės priežasčių. Benamystės, kaip aktualios socialinės problemos, sąvoka pradėta fiksuoti maždaug nuo 2000-ųjų metų (pvz., Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija¹³, 2000; Bendrasis aprėpties memorandumas Lietuva¹⁴, 2003; LR 2004–2006 m. nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas¹⁵). Kita vertus, nei Lietuva, nei kitos Baltijos šalys minimu laikotarpiu

¹¹ Kaip pažymi vengrų mokslininkas J. Hegedűsas, gyvenamosios vietos trūkumas ir eilės laukiant buto yra bene pagrindinės buvusio sovietinio režimo Rytų Europoje charakteristikos. Sovietinio režimo laikotarpiu visoms trimis Baltijos šalims – Lietuvai, Latvijai bei Estijai būdinga išplitusi vidinė migracija ir urbanizacija lėmė staigų gyvenamosios vietos poreikį, kuris negalėjo būti visiškai patenkintas dėl neadekvataus statybų masto. Gyvenamosios vietos trūkumą buvo bandoma mažinti plečiant darbininkams skirtą bendrabučių sistemą. Darbininkų bendrabučiai minimu laikotarpiu buvo tam tikra unikali socialinė institucija, kurios dėka spręsta našlaičių, buvusių nuteistųjų ir imigrantų gyvenamosios vietos problema (Kõre, 1998). Po 1990 m. būsto sektorius buvo stipriai įtakojamas įgyvendinamų liberalių reformų: būsto privatizavimas, nelegaliai nusavintos nevyriausybės gražinimas savininkams ir būsto rinkos vystymas, išskiriami, kaip pagrindiniai būsto reformos elementai Baltijos šalyse 1990-aisiais metais. Nors Lietuvoje, lyginant su kitomis Baltijos šalimis, naudotos skirtingos privatizacijos metodikos, esminiai jos rezultatai yra panašūs, ir dominuojanti būsto nuosavybės forma yra privatus būstai (Kõre, 1998).

¹² Pavyzdžiui, 1990 m. Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse vykdytuose pirmuosiuose stambiuose Jungtinių Tautų Vystymo programos projektuose (buvo atliekami ir namų ūkių biudžetų tyrimai), benamiai kaip atskira socialinės atskirties grupė nebuvo įvardijama (Estonian human development report, 1999).

¹³ Strategijoje keliami tikslai: sumažinti ypač didelį skurdą taip pat labiausiai skurstančių socialinių grupių (vieniųjų tėvų su vaikais, didelių šeimų, bedarbių, žemdirbių) skurdą. Išsakomas pageidavimas, kad teikiant paramą įvardijamiems „paribio“ žmonėms, į kurių kategoriją patenka ir benamiai, būtų pasitelkiamos nevyriausybines organizacijos. Savivaldybės įpareigojamos užtikrinti pakankamą vietų skaičių nakvynės namuose kaip laikiną pagalbos priemonę benamiams. Nevyriausybines organizacijos pateikė pasiūlymus, kaip gerinti benamių žmonių kategorijai priklausančių asmenų gyvenimo sąlygas: 1. Įsteigti „būtiniausių daiktų“ paskirstymo punktus benamiams. 2. Įsteigti ambulatorinius punktus, kuriuose būtų teikiama pirmoji pagalba ir nebūtų prašoma pateikti paso ar pranešti policijai. 3. Benamiams reikia psichologo, teisininko ir medicinos specialisto konsultacijų. Tai turi būti atliekama nemokamai, garantuojant anonimiškumą. Už miesto ribų reikia įsteigti kaimelius, kur tam tikrą laiką benamiai galėtų ramiai gyventi, pamažu perimti visas pareigas, mokytis ir įgyti pasitikėjimą savimi. [Agentūra „Visos Lietuvos vaikai“] (Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija, 2000).

¹⁴ Dokumente benamiai įvardijami, kaip socialinės atskirties grupė, o benamystė – kaip vienas svarbiausių iššūkių, kurį reikia įveikti. Kaip viena pagrindinių tiesioginių priemonių benamystės problemoms spręsti, išskiriama būtinybė „plėtoti savivaldybių teikiamų paslaugų benamiams mastus ir įvairovę“ (Bendrasis aprėpties memorandumas Lietuva, 2003).

¹⁵ Įvardijus, kad aprūpinimo būstais problema yra vienas vienas iš valstybės ilgalaikių tikslų, išsakoma būtinybė užtikrinti paramą nuomojant būstą labiausiai pažeidžiamiems šiuo atžvilgiu gyventojams, taip pat išplėtoti benamių

nepateikia aiškių tendencijų ar nuorodų, kurios pabrėžtų pagalbos būtinybę socialiai pažeidžiamų grupių asmenims. Benamystės problemos suvokiamos kaip individo, o ne struktūrinės problemos. Tokių valstybių požiūrį į socialinės gerovės politiką kai kurie autoriai įvertina kaip pernelyg simplicistinį (Cunskā ir Muravska, 2009). Tai, kad nėra aiškos bendros valstybinės politikos benamių asmenų atžvilgiu, matyti ir būsto politikos analizę šalyse kandidatėse į ES (tarp kurių buvo Lietuva ir kitos dvi Baltijos šalys) atlikusios FEANTSA ataskaitoje¹⁶.

Ilgą laiką būsto ir benamystės klausimus šalyje sprendė net kelios skirtingos ministerijos. Iš jų pirmumas buvo teikiamas LR Aplinkos ministerijai (kuruojančiai 2004 m. patvirtintos Lietuvos būsto strategijos įgyvendinimą) ir LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai (atsakingai už socialinės būsto politikos įgyvendinimą).¹⁷ Atsakomybių perskyra ir darbus reglamentuojantys skirtingi dokumentai, apsunkina kelti ir spręsti su benamyste susijusių klausimų, situaciją blogina ir tai, kad benamystė gali būti traktuojama tiek kaip netinkamo būsto politikos organizavimo padarinys, tiek kaip socialinių būstų ir jų prieinamumo trūkumo problema.

Būtinybė patikslinti benamio asmens apibrėžimą dar kartą iškilo pradėjus rengtis pirmajam po šalies nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos Respublikos Visuotinio gyventojų ir būstų surašymui, įvykusiam 2001 metais. Tokie gyventojų surašymai benamystės tyrėjų ir socialinės politikos ekspertų laikomi itin reikšmingais – jie patikslina benamystės reiškinio mastą, taip pat įpareigoja apibrėžti benamių asmenų grupę ar bent patikslinti jau esamas apibrėžtis. Minėtame šalies gyventojų ir būstų surašyme taikytas itin platus benamio asmens apibrėžimas: „Benamiai – asmenys, neturintys nuolatinės gyvenamosios vietos ir lėšų bent minimaliam būstui išsinuomoti arba nusipirkti“ (Lietuvos statistikos departamentas). Šis apibrėžimas itin susiaurino tikslinės grupės dydį, nes benamiai, kurie vykstant surašymui galėjo naudotis nakvynės namų paslaugomis, nepateko į benamių kategoriją („Benamis“), kadangi o buvo priskirti gyvenančiųjų institucijose kategorijai (Kanopienė ir Mikulionienė, 2004, 49).

laikino apgyvendinimo formų įvairovę. Kaip pagrindinė priemonė apibrėžiant socialinės atskirties riziką prevencijos srityje išskiriama benamių prevencija ir glaudžiai su ja susijusi išskolinimų už komunalines paslaugas prevencija, kurią atlikti galima užtikrinant šioje srityje apskaitos vykdymą, išplėtojant paramos išskolinusiems gyventojams priemones ir jų taikymo mastus (Lietuvos Respublikos 2004–2006 m. nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas, 2004).

¹⁶ Šalia minėtos problemos išskiriamos ir kitos, pavyzdžiui, silpnėjanti viešosios valdžios įtaka būsto sektoriuje; itin problemiškos būsto prieinamumo galimybės mažas pajamas gaunančioms šeimoms (dėl itin susilpnėjusio viešojo būsto sektoriaus bei neišplėtos privačios nuomos sektoriaus); sparčiai blogėjanti būsto išteklių kokybė; išaugęs būsto savininkų skurdas (Access to Housing for Vulnerable People in Accession States, 2003).

¹⁷ LR Aplinkos ministerija tik nuo 2012 m. sausio 1 d. LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai perdavė valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti klausimų sprendimą). Lietuvos Respublikos Aplinkos ministerija. Būsto teisinis reglamentavimas. Nuoroda internete: <http://www.am.lt/VI/index.php#a/11339>. Žiūrėta 2013-08-06.

Lietuvos Statistikos departamento duomenimis, tuomet surašyta 1250 benamių asmenų¹⁸ ir 600 nakvynės namų gyventojų, kurie, kaip jau buvo minėta, surašyti, kaip institucinių namų gyventojai (Benamiai: kiek jų ir kokie jie. Statistikos departamento pranešimas spaudai, 2003). Kaip nurodoma Surašymo darbuotojo vadovėlyje (2001), benamiai žmonės buvo surašomi prie šiukšlių konteinerių, nakvynės namuose, sriubos valgyklose ir pan., tačiau tokio platus apibrėžimo taikymas leistų teigti, kad remiantis juo benamiu asmeniu gali būti laikomas ir tas, kuris nuomojasi būstą ar gyvena pas draugus, giminaičius. Surašymo duomenimis, benamystė yra labiau būdinga miestams (didžiųjų miestų rajonuose surašyta 63 proc., kaimo vietovėse – atitinkamai 37 proc. benamių asmenų), surašytųjų asmenų tarpe daugumą sudarė 30–60 metų asmenys, (Benamiai, 2003). Didžiąją surašytų benamių dalį sudarė lietuviai (70 proc.), tuo tarpu rusai – 13 proc., lenkai – 10 proc., kitų tautybių asmenys – 7 proc. (Žmonės, neturintys nuolatinės gyvenamosios vietos, 2004).

Tikslesnių duomenų apie benamių asmenų skaičių tikėtasi po 2011 m. vykusio Lietuvos Respublikos Visuotinio gyventojų ir būstų surašymo. Tuomet surašymo lape buvo išskirta ne tik atskira benamio asmens kategorija „Nėra būsto (benamis (-iai))“, bet ir institucijos kategorija „laikino gyvenimo“ (institucija-IR), į kurią patenka nakvynės namai. Taikytas ir platesnis, palyginti su ankstesniu, benamio asmens apibrėžimas: „Benamiu laikomas žmogus, kuris neturi nuolatinės gyvenamosios vietos ir lėšų bent minimaliam būstui išsinuomoti ar nusipirkti, dėl būsto neturėjimo miega lauke, kanalizacijos šiliniuose, sąvartynuose, šiluminėse trasose, pastatuose, kurie nėra skirti žmonėms gyventi, laikino gyvenimo namuose (nakvynės namuose ar pan.)“ (Lietuvos statistikos departamentas). Per šį surašymą, siekiant nustatyti kuo tikslesnį benamių asmenų skaičių ir jų buvimo vietas, naudotasi ir savivaldybėse, ir įvairiose socialinės pagalbos įstaigose esančiais benamių sąrašais ir kita medžiaga (Lietuvos statistikos departamentas). Pastarojo surašymo duomenys apie benamystę šalyje dar yra apdorojami, skelbiamas surašyta benamių skaičius – 857 asmenys, yra detalizuojamas (Lietuvos statistikos departamentas).

Benamystė – kintantis reiškinys, todėl naujesnių tyrimų duomenų trūkumas neleidžia detaliau aptarti dabartinio jos „veido“. Remiantis 2003 m. atlikto „Lietuvos gyventojų, neturinčių gyvenamojo būsto“, sociologinio tyrimo (taikant standartizuoto asmeninio interviu metodą, tyrimo imtis – 606) duomenimis, benamystė labiau būdinga vyrams (apklaustųjų tarpe jie sudarė 77 proc.) – pusė jų – 51 proc. – aktyviausio darbingo amžiaus (30–49 metų) asmenys; 14 proc. apklaustųjų sudarė jaunimas (iki 30 metų), senovo amžiaus asmenys – 34 proc.

¹⁸ Daugiausia benamių surašyta didžiausiuose šalies miestuose – Vilniuje (254), Kaune (105), Klaipėdoje (209), kituose miestuose – 224, kaimuose – 458. // Benamiai: kiek jų ir kokie jie. Statistikos departamento pranešimas spaudai. 2003-02-14. Nr. 1/03.

(Kanopienė, Mikulionienė, 2004). Benamių moterų, lyginant su vyrų, išsilavinimas buvo žemesnis – 55 proc. jų turėjo pagrindinį (10 klasių) išsilavinimą, tuo tarpu tyrimo dalyviai vyrai daugiausiai nurodė (62 proc.) turintys bendrąjį vidurinį arba specialųjį vidurinį išsilavinimą. (ten pat). Dauguma apklaustųjų benamių praityje turėjo apmokamą darbą (88 proc. vyrų ir 81 proc. moterų). Pažymėtina, jog nemaža dalis asmenų įvardijo dirbę gana aukšto statuso darbus: „kvalifikuoti darbininkai buvo beveik pusė vyrų (46 proc.) ir trečdalis moterų (33 proc.), kas dešimtas buvo specialistas, kūrybinis darbuotojas arba turėjo savo verslą“ (Kanopienė, Mikulionienė, 2004, 56). Kaip pagrindiniai pragyvenimo šaltiniai buvo nurodomi atsitiktiniai uždarbiai, socialinės pašalpos ir kt. Pagrindinėmis nakvynės vietomis tyrimo dalyviai įvardijo nakvynės namus, draugų ir pažįstamų namus, laiptines. Tyrimo klausimai leido atskleisti benamių subjektyvų sveikatos vertinimą, kuris, apibendrinus rezultatus, gali būti įvardintas „vidutinišku“¹⁹. Su benamyste dažnai siejamų žalingų įpročių – alkoholio ir jo surogatų vartojimas buvo labiausiai būdingas vidutinio amžiaus vyrams (45 proc.) ir vyresnio amžiaus moterims (28 proc.). Pastebėtina, jog tyrimo metu mažiausia dalis vartojančiųjų alkoholį, išskirta tarp jaunesnio amžiaus vyrų (iki 30 metų) – 35 proc., tačiau šioje vyrų amžiaus grupėje reikšmingai išsiskyrė narkotikų vartojimas (vartoja vienas iš trylikos). (ten pat). Šiuos duomenis praplėtė 2003–2004 m. Socialinių tyrimų instituto darbuotojų atliktas tyrimas „Varguomenės gyvenimosios ypatumai“. Tyrime taikyta kokybinės metodologijos prieiga leido geriau pažinti benamių grupei priskiriamų asmenų bruožus ir gyvenimo būdo ypatybes. E. Kocai (2007), analizuodama šio tyrimo rezultatus, išskiria dvi benamių grupes – „valkatas iš pašaukimo“ (jai priskiria dar sovietmečiu visuomenės užribyje atsidūrusius individus) ir „naujuosius benamius“ (asmenis, kurie parado būstą po nepriklausomybės atkūrimo, negebėdami prisitaikyti prie pakitusių sąlygų). Benamių socialinę grupę autorė pristato aptardama keturis benamių patiriamos atskirties tipus – individualųjį, socialinį, ekonominį, institucinį, ir pabrėžia, kad benamystės trukmė ir gyvenamoji vieta (aplinka) yra tiesiogiai susijusios su socialinės atskirties gyliu. Ilga benamystės patirtis ir asociali aplinka lemia stipriai pasireiškiančią atskirtį (gatvės benamiai), tuo tarpu nakvynės namų gyventojus autorė įvardija „elitiniais benamiais“, kuriems būdinga dalinė atskirtis. Sąvartyno benamiai, pasak autorės, „užima tarpinę padėtį tarp dviejų minėtų socialinės atskirties pakopų“ (Kocai, 2007, 154). Tyrimo rezultatų analizei autorės pasirinkta socialinės atskirties teorinė prieiga, viena vertus, atskleidžia benamio asmens patiriamą situaciją kitų visuomenės narių atžvilgiu, taip pat jo paties atsiribojimo nuo

¹⁹ Kaip pažymi tyrimo autorės, pasiremamos kitų autorių atliktais pastebėjimais, „subjektyviai vertinant sveikatą, būdinga įcentrinė tendencija: praktiškai sveiki žmonės nesirenka aukščiausiųjų sveikatos vertinimo balų, o neigiamieji nesirenka žemiausiųjų. Panašiai savo sveikatos būklę vertina ir benamiai“ (Kanopienė, Mikulionienė, 2004, 65).

visuomenės priežastis. Kita vertus, ši prieiga yra ribojanti tuo atžvilgiu, jog apsunkena benamio, kaip veikiančio ir kuriančio individo platesnį pažinimą.

Pristatant Lietuvos gyventojų požiūrį į benamius, elgetas ir valkatas, pažymėtina, kad jis varijuoja nuo gailėsčio ir pagalbos iki absoliutaus ignoravimo ir paniekos (2004 m. reprezentatyvios šalies gyventojų apklausos duomenys) (Lietuva Europos Sąjungoje: pirmieji metai, 2005). Apklauso duomenys parodė, jog visuomenėje paplitę du prieštaringi vertinimai: kad skurstančiaisiais turėtų pasirūpinti valstybė pažymėjo žemesniųjų socialinių sluoksnių atstovai. Aukštesnį socialinį statusą užimantys respondentai dažniau pritarė, kad benamiai „turėtų labiau pasistengti sutvarkyti savo gyvenimą“ (Lietuva, 2005, 59). Daugiau kaip pusė respondentų buvo linkę atsiriboti nuo benamių, elgetų. Penktadalis apklaustųjų teigė, vengiantys benamių ir jiems nepadedą; tiek pat buvo ir pasisakiusiųjų, kad dažnai padeda minėtų socialinių grupių nariams ir juos užkalbina (ten pat). Neutralaus arba neigiamo požiūrio į marginalias visuomenės grupes vyravimą šalyje patvirtina ir Lietuvai rengiantis stoti į Europos Sąjungą, 2003 m. vykdytos apklausos „Tolerancijos profiliai“ duomenys, parodė, jog šalies gyventojai „pirmiausia vengtų socialiai pažeidžiamų grupių“ (Lietuva stojant į ES, 2004).

Apibendrinant Lietuvos gyventojų požiūrį į benamius ir kitas marginalias grupes, pažymėtina, jog šios grupės yra gana naujos ir nepažintos mūsų visuomenėje, nes sovietmečiu skurdo, nedarbo problemos viešai nebuvo svarstomos. Žiniasklaidos formuojamas diskursas, kuriantis benamio, kaip „kitokio“ įvaizdį taip pat sustiprina tam tikrą jų demonizavimą arba, atvirkščiai – skatina užuojautos jausmus. Mažas šių grupių mokslinis ištirtumas apriboja detalesnės informacijos apie jas sklaidą ir potencialias požiūrio plėtros galimybes.

II. BENAMIŲ KASDIENYBĖS PRAKTIKŲ TEORINIS KONSTRAVIMAS

2.1. Benamių kasdienybės praktikos ir jų santykis su galios strategijomis

Nuo praėjusiojo amžiaus antrosios pusės moksliniame diskurse vis labiau išvirtinta kasdienybės ir jos reiškinių analizė, apimanti įvairias skirtingas jos sritis – „kasdienybės politiką“ ir „kasdienybės kultūrą“ (Appadurai, 1996; Lefebvre, 1991, 2002; Fiske, 2008; Goffman, 2000, Giddens, 2000), „kasdienybės praktikas“ (Certeau, 1984). Kaip pažymi J. Moran (2005), kasdienybės tyrimai yra grindžiami įvairiomis individų atliekamomis praktikomis / veiksmis, kuriuos įvairios studijų sritys apibrėžia skirtingai. Kasdienybės studijoms ir jau minėtų kasdienybės praktikų sampratai nemažą įtaką padarė M. de Certeau darbas „Kasdienybės praktikos“ (1984), kuriame autorius teigia, kad „eiliniai individai gali daryti įtaką centralizuotoms galios sistemoms savo vartojimo forma. Pastaroji apibūdinama kaip nelegali, tačiau pasireiškianti nuolatiniu tyliu aktyvumu ir tariamu nematomumu“ (Certeau, 1984, 31). Šiuo atveju vartojimą autorius suvokia daug plačiau: tai ne tik tam tikrų produktų pirkimas ar naudojimas, tačiau tai ir kasdienybėje išsisknijusios rutinizuotos praktikos, nuolatinių kasdienių užduočių atlikimas – „kasdien atliekami pasikartojantys veiksmai, pavyzdžiui, vaikščiojimas, valgio gaminimas, darbas biure“ (Certeau, 1984, 114). J. Fiske (2008), pratesęs M. de Certeau darbą angliakalbėje tradicijoje, kasdienybę traktuoja kaip tam tikrą mikropolitikos formą, kuria priešinamasi politinių ir kultūros institucijų vykdomai makropolitikai. Kasdienybės praktikas jis įvardija, kaip kūrybišką pastovios rutinos suardymą (pvz., praeivių elgesį, kuomet trumpindami kelią jie eina per žaliašias zonas ar prekybos centrų lankytojus, kurie užuot pirkę prekes, mėgaujasi šių centrų aplinka) (Fiske, 2008). Šios nuolatinę struktūrą ardančios ir kūrybiškos kasdienybės praktikos skiriasi nuo M. de Certeau (1984) aptariamų monotoniškų bei nereflektyvių kasdieninių rutininių praktikų, įrėminančių individą tam tikrame uždarame cikle. Benamių praktikos mieste – kasdienis nuolatinis mobilumas, siekiant patenkinti esminius fizinius ir socialinius poreikius – taip pat gali būti suvokiamos kaip bendrojo kasdienybės diskurso dalis. Miesto erdvę traktuojant kaip tam tikrą įvairių skirtingų galios bei interesų strategijų susidūrimo erdvę ir remiantis T. Wrightu (1997), galima teigti, kad benamių kasdienės socialinės praktikos vyksta socialinėje fizinėje erdvėje, nuolat disciplinuojamoje ir organizuojamoje tam tikrų galios strategijų pagrindu. Ši situacija labiau atspindi Vakarų miesto erdvės valdymo ir kontrolės, kuria siekiama palaikyti tam tikrų atskirų socialinių grupių koncentraciją atskirose miesto vietose, tradiciją. Viena tokių palaikymo priemonių – socialinių

paslaugų teikimo vietų koncentravimas tam tikroje miesto erdvėje (angl. *service-dependent ghetto*) (Dear ir Wolch, 1992), leidžiantis šioje erdvėje telkti ir kontroliuoti socialinių paslaugų reikalingus asmenis. Kaip pabrėžia T. Wrightas, šių valdžios strategijų nereiktų traktuoti kaip tam tikro sąmokslą prieš vargšus ar siekio socialinėje fizinėje erdvėje nubraižyti ribas (Wright, 1997). Pasitelkiant M. de Certeau (1984) aptartus galios mechanizmus, kasdienės strategijas ir taktikas galima traktuoti kaip nukreiptas į vadinamąjį „deramą“ erdvės naudojimą ir tam tikrą socialinių fizinių erdvių koncentraciją bei atskyrimą per dominuojančias politines strategijas ir taktikas. Jei sprendimai suvokiami kaip dinamiški, priklausantys nuo viešojo spaudimo, autoritarinės miesto valdžios vykdomos strategijos įvairiuose visuomenės lygiuose gali būti svarstomos, lyginamos, priimamos ar atmetamos pasitelkus įvairias taktikas (de Certeau, 1984). Autoritarinių strategijų metu yra siekiama kurti tokią vietą, kurią būtų galima kontroliuoti. Priešingai, būti „be vietos“, nekontroliuojamam, reiškia būti „nederamoje“ (angl. *proper*) vietoje. Jei benamiai asmenys būstus turinčiosios visuomenės atžvilgiu suvokiami, kaip esantys „be vietos“, jie tampa nuolatinio valdžios stebėjimo objektu, nuolat rūpinamasi, kad jų veiksmai nepažeistų vadinamųjų „deramų“ socialinių ir fizinių ribų. Benamių kasdienės praktikos, neretai peržengiančios šias kontroliuojamas ribas, pasitelkiant M. Foucault'o (1998) aptariamus individų atliekamus įvairaus pobūdžio mikroveiksnius, kuriais remiantis taikomas lokalus pasipriešinimo modelis, gali būti traktuojamas kaip alternatyvios praktikos, taktikos ir atsakas į autoriteto struktūrų demonstruojamą galią. Kita vertus, kaip pažymi T. Wrightas (1997), minėtos taktikos gali būti suvokiamos ir kaip priemonė benamiams asmenims pasinaudoti tam tikra erdve ar paslaugomis, siekiant patenkinti savo poreikius. Autorius pateikia per kitus tyrimus išryškėjusias benamių asmenų vykdomas taktikas – kuriamas alternatyvias darbo, šeimos normas (Wagner ir Cohen, 1991), leidžiančias pasipriešinti vykdomai jų marginalizacijai. Taip pat, kaip pabrėžia D. A. Snow, S. Baker ir L. Anderson (1989), tam tikri benamių veiksmai, visuomenėje suvokiami, kaip kriminalinis elgesys, dažnai yra pozityvi adaptyvi benamių taikoma strategija, leidžianti užsitikrinti materialinius išteklius. Šios benamių kasdienybės praktikos, būtinos siekiant išgyventi, kaip pažymi T. Wrightas (1997), apibendrintai gali būti suvokiamos kaip tam tikras pasipriešinimas galios mechanizmom. Šiuo atžvilgiu pati benamių kasdienybė gali būti suprantama kaip „besipriešinanti“, kaip nuolatinis išgyvenimo praktiku paieška, siekiant atremti galios institucijų vykdomą socialinės fizinės erdvės ir elgesio reguliavimą, pasitelkiant atskirties, represijų ir panašias strategijas. Šios paieškos lemia benamių, kaip tam tikrų socialinių ir politinių veikėjų, atliekamus priešinimosi veiksmus, atitolinančius juos nuo pasyvaus, nelygybės situacijos nulemtos aukos vaidmens, o benamiams siekiant patenkinti pagrindinius poreikius skatina nuolatinę miesto rekonstrukcijai į „benamių miestą“, kurio kontūrai yra ribojami įvairių institucijų ir neinstitucinių vietų (tai, pavyzdžiui,

nakvynės namai, dienos centrai, sriubos valgyklos). Taip „benamių miestas“ tampa tam tikra laiko ir vietos diagrama, kurią sukuria ir palaiko pagrindinės benamių asmenų lankomos socialinių paslaugų vietos, taip pat mažiau formalios benamių mėgstamos erdvės, pavyzdžiui, parkai, skverai (Cloke ir kt., 2010). Kaip pažymi P. Cloke'as ir kt. (2010), stengiantis rasti būdų patekti į minėtą ribojančią miesto erdvę susiduria dvi racionalumo logikos – disciplinuojančios vietos racionalumas ir taktinis benamių asmenų racionalumas. Perfrazuodami de Certeau (1984), P. Cloke'as ir kt. (2010) teigia, kad institucinė parama ir benamių asmenų suvaržymai ją teikiančiose vietose reprezentuoja tam tikrą strategiją, kuria yra išreiškiama disciplinuojanti erdvės galia. Šiuo aspektu erdvę, kaip socialinės kontrolės instrumentą, yra apibrėžęs ir H. Lefebre (1991), teigdamas, kad erdvės politizavimas leidžia garantuoti tam tikrą jos deramą naudojimą. Kaip pažymi L. M. Takahashi (1998), paslaugų teikimo vietos mieste nužymi pagrindines benamystės mieste geografijas, kurių žemėlapius „braižo“ benamiai asmenys specifinių kasdienių rutinų metu lankydami tam tikrus pagrindinius paslaugų teikimo mazgus. Šios lankomos erdvės benamiams suteikia materialinę ir emocinę pagalbą, tačiau kartu gaunamos pagalbos rėmuose kuria perskyrą tarp benamių ir būstus turinčiosios visuomenės dalies (Rowe ir Wolch, 1990). Kita vertus, svarbu neužmiršti ir naujų miesto erdvės politikoje (ypač JAV) fiksuojamų tendencijų: disciplinuojančioji erdvės galia mažinama įvairiomis antikriminalinėmis kampanijomis, pavyzdžiui, benamiai asmenys įsileidžiami į viešąsias erdves, iš kurių anksčiau jie būdavo išvaromi. Populiarėjanti vadinamojo „revanšistinio miesto“ (angl. *revanchist city*) idėja, bene labiausiai išplėtotą geografo urbanisto R. G. Smitho (1996), kritikuoja rinkos ekonomikos palaikomus ir skatinamus erdvės ribojimus, akcentuoja „miesto gražinimo“ svarbą piliečiams ir yra tam tikra atsvara benamius asmenis stipriai kriminalizuojančiai erdvės politikai, ypač aktualiai posovietiniame mieste.

2.2. Socialinių paslaugų teikimo ir naudojimosi jomis santykis

Moderni gerovės valstybė XX a. transformavusi individo ir valstybės santykius – nuo individo nutolusį viešąjį sektorių vėl iš naujo bandydama prie jo priartinti draudimo sistemos, išaugusio asmeninių paslaugų finansavimo ir teikimo būdais. Tai lėmė, kad šiandien išsivysčiusiose šalyse kiekvienas pilietis turi sąsajų su viena ar kita viešąsias paslaugas teikiančia institucija (pvz., medicinos, globos, švietimo) gauna pensijas, stipendijas ar bedarbio pašalpas.

Mokslinėje literatūroje išskiriamos dvi pagrindinės gerovės valstybės atsakomybės reikalavimų kategorijos. Pirmoji susijusi su socioekonominiu saugumu, kai padidėja tikimybė piliečiams patirti rizikas, susijusias su kapitalistinės rinkos veiksniais – nedarbu, darbo teisių

pažeidimais ir kt. Kitos rizikos yra susijusios su tam tikrais asmens gyvenimo ciklo etapais. Šios rizikos kelia reikalavimus viešai užtikrinti socioekonominę saugumą. Tuo tarpu antroji gerovės valstybės atsakomybės reikalavimų grupė yra susijusi su socioekonominė lygybe. Jos ištakos susijusios su masių demokratijos ir politinės lygybės plėtote, ji gali būti realizuota tik socioekonominės lygybės sąlygomis. Kaip pažymi E. Roller (1995), socioekonominės lygybės užtikrinimo reikalavimas yra demokratizacijos proceso priežastis, dėl to atsiranda didžiulis prieštaravimas tarp to, kokios rūšies lygybė turėtų būti užtikrinama įvairiose gerovės valstybės institucijose (McNaughton, 2008).

Mokslinėje literatūroje paslaugų teikimo benamiams problematika yra analizuojama gan fragmentiškai, dažniau apsistoiant ties konkrečių atvejų analize, vis dėlto galima išskirti keletą pagrindinių faktorių, kurie pasitaiko kalbant apie individų naudojamą paslaugomis. Išskiriamos dvi pagrindinės aiškinimų apie naudojamą paslaugomis kategorijos: struktūrinė perspektyva ir individualioji perspektyva. Struktūrinė perspektyva paprastai apima paslaugų prieinamumo ir tinkamumo problematiką (Fitzpatrick, 2005; Neale, 1997; Pleace ir Quilgars, 2003), ji dažnai aptariama apibrėžiant benamystės reiškinį, kuomet pristatomos ir paslaugos, prieinamos šiai žmonių kategorijai. Taip pat aptariami barjerai, su kuriais susiduria institucinių paslaugų vartotojai. Individualioji perspektyva apima individų požiūrį į naudojamą paslaugomis, vartotojų kultūrinės ir asmeninės elgesio normas, individualią tapatybę ir individualų naudojamą paslaugomis (Crane ir Warnes, 2002). Į šią perspektyvą struktūrinio požiūrio šalininkai dažnai žiūri skeptiškai, nes ji kartais tapatinama su „individualia patologija“ arba asmeninėms benamių asmenų ydoms, neanalizuojant netiesioginių faktorių svarbos, kurie leistų paaiškinti tokius individų pasirinkimus.

Šiame kontekste aiškindamas benamystės priežastis ir problemas (pavyzdžiui, kodėl valstybės teikiama parama ir gerovės programos nepasiekia socialiai atskirtų visuomenės grupių), N. Pleace'as (1998) teigia, kad jos gali būti nulemtos *makrolygiu* – dėl bendrųjų resursų trūkumo, arba *mikrolygiu* – dėl individo asmeninių resursų pasirūpinti gauti valstybės paramą trūkumo. Antra vertus, neretai benamystė yra tik vienas individo gyvenimo ciklo etapų, nes lemiant tam tikroms aplinkybėms asmuo jau gali būti susidūręs su socialinės gerovės sistema vaikystėje, pavyzdžiui, augdamas globos namuose arba vėliau – negalios, nedarbo ar nusikaltimų (baudžiamojoje sistemoje ar išėjus iš jos) atvejais. (Fitzpatrick ir kt., 2000).

Vakarų šalių moksliniame diskurse socialinės politikos klausimai benamystės atžvilgiu yra glaudžiai susiję su benamystės socialinio reiškinio samprata. Pastaruosius kelis dešimtmečius socialinių paslaugų sferoje dominuojant socialinių problemų individualizacijai, benamystė vis dažniau imama vertinti kaip individo problema, nulemta tam tikrų socialinių ir politinių veiksnių. Šiuos veiksnius fiksuojančioms struktūroms apibrėžiant, kurios visuomenės

grupės gali apsirūpinti ištekliais, ir numatant gerovės paslaugų skyrimą to padaryti negalinčioms arba galinčioms tik iš dalies, iškyla individo, kaip aktyvaus šių paslaugų vartotojo, problema (McNaughton, 2008). Autorė šį „refleksyvių“ paslaugų plėtotę ir paslaugų gavėjų, kaip aktyvių vartotojų suvokimą sieja su kintančia ontologine visuomenės samprata ir augančia individualizacija, kurią aiškina U. Beckas (1992), teigdamas, kad „pirmosios“ modernybės visuomenė buvo struktūruota būdu, kuriuo galėjo būti numatomos ir apskaičiuojamos rizikos. O visuomenės kaitos procese šioms saugumą garantavusioms apsaugoms – gerovės valstybei, užimtumui, branduolinei šeimai – kintant ir fragmentuojantis ryškėja nauja socialinė realybė, kurioje individo gyvenimo ciklas nebegali būti nuspėjamas taip, kaip anksčiau (Beck, 1992).

Individo, kaip aktyvaus ir atsakingo už savo elgesį veikėjo, situacija tampa M. Deano (1999) apibrėžiamo „refleksyviojo valdymo“ (angl. *reflexive government*) sritimi: atsakomybėms už rizikos minimalizavimą tampant individų, namų ūkių ir bendruomenių kaip socialinių paslaugų vartotojų ir klientų skiriamuoju bruožu (Dean, 1999, 166). „Socialinis režimas“ (angl. *regime of the social*), kurį sudaro valdymo struktūrų darbuotojai, socialiniai darbuotojai, nevyriausybinio sektoriaus atstovai, tampa jo partneriais ir vadovais, padedančiais individams išvengti rizikų ir jas valdyti, prieiti prie tam tikrų išteklių. Šioje sistemoje išsiskiria tikslinės populiacijos (aptariamuoju atveju galima išskirti bedarbius, benamius, vienišus tėvus ir pan.), kurių gyvenimas yra įrėmintas nuolatinėje aktyvioje sąveikoje su sistema. Dėl nuolatinio įtvirtinto kontakto su gerovės paslaugomis šios grupės apibrėžiamos kaip reikalaujančios nuolatinės specialistų, dirbančių su jomis, pagalbos. Šių institucijų darbas paremtas veikimo technologijomis, kurios rizikoje esančių grupių narius turėtų „gražinti“ į visuomenę (Dean, 1999). Šioje institucijų ir jų veikėjų demonstruojamos galios situacijoje iškyla M. Foucault'o (1998) diskutuojama struktūros ir tvarkos palaikymo idėja, aktualizuojama per discipliną, bausmes ir normalizavimą. Institucijos šiuo atveju atlieka legitimizuotos socialinės tvarkos palaikymo ir užtikrinimo funkcijas, kurios, įsteigdamos disciplinarinį valdymo modelį, palaiko tam tikrą normatyvinę tvarką ir paskirstant erdvę bei žmones kuria socialinį gyvenimą (Foucault, 1998).

Apžvelgdami socialinę politiką ir jos taikomas priemones benamystės problemai sušvelninti, B. Edgar ir kt. (1999) teigia, kad neretai „paveldėtos“ instigulizuotos valstybinio lygiu teikiamos paslaugos benamiams, padaro jas netinkama benamystei spręsti priemone. Taip nutinka todėl, kad nemaža dalis paslaugų teikėjų demonstruoja institucinį išipareigojimą kontroliuoti ir suvaržyti, disciplinuoti ir bausti, kaip to rezultata jie siūlo trumpalaikes priemones benamystės sprendimui, kai tuo tarpu žvelgiant iš socialinės atskirties perspektyvos, yra reikalingi ilgalaikiai, į individualų asmenį bei jo problemą orientuoti ir kruopščiai planuojami sprendimai.

Gerovės valstybės siūlomos socialinių paslaugų sistemos priemonės taip pat yra viena iš galios veikėjų strategijų, disciplinuojančių benamius asmenis. Šios priemonės padeda vykdyti „paraščių žmonių“ medikalizaciją (Estroff, 1985), „liga“ suvokiama kaip tam tikra išvaizda ir bendrųjų visuomenės normų neatitinkantis elgesys. T. Wrightas (1997) išskiria vadinamųjų „nusipelnusių“ ir „nenuisipelnusių“ benamių kategorijas, dėl to, atsižvelgiant į socialinį statusą, vieni jų patenka į gerovės sistemos kategorijas, kiti – ne. Aukštesnis socialinis statusas garantuoja didesnes galimybes tapti sistemos dalimi. Aukščiau minėtas Lietuvoje atliktas benamių asmenų tyrimas (Kocai, 2008) puikiai iliustruoja šias dvi kategorijas: vadinamieji gatvės benamiai, paprastai turintys stiprių priklausomybių ir žemesnį socialinį statusą, disciplinuojančiomis praktikomis (taisyklėmis) atskiriami nuo socialinės paramos mechanizmų (pavyzdžiui, kreipiantis paramos reikalaujama pateikti asmens dokumentą, jo gatvės benamiai dažnai neturi), o institucinę paramą gaunantys, nakvynės namuose gyvenantys ar nakvojančios benamiai yra įtraukiami ir į kitas papildomas socialinės sistemos teikiamas paslaugas (psichologinis konsultavimas ir pan.). Kaip pabrėžia M. B. Katz (1989), dėl tam tikrų viešųjų vyraujančių tradicinių moters, kaip motinos, auklėtojos percepcijų, moterys benamės dažniau patenka į vadinamąją „nusipelnusių“ kategoriją, dažniau gali tikėtis sulaukti pagalbos nei analogiškoje situacijoje atsidūrę vyrai (Katz, 1989, iš Wright, 1997). Ši išvalga padeda paaiškinti, kodėl fiksuojamas gerokai mažesnis, palyginti su vyru, vadinamųjų gatvės benamių moterų skaičius. Kaip rodo tyrimai, benamiai asmenys daugiausiai naudojami socialinėms paslaugomis, kurios leidžia užtikrinti pagrindinius poreikius – maisto, pastogės, užimtumo; o reabilitacijos, gydymo nuo priklausomybių (alkoholio, psichotropinių medžiagų vartojimo) ir kitomis panašiomis paslaugomis naudojamasi rečiau (McNaughton, 2008). Lietuvoje nėra atlikta išsamių benamių socialinių paslaugų vartojimo ir šioje srityje jų daromų pasirinkimų tyrimų, tačiau remiantis ankstesnių tyrimų duomenimis teigiama, kad naudojimasis maitinimosi ir labdaros (drabužiai, avalynė) paslaugomis yra labiausiai paplitęs tarp gatvės benamių, o kreiptis teisiškai priklausančios paramos į atitinkamas institucijas vengiama. Priešingai, nakvynės namuose gyvenantys ar juose nakvojančios benamiai asmenys dalyvauja socialinės paramos mechanizme (Kocai, 2008). Plačiau šalyje teikiama socialinė parama benamiams bus pristatyta poskyryje 2.3.

2.3. Socialinė parama benamiams Lietuvoje

Pagrindiniuose šiuo metu galiojančiuose teisės aktuose yra reglamentuojama valstybės socialinė parama kritiniais asmens gyvenimo momentais (nedarbo, ligos ir pan. atvejais) (LR Konstitucija), numatomos tokios pagalbos ir paramos teikimo būdai ir priemonės, kurie

išsamiau paaiškinti įvairaus pobūdžio dokumentuose (LR Socialinės paramos koncepcija, 1994; LR Socialinių paslaugų įstatymas, 2006; LR Socialinių paslaugų katalogas, 2006 ir kt.). Socialinė parama teikiama šiais būdais: socialinių paslaugų ir globos, pašalpos ir piniginių išmokų, šalpos daiktais (LR Socialinės paramos koncepcija, 1994). Nors socialinės paramos teikimo koncepcijoje numatoma, kad paramos tikslas padėti asmeniui išgyventi ekstremaliomis sąlygomis, benamystės situaciją patiriančio asmens kategorija tiesiogiai nėra išskiriama. LR Socialinių paslaugų įstatyme (2006) benamio asmens situacija įreminama socialinės rizikos suaugusio asmens kategorija, kuria jis apibrėžiamas kaip „darbingo amžiaus asmuo, esantis socialiai atskirtas dėl to, kad elgetauja, valkatauja, piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra priklausomas nuo azartinių lošimų, yra ištraukęs ar linkęs ištraukti į nusikalstamą veiklą, yra patyręs ar kuriam kyla pavojus patirti psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, smurtą šeimoje ir yra iš dalies ar visiškai netekęs gebėjimų savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime“ (LR Socialinių paslaugų įstatymas, 2006). Socialinės rizikos suaugusį asmenį apibrėžianti sąvoka apima gana skirtingas situacijas, į kurias asmuo patenka dėl tam tikrų jo patirtų ar patiriamų problemų, su kuriomis susiduria ir benamiai asmenys. Kita vertus, minėtame apibrėžime nėra akcentuojami gyvenamojo būsto trūkumo klausimai ir su tuo susijusios problemos²⁰.

Lietuvoje pagrindinės socialinės paramos organizavimo funkcijos patikėtos savivaldybėms, kurios atsako už socialinių paslaugų teikimo savo teritorijoje gyventojams užtikrinimą. LR Socialinių paslaugų įstatymu (2006) reglamentuojamos priemonės – bendrosios ir specialiosios socialinės paslaugos, kurios detalizuojamos Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. patvirtintame Socialinių paslaugų kataloge, kur kiekviena socialinė paslauga yra apibūdinama pagal įvairias charakteristikas: socialinės paslaugos apibrėžimas, tikslas, gavėjai, teikimo vieta, paslaugos teikimo trukmė ar dažnumas, paslaugos sudėtis, ją teikiantys specialistai ir pan. Atsižvelgiant į savivaldybės poreikius, sutarčių pagrindu su valstybinėmis ir / ar nevyriausybiniomis organizacijomis, privačiais rėmėjais, socialinės rizikos asmenims, į kurių kategoriją patenka ir benamiai asmenys, paprastai teikiamos bendrosios – konsultavimo, informavimo, tarpininkavimo ir atstovavimo, vienkartinių pašalpų, asmens higienos, maitinimo, paramos daiktais, sveikatos priežiūros, kurios yra atskiros, be nuolatinės specialistų priežiūros teikiamos – paslaugos. Jų tikslas – ugdyti ar kompensuoti asmens gebėjimus savarankiškai

²⁰ Galima teigti, kad šią situaciją lemia ir skirtingų institucijų atsakomybių klausimas (būsto politiką šalyje kuriojanti LR Aplinkos ministerija tik nuo 2012 m. sausio 1 d. LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai perdavė valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti klausimų sprendimą). Lietuvos Respublikos Aplinkos ministerija. Būsto teisinis reglamentavimas. Nuoroda internete: <http://www.am.lt/VI/index.php#a/11339>. Žiūrėta 2013-08-06.

rūpintis asmeniniu gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime (LR Socialinių paslaugų katalogas, 2006). Taip pat teikiamos specialiosios socialinės priežiūros – laikino apnakvindinimo ir laikino apgyvendinimo – paslaugos, kurios yra teikiamos nakvynės namuose. Nakvynės namai 1992 m. jų steigimą reglamentavusiame LR Vyriausybės nutarime apibrėžti kaip „lovų tipo nakvynės vieta, kur laikinai už nustatytą mokestį apgyvendinami asmenys, paprastai paleisti iš įkalinimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, priėmimo-paskirstymo punktų ir neturintys nuolatinės gyvenamosios vietos, pagal nurodytų įstaigų siuntimus“ (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl nakvynės namų steigimo grįžusiems iš įkalinimo vietų bei kai kuriems kitiems asmenims ir jų įdarbinimo“, 1992). Vėliau LR Socialinių paslaugų kataloge (2006) nakvynės namai apibrėžti kaip laikino apnakvindinimo paslaugas teikianti įstaiga („nakvynės ir būtinųjų paslaugų (asmens higienos, buitinių) suteikimas asmenims krizių atvejais ar dėl šeimoje iškilusių problemų, dėl kurių iškyla grėsmė asmens sveikatai ar gyvybei“) (LR Socialinių paslaugų katalogas, 2006). Nakvynės namų (kaip laikino apgyvendinimo įstaigos) tikslas yra teikti „trumpalaikę socialinę globą gyvenamosios vietos neturintiems ar laikinai negalintiems ja naudotis asmenims bei padėti jiems išspręsti problemas, dėl kurių jie tapo šios įstaigos klientais“ (LR Socialinių paslaugų katalogas, 2006). Nakvynės namuose, atsižvelgiant į jų tipą, klientų socialinius poreikius ir įstaigos galimybes yra / gali būti teikiamos aukščiau minėtos bendrosios socialinės paslaugos. Taip pat yra teikiamos specialiosios (socialinės priežiūros) paslaugos, kurių spektras, kaip ir bendrųjų paslaugų atveju, priklauso nuo klientų poreikių ir įstaigos galimybių jas suteikti.²¹ Teikiamomis specialiosiomis socialinėmis paslaugomis siekiama grąžinti asmens gebėjimus pasirūpinti savimi ir integruotis į visuomenę ar tenkinti asmens gyvybinius poreikius kompleksinės pagalbos metu. Dienos centruose, skirtuose socialinės rizikos asmenims (arba turintiems teisę juose lankytis), yra teikiamos dienos socialinės globos paslaugos, sociokultūrinės ir socialinių įgūdžių ugdymo bei palaikymo paslaugos (LR Socialinių paslaugų katalogas, 2006). Socialinės paslaugos, skirtos socialinės rizikos asmenims, į kurių kategoriją patenka ir benamiai asmenys, kurie įprastai kasdien naudojami šiomis paslaugomis, pateikiamos 1. Lent.

²¹ Pavyzdžiui, Kauno nakvynės namuose laikino apnakvindinimo ir krizių įveikimo pagalbos paslaugos; specialiosios socialinės paslaugos (trumpalaikė socialinė globa arba socialinė priežiūra): apgyvendinimo, psichologinės-psichoterapinės pagalbos; gyvenimo įgūdžių ugdymo ir palaikymo, darbo įgūdžių ugdymo ir kitos paslaugos atsižvelgiant į asmens savarankiškumo lygį (Kauno nakvynės namai).

1 lentelė. Socialinės paslaugos, skirtos socialinės rizikos asmenims (į jų kategoriją patenka ir benamiai asmenys)

Socialinės paslaugos					
Bendrosios socialinės paslaugos		Specialiosios socialinės paslaugos			
		Socialinė priežiūra		Socialinė globa	
Paslaugos pavadinimas	Teikimo vieta	Paslaugos pavadinimas	Teikimo vieta	Paslaugos pavadinimas	Teikimo vieta
Informavimas	Nakvynės namuose	Socialinių įgūdžių ugdymas ir palaikymas	D. c. Suaugusiems soc. rizikos asmenims	Dienos socialinė globa	D. c. Suaugusiems soc. rizikos asmenims
Asmeninės higienos ir priežiūros paslaugų organizavimas	Nakvynės namuose	Laikinas apnakvindinimas	Nakvynės namuose	Trumpalaikė socialinė globa	Nakvynės namuose, laikino apnakvindinimo namuose
Tarpininkavimas ir atstovavimas	Nakvynės namuose	Intensyvi krizių įveikimo pagalba	Nakvynės namuose		
Maitinimo organizavimas	Labdaros valgykloje				
Sociokultūrinės paslaugos	Dienos centre				
Konsultavimas	Nakvynės namuose				

Lentelė sudaryta remiantis Socialinių paslaugų katalogu, patvirtintu LR Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“, 2006 m. balandžio 5 d. Nr. A1-93.

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. šalyje veikė 22 nakvynės namai (iš viso juose yra 1257 vietos, paslaugomis pasinaudojo 2447 gyventojai). Daugiau informacijos apie nakvynės namuose apsilankiusius asmenis galima sužinoti iš 2011 m. duomenų. Tuo metu šalyje veikusiuose 23 nakvynės namuose (iš viso – 1206 vietos) gyveno 2281 asmuo, iš jų 1790 vyrų ir 491 moteris (Lietuvos statistikos metraštis, 2012). 2011 m. didžiąją dalį nakvynės namuose apgyvendintų asmenų sudarė neturintys būsto asmenys (1891), taip pat iš laisvės atėmimo vietų grįžę asmenys (177), asmenys, patyrę smurtą šeimoje (67) ir pan. Minėtais metais didžiąją dalį visų apgyvendintų asmenų sudarė ilgiau nei 6 mėnesius nakvynės namuose gyvenantys asmenys (793) ir 1-3 mėn. gyvenantys asmenys (650) (Lietuvos statistikos departamentas).

Augantį nakvynės namų poreikį atspindi statistiniai duomenys: 2011 m. nakvynės namuose buvo apsigyvenę 2,3 tūkst. Asmenų, tai 6 procentais daugiau nei 2010 m. ir penktadaliu – nei 2005 m. (Lietuvos statistikos metraštis, 2012). Nors nuo 2000 m. nakvynės namų skaičius keitėsi nežymiai – 2000 m. fiksuota 19, o 2011 m. – 23 įstaigos, tačiau kone

perpus išaugo vietų skaičius juose: 2000 m. buvo 656 vietos ir 115 laikino prieglobsčio vietų, o 2011 m. – 1206 vietos bei 392 laikino prieglobsčio vietos.

Dar viena aptartina socialinė parama benamiams – socialinio būsto paslauga. Socialinis būstas apibrėžiamas kaip „nekomerciniu pagrindu, pagal Vyriausybės nustatytą nuomos mokesčio apskaičiavimo tvarką nuomojamos savivaldybės gyvenamosios patalpos, skirtos mažas pajamas turintiems asmenims ir šeimoms apgyvendinti pagal šio įstatymo nustatytas sąlygas (socialinio būsto kategorijai nepriskiriamos tarnybinės gyvenamosios patalpos, bendrabučiai, nakvynės namai, gydymo ar globos (rūpybos) gyvenamosios patalpos)“ (LR Valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymas, 2009). Už socialinių būstų administravimą savo teritorijoje, taip pat prašymų šiam būstui registravimą yra atsakinga kiekviena savivaldybė. Socialiniai būstai yra teikiami pagal atskirus sąrašus: jaunų šeimų, šeimų, auginančių tris ar daugiau vaikų (įvaikių), buvusių našlaičių ar be tėvų globos likusių asmenų, neįgaliųjų asmenų ir šeimų, kuriose yra neįgalūs asmenys, bendrasis sąrašas (į šį sąrašą įrašomi visi, kurie nepatenka į aukščiau minimus sąrašus), taip pat socialinio būsto nuomininkų, turinčių teisę į būsto sąlygų pagerinimą (LR Valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymas, 2009). Užsienio šalyse dėl socialinio būsto paslaugos vyksta diskusijos, tačiau kaip vienas pagrindinių benamystės sprendimo būdų ir alternatyva laikino apgyvendinimo įstaigoms – nakvynėms namams, Lietuvoje stokojant aiškiai reglamentuotos socialinių būstų politikos, ši paslauga negali būti įvardyta efektyvia benamystės mažinimo priemone, kadangi kasmet fiksuojamos socialinio būsto poreikio augimo tendencijos, be to, palyginti su jomis, itin maži šio būsto poreikio patenkinimo skaičiai.²²

Apibendrinant benamiams asmenims teikiamos paramos situaciją Lietuvoje galima teigti, kad, viena vertus, benamio, kaip socialinę riziką patiriančio asmens, situacija leidžia jam tikėtis ir gauti socialinę paramą, kita vertus, kaip pabrėžia ir E. Kocai (2008), nepakankamai veiksmingas (palyginti su kitomis Europos Sąjungos šalimis) socialinės apsaugos įstatymų įgyvendinimo mechanizmas ne visada leidžia šią paramą garantuoti. Pabrėžtinas ir paties benamio asmens neveiklumas ir pasyvumas siekiant gauti šią paramą, ir jos atsisakymas, susidūrus su sunkumais, iškilusiais siekiant išpildyti griežtus biurokratinis reikalavimus (įvairios registracijos, reikalingų dokumentų turėjimas ir pan.) (Kocai, 2008). Lankstumo ir tam tikro tęstinumo, kryptingumo stygius teikiant socialinę paramą benamiams asmenims kildintinas

²²Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2006 m. iš viso sąrašuose fiksuota 16314 asmenų, laukiančių socialinių būstų, per tuos pačius metus toks būstas buvo suteiktas 890 asmenų. 2010 m. laukiančių – 28461, atitinkamai gavusių – 831 asmuo. 2011 m. pabaigoje Lietuvoje iš viso sąrašuose buvo 30 484 asmenys, laukiantys socialinio būsto; pagal sąrašus būstas buvo išnuomotas 949 asmenims (Lietuvos statistikos departamentas).

iš aiškios benamystės klausimo strategijos nebuvimo, ir benamio, ne tik kaip socialinės rizikos asmens, bet ir kaip atskiros tikslinės grupės, teikiant socialinę paramą, įvardijimo.

2.4. Erdvės, vietos ir socialinio santykio konstravimas benamystėje

Benamių geografijos studijose geriausiai atskleidžiamas ryšys tarp socialinių ir erdvinį procesų, lemiančių benamių kasdienybę. Minėtas studijas bene labiausiai yra išplėtoję M. J. Dearas ir J. R. Wolch (1993). Skirtingus laikotarpius apimančiose studijose analizuodami Šiaurės Amerikos miesto kaitą ir socialinių paslaugų bei gerovės sistemos reformą, jie atskleidžia socialinės ir erdvinės dinamikos ryšį, palaikantį uždaros socialinių paslaugų teritorijos (angl. *service-dependent ghetto*) „vidiniame mieste“ (angl. *inner city*) socialinį konstravimą, kuriame ir aplink kurį buriasi nuo socialinių paslaugų priklausomi asmenys ir benamiai. Šių autorių darbai yra glaudžiai susiję būtent su Amerikos miesto kaitos kontekstu ir jį lydintomis pasekmėmis, vis dėlto remiantis jais galima apibendrintai teigti, kad erdvė nėra tik tuščia dimensija, tačiau, kaip teigia C. Philo (1986), ji leidžia struktūruotis socialinėms grupėms ir yra apibrėžiama dalyvavimu. Šioje sampratoje išskiriant benamių naudojamą erdvę kaip tam tikrą „užkulisį“ erdvę, šios miesto erdvės naudojimas benamiams ne tik leidžia patvirtinti save, bet reprodukuoti erdvės vadinamąją marginalią reikšmę, o kartu ir savo pačių marginalumą. Toks požiūris leidžia kalbėti apie marginalios erdvės ir marginalaus asmens statuso ryšį, o naudojimasis aplinka gali būti suvokiamas ir kaip tam tikra išgyvenimo strategija, kadangi, kaip pažymi J. S. Duncanas (1990), užimdamas marginalią erdvę asmuo darsyk patvirtina savo socialinį marginalumą ir šiuo savo veiksmu parodo priimamą jos moralinę tvarką. Miesto sociologai ir geografi, akcentuodami erdvės ir socialinio gyvenimo interakciją, pažymi, kad erdvė struktūruoja socialinio gyvenimo aspektus ir socialinius bei erdvinis procesus, kuriančius grupių tapatybių struktūras (Swearingen ir Orellana-Rojas, 2000). Minėti autoriai išskiria socialinėje geografijoje taikomos erdvinės analizės svarbą, kuri leidžia atpažinti erdvės, vietos ir grupės tapatybės tarpusavio interakciją. H. Lefebbras (1991) teigia, kad kiekviena erdvė kartu yra ir konflikto erdvė, o individai, susiedami save su tam tikra erdve, kuria šios erdvės jausmą, kuris gali sukelti prieštaravimą dėl to, kaip ši erdvė yra naudojama. Remiantis minėtu autoriumi galima konstatuoti, kad erdvės koncepcija pati savaime yra ir socialinio konflikto kūrėja, ir jo priežastis (Swearingen ir Orellana-Rojas, 2000). Erdvė gali būti suvokiama kaip materialus produktas, sukurtas ryšių produkavimo būdu, ir kartu kaip socialinių ryšių procesas. Erdvė yra vieta, kurioje žmonės veikia, dalindamiesi ja, ir pati šio dalinimosi idėja. Kaip pažymi amerikietis E. W. Soja (1981) ir britė D. Massey (1981), galima kalbėti apie socialinių ryšių ir erdvės dialektiką pabrėžiant, kad erdvė yra ir socialinių ryšių kūrimo rezultatas, ir kartu –

ypatybė, generuojanti tuos socialinius ryšius (Swearingen ir Orellana-Rojas, 2000). Autoriai pateikia pavyzdį, kaip erdvė atlieka produkto ir socialinių ryšių produkuotojo vaidmenį: prekybos centro pastatas suvokiamas kaip erdvinė forma, teikianti naudą jame apsiperkantiems asmenims, o šios vietos formuojami ryšiai tarp žmonių suvokiami ne kaip pilietiniai, o daugiau kaip verslo ryšiai. Analogišką sąsają būtų galima atlikti su nakvynės namais, kuriuose ryšių kūrimą lemia bendra erdvė ir situacija.

Miesto erdvė perduoda dominuojančios grupės, kuri ir kuria tą erdvę, vertybes (Harvey, 1986). Šis procesas bene geriausiai fiksuojamas kasdienybės praktikų metu, kai tam tikromis praktikomis sukuriami individų erdvė yra suvokiama kaip tos grupės erdvė. Kitai socialinei grupei mėginant primesti savas kultūrinės reikšmes ar elgesio modelius tai pačiai erdvei, neišvengiamas šių grupių konfliktas, kuris lemia vienos grupės narių primetamus elgesio suvaržymus ir kitos grupės narių paklusimą šiai naujai tvarkai, jos prisiėmimą. Ši situacija kelia erdvės ir vietos sampratų bei sankirtų klausimą. Kaip pažymi N. Liubiniene (2009), nusakyti vietos ir erdvės santykį nėra lengva, nes jos gali būti ir viena kitos pratęsimas ir papildymas, ir opozicija viena kitai. Šiame darbe erdvės ir vietos sąvokas pasitelkiant tik kaip įrankį, leidžiantį atskleisti benamių asmenų kasdienės praktikas, erdvė traktuojama kaip apimanti skirtingas vietas (susidedanti iš tų vietų), reikšmingas benamiams asmenims. Tad, kaip ir N. Liubiniene (2009) darbe, laikomasi sampratos, kad vietos suteikia erdvei kontūrus ir ją lokalizuoja. Vietos ir individo / grupės ryšio analizė leidžia atskleisti joms priskiriamas reikšmes ir kuriamą autentišką santykį su vieta, kuriai būdingi tam tikri simboliai ir palaikomos reikšmės.

2.4.1. Vietos tapatumo konstravimas

Žmonės priskiria vietoms tam tikras reikšmes, paremtas jų interakcijomis su erdve ir vienas kitu. Neretai šios reikšmės tampa tam tikrų socialinių santykių kolektyvinėmis reprezentacijomis, kurios atpažįstamos susikertant sukurtajai erdvei, kultūrinėms reikšmėms, įvykus grupių konfliktui. Kai kurie urbanistai sociologai, siedami šias reikšmes su miesto erdve, jas įvardija „miesto reikšmėmis“ (Castells, 1983). Kaip pažymi S. Swearingenas ir C. Orellana-Rojas (2000), įvairioms visuomenės grupėms būdingos skirtingos tam tikrų miesto teritorijų reikšmės ir samprata apie tai, kaip viena ar kita erdvė turėtų būti naudojama, kokia šių grupių vieta bendroje miesto erdvės socialinėje tvarkoje. Kartu ir skirtingoms žmonių grupėms skirtingose socialinėse erdvinėse lokacijose būdingi skirtingi, su vieta susieti, interesai ir priskiriamos reikšmės (Glassman, 2002). Ši vietos ir jai priskiriamų reikšmių konceptualizavimą pratęsia G. Rose (1995) teigdama, kad „vietos pajautimas“ (angl. *sense of place*) kyla iš kasdinių individo gyvenimo patirčių, jis apima kasdieninį gyvenimą ir patirtį“ (Rose, 1995, 89,

iš Easthope, 2001, 130). „Vietos pajautimo“ koncepcija atskleidžia, kad vietos neturi prigimtinių reikšmių, tik tas, kurias joms yra suteikę individai. Autorė išskiria tris pagrindinius parametrus, apibrėžiančius „vietos pajautimo“ prigimtį: 1) „vietos pajautimas“ yra natūralus, jis gali būti pagrįstas teritorine ar išgyvenimo patirtimi; 2) „vietos pajautimas“ yra reikšmių, kurias individai suteikia savo gyvenimui, rezultatas; taip pat jis gali būti kultūrinių interpretacijų, esančių aplink mus, dalis; 3) „vietos pajautimas“ yra tapatybės politikos dalis, komunikuojanti savęs, kaip opozicijos „kitam“, apibrėžimo idėją (Rose, 1995, ten pat). „Vietos pajautimo“ koncepcija yra siejama su tam tikra individo emocija, patirtine sfera, o mokslinėje literatūroje sutinkamai „vietos identiteto“ (angl. *identity of place*) koncepcijai kelia individo susisaistymo su tam tikra vieta ir jo patirčių, siejamų su ja ir jai priskiriamų charakteristikų, klausimus (Cuba ir Hummon, 1993). Atsižvelgiant į kuriąsą santykį su tam tikra vieta, individai gali sieti save su ja, arba atvirkščiai – atriboti. Šią mintį palaiko ir benamių tyrimus atliekanti S. Ruddick (1990, 1996), įvardydamą juos kaip socialius subjektus, tiek kuriančius save, tiek kuriamus per santykį su erdve ir miesto politika. Šiuo atveju atskleidžiamas dvigubas vietos kūrimo procesas – vieta, kaip egzistuojanti fiziškai erdvė, ir kaip interpretuojama ir kuriama aplinka, kartu funkcionuojanti ir kaip savęs kūrimo šaltinis. Šį santykį S. Ruddick (1996) įvardija kaip „vietos kūrimo taktiką“, kuri leidžia erdvę transformuoti į sau palankią aplinką, panaudoti ją kaip tam tikrą išgyvenimo praktiką. „Vietos kūrimo“ (kaip tam tikros saugios, „savos“ erdvės kūrimo) praktika yra glaudžiai susijusi su namų (kaip vietos) samprata. Tuo tarpu benamystės studijų analizėje įprastė „namų neturėjimas“ vs. „namai“ konotacijos, darant perskyrą tarp prarastų / neturėtų namų, kaip vietos, ir kitų vietų, kurios nėra laikomos namais.

2.4.2. Namų kaip vietos samprata

Mokslinėje literatūroje egzistuoja labai skirtingos namų sąvokos interpretacijos ir suvokimo modeliai. M. Eliade teigia, kad „namai yra saugumą ir patikimumą garantuojanti erdvė, centrinė vieta, tampanti žmogiškosios egzistencijos ir vietos ašimi, iš kurios išeinama į galimai priešišką pasaulį ir vėl grįžtama prieglobsčiui. Namai yra laisvės vieta, kur asmuo gali būti savimi. Namai yra elementų, kuriuos kaupiamo visos asmeninės istorijos metu, saugykla, jie padeda apibrėžti, kas mes esame. Namai gali būti traktuojami kaip sakrali erdvė, tikrosios asmens egzistencijos ir tapatybės vieta“ (Eliade, 1959, iš Rowles, 2003, 116). „Namų“ sąvoka mokslinėje literatūroje apibrėžiama gana nevienareikšmiškai, nes vyrauja tiek fizinė, tiek psichologinė / filosofinė namų suvokimo koncepcijos. Pastarąją palaikantys P. Saunders ir P. Williams (1988) teigia, kad namai yra socialinė erdvinė būtis, kurioje, kaip galutiniame rezultate, susilieja fizinė namų visuma ir socialinė visuma, t. y. šeimyna. Formuluodami šiuos

apibendrinimus, minėti autoriai remiasi A. Giddenso struktūracijos teorija ir joje pateikiama „vietos“ koncepcija, kurioje teigiama, kad socialinė sąveika yra iš dalies nulemta jos erdvinės aplinkos. Anot minėtų autorių, namai yra esminė „vieta“ (angl. *locale*), kadangi juose yra sukuriami ir vėliau reprodukuojami baziniai, pamatiniai asmens socialiniai ryšiai. Namų samprata apima ir namų ūkį, ir fizinį vieneta, esantį erdvėje, tad jie yra socialinė erdvinė sistema, nesuredukuojama nei vien į socialinį namų ūkio vieneta, nei vien į fizinę namų aplinką (Saunders, Williams, 1988, iš Easthope, 2001). Kaip teigia J. D. Porteous (1976), namai individui suteikia visišką pasitenkinimą, kurį galima palyginti su teritorijos suteikiamu gyvūnų saugumu. Tai yra saugumas, tapatumas ir šalia esančiųjų palaikymas, taip pat ir ontologinis saugumas (Porteous, 1976, iš Easthope, 2001).

P. Somerville'is (1992), kalbėdamas apie namų sampratą, susieja socialinį, psichologinį ir emocinį namų aspektus, nes, jo teigimu, tik psichologinis ar tik sociologinis požiūris negali išsamiai paaiškinti namų koncepcijos. Namai dažnai suvokiami kaip esantys erdvėje (ir laike), tačiau, autoriaus teigimu, jie nėra vien fizinė struktūra: jie apima ir platesnę aplinką – kaimynystę, regioną. Tad siekiant suvokti asmens santykį su namais, turime pirmiausia suprasti jo socialinius ryšius, psichologiją ir emocijas, t. y. gyvenimo patirtį (Somerville, 1992). Mokslinėje literatūroje buvo teigiama, kad „namai“ (angl. *house*) tik tuomet tampa „namais“ (angl. *home*), kai juose yra šeima, Vėliau šią sampratą papildė kita – postkonstruktyvistinė, teigusi, kad namais turėtų būti laikoma tai, kas yra daugialypiška, situaciška (Rapport ir Overing, 2000). Šiuolaikinė mobili namų samprata teigia, kad asmens namai nėra visur, tačiau asmuo, kad ir kur jis bebūtų, atsižvelgiant į aplinkybes, gali jaustis kaip namuose. Namus apibrėžiant kaip fizinę pastogę arba emocinį reikšmingumą, individui saugumas tampa esminiu jausmu (Somerville, 1992). Šios kultūriškai ir socialiai konstruojamos namų, kaip komforto, ir saugumo šaltinio reikšmės, sudarančios esmines sąlygas individui vystytis sveikai ir visapusiškai, lemia, kad namų neturintis asmuo atpažįstamas kaip besiskiriantis nuo likusios visuomenės dalies (Watson ir Austerberry, 1986). Dėl savito benamio asmens gyvenimo būdo jis yra traktuojamas kaip *kitoks*, ligojis. Kita vertus, namų ideologija gali veikti skirtingais būdais, atsižvelgiant į tai, kaip benami asmenį reprezentuoja benamystės reikšmės. Benamystė gali būti suvokiama ne tik kaip namų trūkumas, tačiau namų konceptas šioje situacijoje yra primestinis, išorinis. Didžiosios Britanijos mokslininkės S. Watson ir H. Austerberry, atlikusios tyrimą benamių moterų nakvynės namuose, teigia, kad beveik 30 proc. jame dalyvavusių moterų neapibrėžė nakvynės namų ar kitos vietos, kurioje jos gyvena, kaip namų, kartu jos savęs neįvardijo benamėmis. Ši situacija atskleidžia, kad namų samprata apima kur kas daugiau skirtingų reikšmių nei iš pradžių buvo galima numanyti. Benamystės tyrėjas R. Jahiel (1992) namų funkcijas apibrėžia funkcionalistinės sampratos kategorijomis – juos traktuoja kaip fizinę

struktūrą, bet ne kaip gyvenimo patirtį, kuri yra asmens ontologinio tapatumo dalis. Anot R. Jahiel (1992), namai atlieka ne tik biologinę ar psichologinę, bet ir teisinę, ekonominę, socialinę funkciją. Jie labai svarbūs asmeniui siekiant įgyti stabilumą visuomenėje, socializuotis. Šios autorius pastabos leidžia daryti prielaidą, kad turimi namai padeda individui išvengti įvairių sutrikimų, kelia būtinybės juos turėti klausimą. Kaip pažymi C. L. Twigger-Ross ir D. L. Uzzell (1996) asmuo, judėdamas iš vienos vietos į kitą, nuolat kuria ir perkuria tam tikras vietas ir namus kaip savojo tapatumo dalį. Ši koncepcija galėtų būti artima ir benamiams asmenims, nors studijos apie vietos kūrimą ir namų reikšmingumą benamiams asmenims nėra labai išplėtos, dažniau apsiribojama tyrimais, kuriuose namai traktuojami kaip buvimo vieta, analizuojamos benamių percepcijas apie juos (May, 2000). Dėmesys benamio asmens mobilumui, kuriamoms ir transformuojamoms vietų reikšmėms, kuriamam santykiui su jomis galėtų būti vienas iš būdų, leidžiančių pagilinti žinojimą apie plėtojamą namų reikšmes ir sampratas.

2.5. Kasdienis benamio asmens mobilumas

Benamis asmuo tiek mokslinėje, tiek grožinėje literatūroje dažnai apibūdinamas kaip nepastovus, vartojami klajoklio ar valkatos epitetai, sukuriantys neigiamą benamio asmens mobilumo konotaciją. Tačiau šiuo atveju mobilumas yra traktuojamas kaip opozicija stabilumui, jis nusako stabilios ir apibrėžtos gyvenamosios vietos trūkumą. Nomadiškumas, anot L. R. Stark (1994), gali būti pažymimas kaip viena kertinių sąvokų, atskirianti benami asmenį nuo turinčiųjų namus. Autoriai Alanas Radley'is ir kt. (2010), atlikę benamių tyrimus Naujoje Zelandijoje ir Didžiojoje Britanijoje, teigia, kad benamiams asmenims nuolatinis judėjimas / vaikščiojimas yra tam tikra neatskiriama gyvenimo būdo dalis. Kartu jie kelia klausimą, kuo toks judėjimas skiriasi nuo „paprasto vaikščiojimo“ arba vaikščiojimo kaip tam tikros alternatyvaus meno formos. Pirmuoju atveju vaikščiojimas suvokiamas kaip judėjimas, persikėlimas iš vienos vietos į kitą, kai tam tikros vietos yra sukuriamos ir perkuriamos, erdvės atveriamos ir sutrikdomos (de Certeau, 1984). Vaikščiojimas suvokiamas ir kaip tam tikra „meno forma“ – eiti pasivaikščioti, vadinas, išnaudoti laiką, kuris lieka nuo kitų užsiėmimų, reflektuojant juos kaip ir tam tikras aplinkos patirtis. Priešingai, benamio asmens situacija lemia jo priverstinį vaikščiojimą mieste, pats vaikščiojimo veiksmas nėra vien jo pasirinkimas, o kaip prievartinio judėjimo ir atskirties padarinys (Sibley, 1995). Kita vertus, negalima teigti, kad benamių asmenų vaikščiojimas mieste yra nulemtas vien aukščiau minimų sąlygų, jį galima įvardyti ir kaip tam tikrą „taktinį benamių asmenų racionalumą“ (Clope, May ir Johnsen, 2008), esamuoju momentu pasirinktą (iš)gyvenimo strategiją.

Mobilumo / judėjimo samprata savyje talpina skirtingas konotacijas ir skirtingus žiūros būdus. Transporto geografs mobilumą apibrėžia kaip galimybę judėti tarp skirtingų veiksmo vietų (pavyzdžiui, namų ir parduotuvės) ar skirtingų gyvenimo sferų (darbo, mokymosi, laisvalaikio). Mobilumas taip pat dažnai yra aptariamas kartu su tam tikrų vietų ar žmonių prieinamumu ir matuojamas veiksmo vietų, kurias galima pasiekti tam tikru atstumu per tam tikrą laiką, skaičiumi (Hanson, 1995). Geografijos mokslo disciplinoje įprasta benamių asmenų mobilumo įpročius nagrinėti pasiremiant tam tikromis sąvokomis, pavyzdžiui, „kasdieniai judėjimo mieste būdai“, „miesto vidinė migracija“ (Rahimian, Wolch ir Koegel, 1992). Apibendrinant šio pobūdžio studijas (Rowe ir Wolch, 1990; Wolch ir kt., 1993) galima išryškinti tris dominuojančias temas: benamiai asmenys keliauja / juda dėl tų pačių priežasčių, kaip ir kiti visuomenės nariai, t. y. siekdami patenkinti būtinuosius poreikius – apsirūpinti maistu ir kitomis pirmos svarbos vartojimo prekėmis; vyksta į darbą, siekdami užsitikrinti pajamas; vyksta susitikti su šeimos nariais ar draugais. Taigi mobilumas yra strategija, kai užsitikrinant uždarbį, būstą, socialinius ryšius, paslaugas ir pramogas siekiant pagerinti gyvenimo kokybę.

Miesto aplinka formuoja, o kartu ir yra formuojama tų, kurie joje gyvena. Benamių asmenų kuriama kartografija taip pat įsilieja į bendras praktikas, pertvarkančias ir rekoduojančias miesto erdvę (pavyzdžiui, tokias, kurios siejamos su jaunimo kultūra – važinėjimasis riedlentėmis ir pan.) (Borden, 2001). Benamių judėjimo praktikos leidžia miestą perkurti į tam tikrą „benamių miestą“, kurio ribos yra apibrėžiamos skirtingų institucinių (ir ne tik institucinių) erdvių. Šiuo aspektu „benamių miestas“ gali būti matomas kaip tam tikra laiko ir erdvės diagrama, apibrėžiama centrinių vietų (nakvynės namai, dienos centrai ir kt.), taip pat mažiau formalių, bet vis vien tam tikromis taisyklėmis apibrėžtų vietų (parkai ir pan.). Plėtodami skirtingas taktikas ir tam tikrais būdais „perkurdami“ miesto erdves, anot mokslininkų J. R. Wolch ir A. Rahimian (2010), benamiai vykdo tam tikrą racionalumo logiką, kuomet susiduria tam tikros viešos disciplinuojančios erdvės racionalumas ir taktinis benamių asmenų racionalumas, siekiant „apeiti“ jų veiksmus ribojančią miesto tvarką ir taisykles. Ši situacija leidžia identifikuoti tam tikrus benamių braižomus miesto žemėlapius, atpažinti praktikas ir pačių benamių kuriamas taisykles (Wolch ir Rahimian, 2010). Benamių mobilumo ir mobilaus elgesio mieste tyrimus atliekančios J. R. Wolch ir A. Rahimian (2010) nurodo, kad pastarojo pobūdžio tyrimų nėra atlikta daug. Jos išskiria mažos imties demografinius tyrimus, į kuriuos buvo įtraukti keli klausimai apie benamių asmenų nueinamus mieste atstumus (Rossi, 1989; Lee, 1989), ir studijas, kuriose buvo fokusuojamasi į didelio atstumo mobilumą ar migraciją, taip pat į trumpalaikį ar kasdieninį mobilumą mieste, tiriamą pasitelkiant etnografijos metodus (Rowe ir Wolch, 1990; Wolch ir Rowe, 1993). Pirmojoje studijoje buvo atskleista, kaip

benamių moterų mobilumas ir jo suformuoti socialiniai tinklai sukuria laiko ir erdvės žemėlapi, antroje – lyginamos dviejų Los Andželo (JAV) miesto kvartalų benamių mobilumo praktikos. Apibendrinant šias studijas (Wolch, Rahimian ir Koegel, 1993) galima išskirti keletą pagrindinių benamių mobilumo tipų: benamiai juda mieste, siekdami įveikti sunkumus, patiriamus gyvenant gatvėje, t. y. patenkinti kasdienes būtinuosius fizinius poreikius – apsirūpinimas maistu, pastoge ir kt. gyvenimui svarbiais dalykais. Kadangi dalijimasis ištekliais yra pagrindinė išgyvenimo strategija, benamių asmenų palaikomi socialiniai tinklai atlieka svarbų vaidmenį jų mobilumo sprendimuose – judėjimas padeda užmegzti socialinį ryšį, kuris gali garantuoti pagalbą. Miesto aplinka ir joje susiklosčiusi tam tikra laiko ir erdvės struktūra stimuliuoja mobilumo praktikas – benamiai asmenys keliauja į tam tikras atviras miesto erdves, naudojasi viešosiomis paslaugomis ir įvairiomis užimtumo galimybėmis (bibliotekos, prekybos centrai ir pan.). Užimtumo galimybės, teisė į socialinę gerovę, būsto galimybių paieška lemia benamių asmenų mobilumo poreikius. Benamiai asmenys suprantami kaip mobilūs klajotojai, tai leidžia juos įvardyti besiskiriančiais, „kitais“, nors jų mobilumas kartais apsiriboja tais pačiais bruožais, kaip ir kitų gyventojų mobilumas, t. y. kyla dėl kasdienes maisto, būsto, užimtumo, draugystės palaikymo ar paslaugų poreikio. Galima netgi teigti, kad tam tikra prasme didžioji visuomenės dalis, siekdama patenkinti savo poreikius, tampa benamiais klajokliais. Antra vertus, benamių mobilumo praktikos gali atskleisti ir paslaugų teikimo vietų išsidėstymo efektyvumą – nakvynės namų ar kitos paslaugas benamiams teikiančios institucijos gali būti įkurtos ten, kur nėra patogumais naudotis.

III. TYRIMO METODOLOGIJA

Benamystė ir „benamystės industrija“ yra skirtingai traktuojamos ir reglamentuojamos atskirose šalyse. Tačiau tai nėra uždaras savaime funkcionuojančios sistemos, jos gali būti suvokiamos platesniame kontekste – kaip didesnės bendros sistemos (pavyzdžiui, neoliberalios hegemonijos) dalis. Indukcinio pobūdžio tyrimai, kuriuose analizuojami skirtingi šios sistemos dalyvių naratyvai, taip pat plėtojamas bendras teorinis suvokimas, kuria bendrąjį žinojimą apie benamystės sampratą būdus ir modelius. (Garcia-Lorenzo ir kt., 2008). Etnografinio lauko tyrimo prieiga ypač praverčia tiriant naujas, mažai tyrinėtą visuomenės grupes – duomenys renkami natūralioje aplinkoje, atskleidžiant aplinkybes, kuriose vyksta įvairios jų gyvenimo realijos. Ši prieiga leidžia kontekstualizuoti duomenis ir vėliau juos lyginti, plėsti bendrąjį suvokimą apie grupę. R. B. Johnson (1997) pažymi, kad indukcinė prieiga ir tyrimas natūralioje aplinkoje dar negarantuoja prieigos patikimumo ir kelia tyrėjo šališkumo klausimą, tačiau į benamystės tyrimus žvelgiant retrospektyviai, šios metodologijos taikymas juose vis dėlto yra itin populiarus Pasigirstant kaltinimams dėl nedidelio šios srities tyrimų patikimumo, T. B. Stax (2005) siūlo sisteminio požiūrio galimybę, indukcinės ir dedukcinės metodologinių prieigų derinimo galimybes ar skirtingų metodų derinimą, kuris garantuotų transguliaciją.

Nakvynės namuose gyvenančių benamių asmenų kasdienės (iš)gyvenimo praktikos buvo fiksuojamos per etnografinį lauko tyrimą derinant stebėjimo, dalyvaujamo stebėjimo, pusiau struktūruoto interviu, neformalių pokalbių, dokumentų analizės metodus. Surinkta informacija buvo apdorojama kokybinės turinio analizės ir fenomenografinio tyrimo duomenų analizės būdais. Aptardama etnografinio tyrimo metodo specifiką S. Ortner (1995) teigia, kad labai svarbu į etnografiją žvelgti ne kaip į tam tikros rūšies tekstą, bet kaip į pažinimo būdą – realių žmonių pasaulį, realiam laike ir erdvėje. Toks požiūris leidžia išvengti tendencijų vaizduoti tiriamą grupę kaip statišką ir homogenišką, eliminuojant subjektų pozicijų daugialypiškumą, įvairius ir kartais net prieštarigus „balsus“, individų dinamiką ir jų „požiūrį į save pačius“ (Hammersley ir Atkinson, 2007). Etnografija tyrėjui sudaro sąlygas dalyvauti tam tikrame mokymosi procese, kuris vyksta per interakciją keičiantis idėjomis ir informacija. Šiuo atveju pažymėtina ir socialinio konteksto, kuriame vyksta minėtos interakcijos, svarba – individai veikia neatsiejamai socialinio konteksto, turimų ankstesnių ir dabartinių pasaulio suvokimo prasmų, besiformuojančių tam tikroje socialinėje terpėje (Ravenhill, 2008). Skirtingų metodų kombinacija (etnografijos analizėje pasitelkus kokybinės turinio analizės ir fenomenografinio tyrimo duomenų analizės būdus), leidžia surinkti daug duomenų įvairovę ir išskiriant dominuojančias temas, siekti objektyvumo.

3.1. Tyrimo dalyviai ir imtis

Tyrimo dalyviai – vyrai ir moterys, vienokiu ar kitokiu būdu dalyvaujantys „benamystės industrijoje“ (nakvynės namų gyventojai ir įvairaus pobūdžio socialines paslaugas benamiams asmenims teikiantys darbuotojai). Pagrindiniai tyrimo dalyviai, sudarantys didžiausią tyrimo dalyvių dalį ir bene geriausiai leidžiantys atskleisti tyrimo esmę ir logiką, yra benamiai asmenys, besinaudojantys laikino apnakvindinimo ar apgyvendinimo paslauga nakvynės namuose. LR Socialinių paslaugų įstatymas (2006), reglamentuojantis ir minėtas paslaugas teikiančių įstaigų veiklą, juos apibrėžia kaip „socialinės rizikos suaugusius asmenis“ – „klientus“. Buvo atlikti 24 (9 moterų ir 15 vyrų) giluminiai interviu su nakvynės namų Vilniuje ir Kaune gyventojais, taip pat laikinai (nakčiai) juose apsistojančiais gyventojais (tyrimo dalyvių sąrašo ir charakteristikų lentelė pateikiama priede Nr. 2). Didesnį tyrimo dalyvių vyrų skaičių lėmė benamystės, kaip „vyrišką veidą“ turinčio reiškinių, samprata. Fiksuojami kelis kartus mažesni moterų benamių skaičiai, atkreipia dėmesį į moterų benamystės „nematomumą“ ir itin skausmingus jos patyrimo išgyvenimus. Šis kontekstas lėmė tyrimo dalyvių moterų pasiekiamumo problemą ir jų nenorą dalintis savo patirtimis. Daugiau informacijos apie moterų benamystės patirtis buvo gaunama per neformalius pokalbius, stebėjamą dalyvaujant, tačiau šios moterys (kaip ir apskritai visi asmenys, su kuriais palaikyti neformalus pokalbiai ar apsikaitimai trumpomis frazėmis, juokais), į nurodomą tyrimo dalyvių skaičių nėra įtraukiamos. Patirtis tyrimo lauke parodė, kad neteiktinos aiškios perskyros ir griežti apibendrinimai tarp tyrimo dalyvių vyrų ir moterų benamystės patirčių, kadangi tokiems lyginimams ar išsamesnės išvadoms būtų reikalingi išsamesni skirtingų lyčių benamių tyrimai, išskirtinai koncentruojantis į jų patirtis socialinių paslaugų sistemoje. Tyrimo dalyvių vyrų amžius varijavo nuo 30 iki 68 metų, moterų – nuo 30 iki 65 metų amžiaus. Vyrų benamystės trukmė varijavo nuo 2 mėnesių iki 11 metų (su pertraukomis). Atitinkamai moterų – nuo 1 metų iki 8 metų. Tikslios benamystės trukmės ir gyvenimo nakvynės namuose laikotarpio nustatymą riboja įvairūs tyrimo dalyvių gyvenimo įvykiai (partnerystės, draugystės, įkalinimas, priklausomybių gydymasis reabilitacijos bendruomenėse, laikas, praleistas ligoninėse ir pan.), kurie lemdavo trumpalaikį ar ilgiau užsitęsusi išsiregistravimą iš nakvynės namų. Beveik pusė, t.y., 11 tyrimo dalyvių (3 moterys ir 8 vyrai) aiškiai nurodė, kad nuo apsigyvenimo momento, nakvynės namuose gyvena nuolat, kiti teigė, kad šiomis paslaugomis naudojami su pertraukomis. Pertraukų priežastis – tam tikri aukščiau minėti asmeninio gyvenimo įvykiai ar priverstinis pašalinimas (asmuo, nusižengęs nakvynės namų taisyklėms, iš jų tam tikram laikui pašalinamas). Ne vienas tyrimo dalyvis vyras pažymėjo, kad toks gyvenimo būdas (kai į nakvynės namus grįžtama tik pernakti, o visas dienos laikas praleidžiamas judant mieste), labai išvargina, todėl už tam tikras nuskalstamas

veiklas gręšiantis laisvės atėmimas jų negąsdina ir yra įvardijamas kaip būdas pailsėti ir fiziškai atsigausti.

Pirmieji giluminiai interviu buvo atliekami praėjus maždaug trimis mėnesiams nuo tyrimo pradžios (tyrimo pradžioje vyko dalyvaujantis stebėjimas, jį atliekant taip pat buvo imami trumpi interviu, tačiau ne visi jie buvo įrašinėjami, o dalis aprašomi, kaip per lauko tyrimą gauta medžiaga). Per dalyvaujantį stebėjimą kartu su tyrimo dalyviais buvo kalbama apie giluminius interviu, todėl ne vienas tyrimo dalyvis siūlėsi papasakoti savo istoriją ir paaiškinti, kaip socialinių paslaugų sistemoje, kuria jie naudojasi, „*viskas veikia iš tikrųjų*“. Tyrimo dalyvių atrankai giluminiams interviu buvo taikoma tikslinė imties vienetų atranka, o imtis sudaroma remiantis patogiąja ir „sniego gniūžtės“ atranka (Bitinas, B., ir kt., 2008). Šių dviejų imties vienetų atrankų derinimas leido lengviau pasiekti tyrimo dalyvius ir gauti išsamesnę informaciją („sniego gniūžtės“ atrankos būdas itin pravertė renkant informaciją apie benamių asmenų socialinius ryšius, dekoduojant judėjimo mieste maršrutus).

Tyrimo eiga ir situacija lėmė, kad per stebėjimą dalyvaujant buvo nuolat bendraujama su įvairių pareigybių darbuotojais, dirbančiais su nakvynės namuose gyvenančiais asmenimis. Siekiant geriau suvokti socialines paslaugas benamiams teikiančių institucijų darbo specifiką, jų požiūrį ir palaikomus santykius su klientais, atlikti 14 interviu su nakvynės namų vadovais, socialiniais darbuotojais ir socialinių darbuotojų padėjėjais, dienos centro darbuotojais, sriubos valgyklų ir maisto dalinimo punktų darbuotojais, „žemo slenksčio“ kabineto darbuotoja, medike (tyrimo dalyvių sąrašas pateikiamas priede Nr. 3). Šių tyrimo dalyvių atrankai buvo taikoma tikslinė imties vienetų atranka, o imtis sudaroma, remiantis maksimaliai įvairių atvejų atranka, leidusia į tyrimą įtraukti skirtingose institucijose dirbančius asmenis, ieškoti tiriamiesiems atvejams bendrų bruožų (Bitinas ir kt., 2008). Per šiuos interviu gauti duomenys leido geriau pažinti institucijos kontekstą, į kurį patenka socialinės paramos besikreipiantys benamiai asmenys (taip pat ir šio konteksto kaitą – pavyzdžiui, keletas darbuotojų su šia socialine grupe dirba nuo pat nakvynės namų įsteigimo pradžios). Interviu su darbuotojais vyko skirtingais buvimo tyrimo lauke etapais. Didžioji dalis darbuotojų tyrėją pažinojo iš anksčiau, kaip buvusią savanorę, buvo turėję įvairių neformalių pokalbių, todėl sunkumų, tariantis dėl pastarųjų interviu, nekildavo. Ypač šiltai darbo apie benamystę rengimą palaikydavo darbuotojai, turintys ilgesnį darbo su benamiais patirtį.

Atliekant etnografinį tyrimą neabejotinai svarbus vadinamojo pagrindinio informanto (angl. *gate keeper; key informant*) vaidmuo, palengvinantis susiorientavimą situacijose, leidžiantis patekti į tyrimo lauką „iš vidaus“. Šį vaidmenį skirtingu laiku atliko net keli asmenys, kadangi net porą kartų užmegztas ryšys buvo neplanuotai nutrauktas, kai net du vadinamieji pagrindiniai tyrimo dalyviai (skirtinguose miestuose) buvo areštuoti policijos. Šis faktas tyrimo

nesutrukdė, tačiau liko neįgyvendinti planai: neaplankytos teritorijos – tam tikros nelegalaus benamių uždarbio zonos, kuriose lankytis vienai tyrėjai būtų pernelyg pavojinga. Ši patirtis – netikėtas ryšio su pagrindiniais tyrimo dalyviais nutrūkimas, turi sąsajų su Rusijoje benamių tyrimą atlikusios T. Højdestrand (2005) pastebėjimu, kad artimesnis ryšys su kai kuriais tyrimo dalyviais nebūtinai reiškia, kad apie juos yra žinoma kiek daugiau. Pažymėtina, kad minėti tyrimo dalyviai nuolat rodydavo didelį susidomėjimą tuo, kaip vyksta tyrimas. Toks santykis buvo užsimezges natūraliai, kadangi nuolatinis klausinėjimas, prašymas paaiškinti vienų ar kitų dalykų reikšmes, taip pat ir kartojimas, kad tyrimo dalyvių gyvenimas yra unikalus, todėl norisi apie jį parašyti, nulemdavo nemažą jų pačių išitraukimą. Panašią patirtį tyrimo lauke su Čikagos lietuviais imigrantais yra aprašiusi D. K. Kuzmickaitė (2004). Anot jos, „respondentams labiau patiko <...> bendradarbiavimo rašant knygą idėja negu paslaugos [dalinantis informacija] teikimas“ (Kuzmickaitė, 2004, 37). Paminėtina, kad ne visada pavykdavo išlaikyti objektyvų santykį su vadinamaisiais pagrindiniais tyrimo dalyviais. Ne sykį teko „pagauti“ save, kad atsidūrus ne tyrėjos-studentės, o, pavyzdžiui, savanorės rolėje, palyginti su kitais benamiais, jiems skirtas didesnis dėmesys (pavyzdžiui, sriubos valgykloje dalinant sriubą buvo nesąmoningai stengiamasi pripilti pilnesnį dubenį ir įdėti daugiau tirščių, arba nakvynės namuose parinkti geresnės kokybės patalynę, pasiteirauti dėl jos spalvą ir pan.). Minėtais atvejais išskyla rizika sukelti nepasitikėjimą tarp kitų tyrimo dalyvių, todėl ją suvokiant sąmoningai vengta didesnių draugysčių ar bendravimo palaikymo už tyrimo lauko ribų.

Tyrimo dalyviams nebuvo siūlomas atlygis už interviu skirtą laiką, šis klausimas nebuvo iškilęs tyrimo metu, išskyrus vieną atvejį, kuomet laukiant, kol bus atidaryta sriubos valgykla, ir neformaliai bendraujant su keletu benamių, vienas jų (neblaivus ir apsvaigęs nuo narkotinių medžiagų) bandė smurtauti ir reikalauti pinigų už neva trukdomą jų laiką. Incidentas baigėsi laimingai, nes šalia buvęs jo draugas, atsistodamas tarp tyrėjos ir agresyviojo jų draugo, sukūrė tam tikrą „uždangą“ ir jį nuramino. Per vėlesnius susitikimus agresiją demonstravęs asmuo ne sykį atsiprašė už įvykusį incidentą ir kartojo, kad tyrėja neturi mokėti pinigų už interviu, kadangi, neva, ji daranti paslaugą patiems benamiams, suteikdama galimybę „išsikalbėti“, pasijusti „*normaliais žmonėmis*“, už ką jie patys turėtų jai mokėti. Maždaug šeši tyrimo dalyviai (nakvynės namų gyventojai) po interviu, už jų įvardijamą „*išklausymą*“, „*pabendravimą*“, yra vaišinę vaisiais, saldainiais, nakvynės namuose – arbata, padovanoję knygu.

Tyrimo dalyviams darbuotojams taip pat nebuvo atsilyginama už interviu. Jie sutikdavo skirti laiko geranoriškai, norėdami padėti, kartais kaip argumentą minėdami abipusių mainų principą – tai yra kaip padėka už tyrimo autorės atliekamas savanoriškas veiklas jų įstaigoje.

3.2. Tyrimo erdvė ir laikas

Empirinio tyrimo, trukusio dvejus metus – nuo 2010 m. vasario iki 2012 m. vasario, laukas apėmė dviejuose didžiuosiuose Lietuvos miestuose (Vilniuje ir Kaune) įsikūrusias socialines paslaugas benamiams teikiančias valstybines ir viešąsias įstaigas – Vilniaus miesto nakvynės namus ir jų filialus (filialą, esantį A. Kojelavičiaus gatvėje, bei filialą „Sala“, esantį T. Kosčiuškos gatvėje), Vilniaus arkivyskupijos „Caritas“ nakvynės namus ir šalia jų įkurtą Dienos centrą, Kauno miesto nakvynės namus, kuriuos sudaro Vyrų nakvynės namai, Benamių nakvynės namai ir Moterų nakvynės namai, taip pat Kauno miesto savivaldybės ir Lietuvos „Caritas“ įsteigtą Sriubos valgyklą.

Iš pradžių tyrimą planuota atlikti tik Kauno mieste, o siekiant jį kontekstualizuoti ir geriau suvokti bendrą situaciją, apsilankyti ir kitų šalies miestų nakvynės namuose. Pabuvojus nevyriausybinių sektoriaus įkurtuose nakvynės namuose Vilniuje ir užfiksavus tam tikrus požiūrio, vertinimo skirtumus, nuspręsta tyrimo lauką išplėsti, įtraukti ir Vilniaus atvejį. Atliekant tyrimą prie Vilniaus arkivyskupijos „Caritas“ įsteigtų nakvynės namų veikęs dienos centras, tyrėjos žiniomis, tuo metu buvo vienintelė²³ darbo dienomis aktyviai veikianti tokio pobūdžio įstaiga, kurioje benamiai galėjo laisvai lankytis ir naudotis paslaugomis. Didieji miestai tyrimui pasirinktini neatsitiktinai – kaip rodo statistiniai duomenys ir pirmajame darbo skyriuje aptarti ankstesnių benamių tyrimų rezultatai, šiai socialinei visuomenės grupei priskiriamų žmonių koncentracija didžiuosiuose Lietuvos miestuose yra didžiausia, todėl juose geriausiai atsispindi ir problemos mastas. Viena vertus, ši situacija labai palengvina tyrėjo darbą, kadangi maždaug dvidešimt metų besitęsianti benamystės „tradicija“ minėtuose miestuose yra suformavusi tam tikrą istoriją, socialinių paslaugų infrastruktūrą, benamiai asmenys yra sukūrę šiai visuomenės grupei reikšmingas erdves, kasdienybės rutinas ir elgesio būdus, kuriais yra dalijamasi grupės viduje. Kita vertus, didmiesčio specifika – anonimiškumas ir susvetimėjimas – apsunkina tyrėjo darbą, išplečia tyrimo erdvę ir ribas.

Pradėjus tyrimą jo erdvės ribos nuolat plėtėsi: nakvynės namai ir / ar dienos centras atliko tam tikrą atspirties taškų (pirmųjų susitikimų su benamiais asmenimis ir darbuotojais, pirmųjų kontaktų užmezgimo vietas) funkciją. Įsitraukimas į benamių asmenų kasdienės praktikas leido praplėsti tyrimų lauką į kitas mieste benamių lankomas ir jiems reikšmingas vietas – bibliotekas, sriubos valgyklas, maisto ir drabužių dalijimo punktus ir kt. Šios „kitos“ benamiams svarbios vietos Vilniuje ir Kaune funkciškai yra labai panašios – svarbiausios

²³ Kaune Lietuvos „Caritas“ projekto „Kalinių ir buvusių nuteistųjų globa ir reintegracija“ rėmuose įsteigtas dienos centras, skirtas iš įkalinimo įstaigų grįžusiems buvusiems nuteistiesiems ir kitiems socialinės rizikos grupės asmenims, veikia nepastoviai.

benamių lankymosi jose priežastys yra galimybė sušilti, pailsėti, gauti šilto maisto ir / ar arbatos. „Kitos“ benamiams svarbios vietos Kaune: Kauno arkivyskupijos „Caritas“ sriubos valgykla (esanti Partizanų g.) ir jos prieigos, kur įsikūręs „žemo slenksčio“ kabinetas, švaros punktas (teikiantis asmens higienos paslaugas); Vilniuje: Vilniaus arkivyskupijos „Caritas“ dienos centras. Svarbu pabrėžti, kad nepaisant šių vietų išskyrimo ir bendrų atitikmenų paieškų, šiuo tyrimu nesiekama lyginti minėtuose dviejuose miestuose gautų duomenų. Išplėtus tyrimo lauką norima gauti išsamesnį benamystės reiškinių, benamiams teikiamos paramos ir jos naudojimo suvokimo kontekstą.

3.3. Tyrėjo vaidmuo lauke

Tyrimo pobūdis natūraliai nulėmė tyrėjos išitraukimą ir įvairių strategijų, padedančių pažinti tyrimo lauką, išbandymus. Kaip pažymi A. Coffey (1999), toks (etnografinis) tyrimas reikalauja, kad tyrėjas prisiimtų tam tikrus socialinius vaidmenis ir santykius, leidžiančius patekti į tyrimo lauko centrą. Tyrimo pradžioje, lankantis benamiams svarbiose vietose (pavyzdžiui, sriubos valgykloje, dienos centre), kaskart buvo patiriama vis kitokia „antroji socializacija“ (Kohn, 1994), t. y. buvo mokomasi tam tikrų tai vietai priimtinių elgesio būdų ir taisyklių.

Tyrėjos statusas lauke varijavo tarp skirtingų jos atliekamų vaidmenų. Vienas pagrindinių, kuri, siekiant objektyvumo, bandyta išlaikyti per visą tyrimą, buvo tyrėjos, atliekančios tyrimą, vaidmuo. Šio vaidmens nesiekta sąmoningai įtvirtinti, tačiau jis buvo neišvengiamas dėl veikiančios opozicijos „tyrėjas – tiriamieji“ ir tam tikrų grupės apribojimų (tyrėja nebuvo benamė, nors bendraujant su tyrimo dalyviais, iškilus šiai prieštarai, neretai kartodavo, kad jie yra panašiose pozicijose – ji irgi neturinti savo būsto, jį tik nuomojasi, todėl yra „sava“; pastarasis paatviravimas dažnai sukeldavo juoką ir sumažindavo įtampą). Šio darbo autorės, kaip tyrėjos, vaidmens suvokimui turėjo įtakos ir ribota tyrimo trukmė, todėl nebuvo vengiama apie tai kalbėti su tyrimo dalyviais, siekiant išvengti neišpildytų lūkesčių ir pan.

Kitas – tyrėjos-studentės – vaidmuo pagelbėjo kontaktuojant su socialinių paslaugų įstaigų darbuotojais, nes paprastai jie geranoriškai sutikdavo asmenį, besidomintį jų darbu ir apskritai benamystės problematika. Viešajame diskurse populiaru studento, t. y. „alkano“ ir kukliai gyvenančio žmogaus, konotacija neretai priartindavo prie tyrimo dalyvių benamių, o susiklosčius bendražmogiškoms situacijoms leisdavo pelnyti jų pasitikėjimą ir draugiškumą:

<...> Pabučiavom spyną... [sutikau du nakvynės namų gyventojus koridoriuje prie valgyklos durų, jie nespėjo ateiti, kol ji buvo atidaryta].

R. Tai būsim lygūs, aš šiandien irgi nespėjau pavalgyti (bandau juokauti).

Vo! Nu, tai kartu ir einam pas samariečius [Lietuvos samariečių bendrija, teikianti paramą maisto produktais], kol dirba <...> (Andrius, 38, Julius, 34)

Dar vienas – savanorės – vaidmuo tyrimo lauke nuolat varijavo su tyrėjos, tyrėjos-studentės vaidmenimis, nes dalis tyrimo dalyvių iš ankstesnių susitikimų ir veiklų šio darbo autorę atpažindavo ne kaip tyrėją, o kaip savanorę. Šis vaidmuo buvo artimesnis – ne tik dėl tyrimo dalyvių rodomo pasitikėjimo, bet ir dėl galimybės dalyvauti skirtingose nakvynės namų gyventojų kasdieninėse veiklose. Tyrėjo-savanorio vaidmens svarbą benamių tyrimuose išryškina nakvynės namuose tyrimą atlikęs ir juose savanoriavęs T. D. Pippertas (2007). Jis teigia, kad tyrėjas neretai įsibrauna į ribotą ir lengvai pažeidžiamą benamio asmens erdvę, kuri neleidžia lengvai pabėgti nuo tyrėjo, pavyzdžiui, užtrenkiant namų duris. Autoriaus manymu, ši benamių pažeidžiamumo priežastis įpareigoja tyrėją atsilyginti tyrimo dalyviams – ar tiesiogiai, ar netiesiogiai (pavyzdžiui, pagelbėti organizacijoms, dirbančioms šioje srityje). Nors savanorės vaidmenį tyrimo autorė rinkosi ne iš altruistinių, o labiau iš praktinių ir natūraliai prie jo atvedusių paskatų (per stebėjimą dalyvaujant išitraukus į veiklas ir įgijus tam tikrą darbuotojų bei benamių asmenų pasitikėjimą), jis leido jaustis mažiau skolingai už dalijimąsi informacija, taip pat pernelyg neįpareigojo, nes dauguma benamių ir darbuotojų turėjo susidarę savanorio, kaip nepastovaus, konkretų laiko tarpą dirbančio asmens, įvaizdį. Pagrindinė institucija, kurioje tyrėja savanoriavo, buvo Vilniaus arkivyskupijos „Caritas“ Dienos centras, tačiau tyrimo riboms išsiplėtus ir į kitas įstaigas, kuriose lankosi benamiai asmenys, ir ten buvo „atpažįstama“ kaip „Caritas“ savanorė. Šis vaidmuo padėjo patekti į kitų įstaigų (drabužių dalijimo punkto, sriubos valgyklų ir kt.) aplinkas, padėjo užmegzti ryšius su ten dirbančiais darbuotojais. Savanorės vaidmuo pagelbėdavo patenkant į įvairias benamių aplinkas ir Kaune. Kita vertus, savanorės vaidmuo sukeldavo sunkumų tyrimo lauke tais atvejais, kai, iš benamių asmenų ir darbuotojų gavus prieštaringos informacijos, tekdavo laviruoti, siekiant išsaugoti pasitikėjimą ir nenorint pakenkti nei vienai pusei.

Tyrėjos lytis taip pat turėjo nemažos įtakos vykstančiam tyrimui. Tai, kad tyrėja yra moteris, viena vertus, privilegijavo: tyrimo lauke benamiai vyrai nevengdavo parodyti dėmesio, užkalbinti, tai padėdavo užmegzti pokalbį, labiau išitraukti. Kita vertus, tai neretai sukeldavo ir nesaugumo jausmą: vakare išėjus iš nakvynės namų ir stotelėje laukiant viešojo transporto tyrėja kartais būdavo stebima kitoje gatvės pusėje stoviniuojančių mažiau pažįstamų nakvynės namų gyventojų. Nesaugumo jausmą kartais nepagrįstai sustiprindavo ir patys tyrimo dalyviai, pavyzdžiui, nakvynės namų virtuvėje geriant arbatą ir kalbantis su jų gyventojais kartkartėmis užsukdavo budintys darbuotojai ir pasiteiraudavo: „Ar viskas gerai“? Tokiu elgesiu jie pademonstruodavo atsakomybę už tyrėjos saugumą, tačiau kartu suponuodavo pasvarstymus apie ne visai saugią aplinką. Nesaugiose situacijose, siekdama užkirsti kelią galimiems

nesusipratimams, tyrimo autorė stengdavosi priminti, kad yra tyrėja, rašanti darbą apie jų gyvenimą, arba studentė. Tai situacijai suteikdavo tam tikro neutralumo. Užsienio autoriai taip pat akcentuoja benamių socialinę grupę tiriančių moterų tyrėjų patirtis apie tam tikrus realius ar įsivaizduojamus psichologinius ir fizinius pavojus tyrimo lauke. Turėdami omenyje šį moterų patiriamą nesaugumą tyrimo lauke, jie netgi pažymi, kad moterys, kitaip nei benamystės tyrėjai vyrai, yra linkusios mažiau romantizuoti benamystę kaip tam tikrą laisvo gyvenimo būdą (Wardhaugh, 2000). Priešingai, tyrėjos lytis neretai sukeldavo sunkumų mezgant ryšius su benamėmis moterimis, nes dalis jų tyrėją traktavo kaip tam tikrą konkurentę (tai pasakytina apie mažiau formalias vietas, kuriose susitikdavo benamiai vyrai ir moterys – dienos centre, sriubos valgyklose ir pan.). Šis klausimas buvo ypač aktualus tyrimo pradžioje – dienos centre, kol tyrėja dar nebuvo tiksliai apibrėžusi savo vaidmens, buvo nepažįstama dienos centro lankytojams ir pati su jais gerai nesusipažinusi. Ji girdėdavo, kaip moterys pašnibždomis aptarinėja jos išvaizdą, aiškiai jausdavo, kad į jų ratą įsileidžiama nenoriai. Kelios iš moterų vertėsi prostitucija, todėl tyrėja ne kartą jas yra sutikusi gatvėje, laukiančias klientų. Ją pamačiusios stengdavosi nepažinti, nusiukdavo arba bandydavo slėptis. Šie bendravimo sunkumai leidžia konstatuoti, kad benamių moterų tyrimams reikia skirti daug daugiau laiko, reikia tikslingiau apsvaistyti tyrimo instrumento ir tam tikrų tyrėjo asmeninių savybių, nes, kaip parodė pastarojo tyrimo patirtis, moterys savo benamystę išgyvena jautriau nei vyrai. Tai lemia mažesnę moterų pasitikėjimą aplinka, tam tikras neigiamas reakcijas tyrėjo atžvilgiu ir mažesnę įsitraukimą. Pastaroji problematika, gautų duomenų fragmentiškumas ir validumo trūkumai padėjo apsispręsti – šio tyrimo rėmuose gauti duomenys naudotini tik iliustraciniais, ne lyginamaisiais vyrų ir moterų patirčių tikslais.

Apibendrinant galima pabrėžti, kad atliekant tyrimą kito ne tik pačios tyrėjos savęs suvokimas tyrimo lauke, bet ir jai tyrimo lauko dalyvių priskirti vaidmenys: nuo žurnalistės, socialinės darbuotojos, savanorės, studentės, iki „*naujo žmogaus*“ (t. y. naujos benamės), konkurentės. Tyrimo dalyvių priskiriamus skirtingus vaidmenis galima aiškinti tuo, kad ne su visais jų pavyko užmegzti ir palaikyti vienodą ryšį, antra vertus, to padaryti net nebuvo įmanoma, o ir nesiekama tyrimo metu.

3.4. Tyrimo etika

Apie tyrimo etiką įprasta kalbėti atliekant lauko tyrimus ir analizuojant duomenis, tačiau, kaip pažymi M. Ravenhill, „etikos klausimai yra itin svarbūs visuose tyrimo etapuose – pradedant tyrimo dizainu ir įgyvendinimu, baigiant duomenų analize ir jų pristatymu“ (Ravenhill, 2008, 91). Tyrimo etikos normų laikymasis leidžia užtikrinti ne tik tyrimo dalyvių,

bet ir paties tyrėjo saugumą. Šis klausimas tampa dar aktualesniu pažeidžiamų ir socialiai jautrių grupių tyrimuose, nes viešasis diskursas ne visada yra palankus šių žmonių atžvilgiu, linkstama juos nuvertinti, pažeminti kriminalizuojant ir stigmatizuojant. Atliekant lauko tyrimą buvo stengiamasi kurti abipusiu pasitikėjimu grindžiamą santykį. Tuo pat metu, stengiantis išvengti prisirišimo ir vienpusiško tyrimo dalyvių „išnaudojimo“ jausmų, jiems buvo nuolat akcentuojama, kad tyrimo laikas yra ribotas, jis turės pabaigą. Siekdama kuo natūraliau išeiti iš tyrimo lauko, darbo autorė kurį laiką savanoriavo sekmadieniais vykdomoje vienos nevyriausybinės organizacijos iniciatyvoje. Šie retėjantys susitikimai abiem pusėms leido natūraliai silpninti ryšį, kartu suteikė galimybę parodyti realų rūpestį ir susidomėjimą, kuris nesibaigė, pasibaigus tyrimui.

Siekiant užtikrinti konfidencialumą, visų tyrimo dalyvių – nakvynės namų gyventojų – vardai yra pakeisti. Tiriama grupė yra gana maža ir glaudi, dalis jos narių užsiima nelegaliomis veiklomis ir turi įkalinimo patirčių. Atsižvelgiant į tai kai kurie tyrimo dalyviai įvardijami netiksliai. Lietuvoje „benamystės industrija“ yra gana maža, koncentruota didžiuosiuose miestuose, tad tyrime dalyvavę darbuotojai sudaro gana glaudžią grupę. Siekiant užtikrinti jų konfidencialumą, ypač tose tyrimo vietose, kur pasisakoma jautresniais klausimais, jie įvardijami netiksliai. Taip pat neįvardijamos ir jų darbovietės, panašios detalės. Tokį sprendimą lėmė vienos darbuotojos griežtas atsisakymas leisti įrašyti interviu į diktofono laikmeną. Tai rodo, kad su benamiais asmenimis dirbantys darbuotojai kartais jaučiasi pažeidžiami, kaip ir jų klientai.

3.5. Tyrimo metodai

Šiame poskyryje pristatomi duomenų rinkimo metodai (dalyvaujantis stebėjimas, pusiau struktūruotas interviu, dokumentų analizė) ir empirinių duomenų analizės (kokybinė turinio analizės ir fenomenografinio tyrimo duomenų analizės) metodai.

3.5.1. Duomenų rinkimo metodai

Atliekant lauko tyrimą – analizuojant benamių asmenų kasdienes praktikas – buvo pasinaudota skirtingais tyrimo metodais. Metodų derinimas leido gauti skirtingų kontekstų duomenis, atlikti jų patikimumo patikrinimą, t. y. lyginant per dalyvaujantį stebėjimą gautus duomenis su interviu duomenimis, ir atvirkščiai, juos papildant dokumentų analizės medžiaga. Skirtingų tyrimo metodų derinimo praktika užtikrina trianguliacijos, leidžiančios pasiekti tyrimo

procedūrų bei duomenų ir rezultatų patikimumo galimybę, įgalina surinkti „tirštesnius“ duomenis tyrimo lauke bei sumažina tyrėjo subjektyvumo galimybę.

3.5.1.1. Dalyvaujantis stebėjimas

Dalyvaujantis stebėjimas, trukęs visą tyrimo laiką, buvo pagrindinis metodas, atvėręs kelią į tyrimo lauką, stipriai veikęs paties tyrimo logiką, objekto kaitos variacijas. Viena vertus, šis metodas leido patekti į grupę, o kartu atliekant grupės nariams būdingus veiksmus, dalyvaujant jų kasdienybėje ir reikšmingose jiems praktikose – igr̃yti jos narių pasitikėjimą. Kita vertus, per tokio pobūdžio dalyvavimą užčiuoptas tik tam tikras prasm̃ių ir įvykių „paviršius“, kuris tyrėjos, kaip pašalinės, iš tam tikrų neformalių pokalbių ar pajuokavimų buvo ne visada teisingai suvokiamas, tad informacija buvo tikslinama atliekant giluminius interviu. Tyrimo dalyviai – nakvynės namų gyventojai – taip pat buvo linkę pirmenybę teikti individualiems privatiems interviu (jų įvardijimu – „žmoniškam pasišnekėjimui“, „pasikalbėjimui, kaip žmonėms“). To priežastys: nuošalesnė, ramesnė aplinka, vidinis nepasitikėjimas grupėje, tarpusavio pavydas, nerimas būti užtiktam per interviu, tokį pokalbį galimai traktuojant kaip tam tikrą grupės vidinio gyvenimo išviešinimą. Atliekant dalyvaujantį stebėjimą tyrimo dalyvių užduoti klausimai „o kada kalbėsiesi su manimi?“, „su manimi nenori pasikalbėti?“ leido konstatuoti tiek tam tikrą jų norą kalbėtis, tiek vidinę konkurenciją – ne kartą kartojosi situacija, kai nuošaliau atliekant interviu užeidavo kiti tyrimo dalyviai ir mesdavo repliką: „ką tu čia su juo kalbi <...> jis gi tik „puadrina smegenis“ [meluoja]“, tuo demonstruodami galią ir tam tikrą neapykantą interviu duodančiajam. Šios situacijos suponuoja norą perduoti aplinkai (šiuo atveju, tyrėjai) turimą suvokimą apie save ir grupę, įvardijant ją, kaip vienintelę „teisingą“. Dalyvaujantis stebėjimas vyko leidžiant laiką su benamiais asmenimis, fiksuoti jų kasdieninio gyvenimo veiksmai, elgesys, verbalinė ir neverbalinė kalba jų natūralioje kasdieninėje aplinkoje. Metodas yra kritikuojamas dėl subjektyvumo ir induktyvumo, nes paremtas išpūdziais apie tai, kas vyksta, o ne griežta analize (Hammersley, Atkinson, 1983), tačiau kiti autoriai šį subjektyvumą įvardija metodo stiprybe (Clifford, Marcus, 1986). Palaikant pastarąjį požiūrį, galima teigti, kad po stebėjimų rašytas dienoraštis leido išlaikyti „žmogiškąjį tyrimo veidą“, neapsiribojant vien kategorijomis ir vertinimais. Kartu lauko dienoraštis buvo puiki terpė refleksyvumui plėtoti, jis padėjo išvengti perteklinių duomenų kaupimo. Sąmoningai vengta rengti užrašus tyrimo lauke: tai būtų trukdę tyrimo dalyvius, be to, tai daryti būtų buvę nepatogu – ilgesnį laiką dalyvaujamas stebėjimas vyko atliekant tam tikrus veiksmus sriubos valgyklose, dienos centre arba tiesiog drauge su benamiais keliaujant per miestą. Dienoraščio rašymu taip pat spręstas kokybinėje tyrimo priėjoje keliamas tyrėjo refleksyvumo klausimas ir subjektyvios

patirties įtaka rezultatų interpretacijai. Pastovus subjektyvių išgyvenimų fiksavimas leido reflektuoti užimamą poziciją tyrime ir minimalizuoti tyrėjo poveikį jo rezultatams.

3.5.1.2. Pusiau struktūruotas interviu

Pusiau struktūruoto interviu metodas buvo itin svarbi, o kartu ir nemažus iššūkius kelianti, tyrimo dalis. Atlikti 38 interviu: 24 – su nakvynės namų gyventojais, 14 – su benamiams asmenims paslaugas teikiančių įstaigų darbuotojais. Iš tiesų atlikta daugiau interviu nei yra fiksuojama, tačiau jie neapėmė visų pasirinktų temų arba apsiribojo daugiau draugiško pokalbio formatu, todėl nebuvo įtraukti į bendrą atliktų interviu skaičių. Interviu trukmė varijavo nuo 50 min. iki 4 val. 10 min. Ilgiausias interviu, trukęs 4 val. 10 min., buvo atliekamas su nakvynės namų gyventoju, per dieną susitikus du kartus. Didžioji dalis informacijos, gautos atliekant interviu su nakvynės namų gyventojais, vykstant tyrimui buvo papildoma per neformalius pokalbius, kuriuos išprovokavo tam tikros situacijos ar su kokiais nors įvykiais susiję prisiminimai. Analogišku būdu buvo papildyti ir keli interviu su darbuotojais.

Interviu su nakvynės namų gyventojais paprastai vykdavo nakvynės namuose vakarais arba dienos centre, baigiantis jo darbo laikui. Penki interviu vyko koridoriuje prie sriubos valgyklos. Vienas interviu, paties tyrimo dalyvio iniciatyva – kavinėje.. Susitarimas dėl interviu ir pats interviu paprastai įvykdavo tą pačią dieną. Keli bandymai su nakvynės namų gyventojais iš anksto tartis dėl interviu vietos ir laiko nepasiteisino, todėl šios minties vėliau atsisakyta. Visi interviu buvo įrašomi į diktofono laikmeną.

Pagrindinės interviu temos, kurios buvo plėtojamos per pokalbius, gali pasirodyti gana plačios, tačiau būtent šis aspektas leido pamatyti platesnį benamio asmens gyvenimo ir kasdienių patirčių kontekstą:

1. Asmens benamystės istorija.
2. Naudojimasis socialinėmis paslaugomis.
3. Kasdienybės praktikos ir maršrutai.
4. Socialinių ryšių palaikymas (su artimaisiais, draugais, benamiais).
5. Gyvenimo filosofija.
6. Ateities perspektyvos.

Interviu su darbuotojais vykdavo jų darbo vietoje, darbo metu. Su darbuotojais iš anksto būdavo suderinamas interviu laikas, trumpai žodžiu pristatčius interviu tikslą ir pagrindinius klausimus. Interviu su darbuotojais trukmė varijavo nuo 1 val. 10 min. iki 2 val. 25 min. Visi interviu, išskyrus vieną (tyrimo dalyvei griežtai atsisakius), buvo įrašomi į diktofono laikmeną.

Pagrindinės temos, kurios buvo plėtojamos per interviu:

1. Pagrindinės organizacijos darbo kryptys (istorija, filosofija, vieta kitų panašių organizacijų atžvilgiu).
2. Darbuotojo pareigos ir atsakomybė darbe.
3. Kas / kokie yra pagrindiniai organizacijos klientai (jų kaita).
4. Santykis su klientais.
5. Pagrindiniai patiriami sunkumai.
6. Sistemos trūkumai / pasiūlymai.

3.5.1.3. Dokumentai

Įvairaus pobūdžio dokumentai – mokslinė literatūra, nakvynės namų klientų bylos, viešai publikuojami interviu, vyriausybės dokumentai ir oficialioji statistika, valstybinių ir nevyriausybinių organizacijų dokumentai – atliekamame tyrime užėmė svarbią vietą. Kaip pažymi T. May (2001) dokumentai gali būti ir tyrimo objektas, ir dalis tyrimo metodų trianguliacijos, jie gali praversti kaip būdas, kuriuo yra konstruojamos žmonių patirtys, įvykiai ir kultūrinės reikšmės (May, 2001). Dokumentų analizė papildoma informacija papildė surinktus duomenis taikant aukščiau minėtus metodus, leido juos patikrinti ir kartu padėjo atpažinti tam tikrus egzistuojančius stereotipus, benamystės problemos konstravimą.

3.5.2. Empirinių duomenų analizės metodai

Atliekant tiriamąjį darbą visą laiką vyko duomenų sisteminimo ir analizės procesas – gauti duomenys buvo aprašomi, transkribuojami, struktūruojami. Šis duomenų tvarkymo, klasifikacijos procesas apima ir pirminį duomenų interpretacijos proceso lygmenį (Kvale, 1996). Tyrimo duomenų analizės unifikavimą apsunkino per du Lietuvos miestus padalytas tyrimo laukas ir skirtingi šių miestų kontekstai. Tyrimo duomenų struktūravimo procese nuspręsta šių kontekstinių veiksnių inkorporavimo atsisakyti, nes jie ne tik išplečia tyrimo analizės apimtį, bet reikalauja ir platesnio konteksto suvokimo, papildomų šaltinių analizės. Kita vertus, toks skirtingų aplinkų išsamesnio conceptualizavimo ignoravimas gali būti įvardijamas tyrimo minusu bei gaire tolimesniems nuodugnesniems tyrimams. Dviejuose miestuose surinkti empiriniai duomenys nėra lyginami, o panaudojami bendrai nakvynės namų gyventojų (iš)gyvenimo praktikų suvokimo analizei atlikti.

Skirtingų metodų kombinacija lėmė dviejų skirtingų duomenų analizės būdų pasirinkimus. Per dalyvaujantį stebėjimą surinkti duomenys buvo analizuojami pasitelkus

kokybinės turinio analizės būdą, o per interviu gauti duomenys – fenomenografinio tyrimo duomenų analizės būdą.

Kokybinė turinio analizė apėmė skirtingus etapus (taikyta, remiantis Spencer ir kt., 2003 ir Bitinas ir kt., 2008). Iš pradžių, skaitant medžiagą, buvo atliekamas esminių kategorijų išskyrimas (pavyzdžiui, „darbuotojų ir klientų santykis“; „kasdienės praktikos“ ir pan.). Vėliau šios kategorijos skaidytos į smulkesnius elementus išplečiančius elementus (pavyzdžiui, „kasdienės praktikos“ → „fiziniai poreikiai“; „judėjimas“; „santykiai“; „užimtumas“ ir kt.; „darbuotojų ir klientų santykis“ → „taisyklės“, „geras klientas“; „blogas klientas“; „manipuliacija“ ir kt.), kurie buvo subkategorizuojami ir koduojami tekste.

Interviu duomenys buvo analizuojami taikant fenomenografinio tyrimo duomenų analizės būdą (Marton, 1986; Prosser, 2000), leidusį rekonstruoti tyrimo dalyvių suteikiamas reikšmes savo patirtims ir suvokti, konceptualizuoti įvairius juos suprančio pasaulio aspektus. Analizuojant benamystę patiriančių asmenų patirtis, užfiksuotas per interviu, stengiamasi suvokti jų kaitą, patiriamų skirtingų sąlygų metu, nes fenomenografijoje tampa svarbios „galimos pasaulio patyrimo variacijos“ (Žydžiūnaitė ir Jonušaitė, 2007). Kaategorizavimas, remiantis M. Prosser (2000) siūlomais fenomenografinės duomenų analizės principais, buvo atliekamas tose interviu dalyse, kurios susijusios su tiriamuoju dalyku ir išskirtomis kategorijos kokybinės turinio analizės metu. Šio analizės būdo pasirinkimas lėmė, jog skirtingai nei kitos fenomenologijos mokyklos atstovo F. Marton (1986) taikomais fenomenografinės analizės principais, kuomet išskiriamos visos interviu metu fiksuotos reikšmės, ir gaunamas didžiulis duomenų masyvas. Kokybinės turinio analizės ir fenomenografinės duomenų analizės būdai sudarė sąlygas atlikti gautų empirinių duomenų lyginamojo pobūdžio analizę, kurios indukcinis pobūdis leido tam tikro teorinio modelio konstravimą ir teorinį papildymą.

Indukcinės metodologijos tyrimuose aktualizuojamas duomenų analizės patikimumo klausimas. Remiantis G. Gaskell ir M. W. Bauer (2000) siūlomomis tyrimo patikimumo užtikrinimo priemonėmis (metodų trianguliacija ir refleksyvumas, bendros visumos konstravimas – duomenų prisotinimas, komunikacinė validacija ir kt.), duomenų analizės verifikacija buvo atliekama įtraukiant tiriamuosius. Trys tyrimo dalyviai – darbuotojas ir du skirtingos trukmės benamystės patirtis turintys nakvynės namų gyventojai – buvo supažindinti su empirinio tyrimo analize, joje pateiktais modeliais, apibendrinimu ir išvadomis, vėliau jų buvo paprašyta įvertinti tyrimo rezultatų įtikimumą ir tikroviškumą.

3.6. Tyrimo ribos

Šis tyrimas apima tik gana nedidelę visos benamių asmenų populiacijos dalį, t. y. nakvynės namų paslaugomis besinaudojančių asmenų grupę, kuri bene dažniausiai yra matoma (nors ne visada vizualiai atpažįstama) mieste, viešajame transporte, ir kuri taip pat naudojami kitų socialines paslaugas teikiančių institucijų (kurių gana plačią išsidėstymo geografiją tyrimas taip pat apėmė) pagalba. Tuo tarpu kiti benamiai, apibrėžiami „paslėptosios benamystės“ kategorija (Crisis, 2004; May ir kt., 2007), dažnai lieka nefiksuoti, tai matyti ir šiame tyrime. Atliekant stebėjimą, taip pat per pokalbius su benamiais asmenimis ir darbuotojais buvo galima susidaryti nuomonę, kad minėtoji benamių populiacijos dalis yra tikrai nemaža. Tai bene geriausiai matoma šaltuoju metų laikotarpiu, per didžiuosius šalčius, kai į nakvynės namus, nebegalėdami išgyventi savarankiškai, kreipiasi asmenys, gyvenantys sandėliukuose, įvairiose kitose nešildomose patalpose, neretai turintys sveikatos ir kitų problemų. Atliekant ankstesnius benamių tyrimus pastebėta, kad šių benamių asmenų populiacijos skaičius labai greitai kinta – nors oficiali statistika nėra renkama, tačiau dėl sunkių gyvenimo sąlygų, prastos sveikatos ir kitų problemų pastebimas gana nemažas tokią benamystės formą patiriančių asmenų mirtingumas. Būtų labai vertinga išsamesnė šios socialinės grupės analizė.

Metodologinės priegijos pasirinkimas, imties dydis ir imties charakteristikos taip pat lemia, kad šis tyrimas negali pretenduoti į situacijos analizę šalies ar visos benamių (nakvynės namų paslaugų vartotojų) populiacijos mastu. Tai yra tik tam tikras, konkrečiu laiku ir tam tikroje erdvinėje aplinkoje fiksuotas, subjektyviai perteiktos realybės faktas. Kintant tam tikrų socialinių paslaugų pasiūlai konkrečioje teritorijoje (nemaža dalis šių paslaugų teikiama gavus projektinį finansavimą fiksuotam laikotarpiui), šiek tiek kinta ir benamių asmenų socialinės praktikos bei mobilumo geografijos.

Benamystė Lietuvoje (nors tai būdinga ne tik mūsų šaliai) yra itin „vyriška“, todėl tyrėjos lytis veikė kaip ribojantis veiksnys: per dalyvaujantį stebėjimą atsisakyta galimybės likti nakčiai nakvynės namuose – vykstant tyrimui fiksuota tam tikra rizika tyrėjos saugumo atžvilgiu. Taip pat dėl etinių susitarimų su tyrimo dalyviais dalis temų, susijusių su galima informantų nusikalstama veikla ir pan., nėra plėtojamos. Būta laiko apribojimų: dėl kai kurių informantų – tarp jų ir pagrindinių („key“ informantų) – laisvės apribojimų nespėta pagilinti kai kurių interviu temų.

Lietuvoje benamystės, socialinių paslaugų benamiams, naudojimosi paslaugomis strategijų tematika atlikta itin nedaug tyrimų, todėl, siekiant suvokti šią problematiką, remtasi užsienio literatūra ir užsienio šalyse atliekamais tyrimais (ypač Didžiojoje Britanijoje, JAV, Australijoje). Tikėtina, kad šis įgytas „žinojimas“ ir tam tikra problematika, atsirandanti dėl

socialinės politikos ir socialinės pagalbos benamiams skirtumą, galėjo daryti įtaką duomenų analizės ir interpretacijos etapuose. Šiuose etapuose būtų itin pravertę posovietinio konteksto ir jo erdvėje atliktų tyrimų duomenys, tačiau jie, deja, kaip ir Lietuvos atveju, yra gana rezervuoti.

IV. NAKVYNĖS NAMŲ GYVENTOJŲ (IŠ)GYVENIMO SUBJEKTYVIOSIOS PRAKTIKOS

Benamystės problematikai ir šios socialinės grupės bei gerovės valstybės praktikų santykiui skirtose studijose, projektuose neretai akcentuojami tyrimai „apie“ benamius asmenis, jiems teikiamų socialinių paslaugų efektyvumo, jo tobulinimo problemas, tačiau gana ribotai išskiriama subjektyviosios perspektyvos reikšmė ir dėmesys pačių benamių savęs suvokimui, jų asmeninėms kasdienėms patirtims ir jų įvertinimui, gyvenimo būdo analizei. C. Parsellis (2010) pažymi išankstinių nuostatų atsisakymo benamystės (išplečiant būtų galima teigti – ir kitų subordinuotų visuomenės grupių) tyrimuose, objektyvumo siekį, atsiribojant nuo įprastinio pašąmoninio noro juos romantizuoti, arba atvirksčiai – kriminalizuoti, medikalizuoti, siekiant normalizuoti.

Šioje dalyje bus pristatomos nakvynės namų gyventojų kasdienybės praktikos, apimančios skirtingas sferas ir erdves – institucionalizuotas bei suvaržytas, ir kuriamas „savas“; nuolatinį judėjimą ir miesto geografiją, darbo ir kasdienio užimtumo sampratas; kasdienybėje, siekiant (iš)gyventi konstruojamas praktikas ir elgesio būdus, apibrėžiančius jų pačių tarpusavio santykius, santykius su socialines paslaugas teikiančiomis institucijomis ir jų darbuotojais.

4.1. Vietos ir žmonės. Nakvynės namų vaidmuo benamystėje

Pradedant analizuoti benamių asmenų kasdienybėje naudojamas praktikas ir jas sudarančius atributus bei jiems suteikiamas reikšmes, mobilumo įpročius, svarbu aptarti tyrimo dalyvių benamystės patirtis, pristatyti jų lankomas erdves / vietas. Erdvės-vietos santykio dichotomija yra glaudžiai ontologiškai susijusi su benamystės diskursu. Vietos jausmas stipriai siejamas su jai priskiriamomis reikšmėmis ir patirtimis, leidžiančiomis šią vietą paversti „sava“ arba patiriant dispozicinį santykį, nuo jos atsiriboti. Institucinės erdvės, daugelio benamių asmenų kasdienybėje užimančios reikšmingą vietą, ypač nusipelno tyrėjų dėmesio, kad, anot J. R. Wolch (1995), būtų galima aiškiau atskleisti „benamystės industrijos“ (t.y. pagalbą benamiams teikiančių institucijų, šalpos organizacijų ir jose dirbančių darbuotojų) santykį su benamiais, jų turima patirtimi, kasdienėmis rutinomis, ir šio santykio įvairiapusiškumą – nuo „susidorojimo“ / ignoravimo galimybės, iki „pasidavimo“ ir siūlomų vaidmenų, taisyklių prisiėmimo.

4.1.1. Nakvynės namų gyventojai: pradžia

Tyrimo laukas, suteikęs galimybę pažinti didelę nakvynės namų gyventojų įvairovę, apėmė trejus valstybinius ir nevyriausybinės organizacijos įsteigtus nakvynės namus benamiams Vilniuje ir Kaune bei skirtingus jų padalinius, kuriuose teikiama socialinė priežiūra (laikino apnakvindinimo paslauga), t.y. asmuo nemokamai priimamas apsistoti tik nakčiai, ir nakvynės namus, kuriuose teikiama trumpalaikė socialinė globa (apgyvendinimas), t.y. asmuo gali gyventi ne ilgiau kaip 18 mėn. (ši paslauga yra mokama)²⁴. Nors po nepriklausomybės atkūrimo įsteigtų nakvynės namų Lietuvoje istorija siekia jau dvidešimt metų, kaip tyrimo metu atskleidė šios įstaigos darbuotojų pasakojimai, iki šiol nėra visiškai aiškūs ne tik pačios įstaigos, bet ir joje teikiamomis paslaugomis besinaudojančių asmenų į(si)vardijimas. Darbuotojų pasakojimai atskleidžia, kad įstaiga per laikotarpį nuo jos įsikūrimo iki šių dienų stipriai kito – ne vien struktūros, infrastruktūros atžvilgiu, tačiau keitėsi ir jos klientai. Ši kaita kartu atspindi ir tam tikrą socialinės politikos, teisinės sistemos bazės kaitą. Kai kurių darbuotojų, dirbančių nuo pat įstaigos įsikūrimo dienos, prisiminimai apie pirmuosius įstaigos klientus, leidžia apčiuopti to meto „socialinio lauko“ situaciją ir „išsiveržusias“ naujas socialines grupes, kurios vertintos gana nevienareikšmiškai. Tuo metu steigiami nakvynės namai gali būti įvardijami, kaip vienas iš būdų „paslėpti“ „nenormalius“, bendrai socialinei visuomenės tvarkai „prieštaraujančius“ žmones. Tokį suvokimą suponuoja vienos darbuotojų pasakojimas apie pirmuosius nakvynės namų klientus, kuriuos ji vardija pavardėmis, prisimena bene kiekvieno jų istorijas, interviu metu nuolat kartodama, kad nepriklausomybės pradžioje, šių žmonių „masiškai ėmė daugėti“, jiems tapus žmonėmis „be vietos“ – ne tik Lietuvoje, tačiau ir buvusioje Sovietų Sąjungos teritorijoje, kuri tuo metu buvo suvokiama, kaip tam tikras bendras *visatas*. Vykstant politinėms, ekonominėms, socialinėms transformacijoms, keičiantis situacijai, dalis asmenų „iškritusių“ iš „aprūpinimo“ struktūros ir visuomeninės socialinės sąrangos, anot Z. Baumano (2004), tapo „pertekliniais žmonėmis“:

„Pirmieji klientai, tai buvo grįžę iš įkalinimo vietų, didžiausia dalis <...> Geologai buvo tokie, kurie važinėja šen ten, kurie namų neįsigijo, bet jie lietuviai, darbo sutartys Rusijoje baigėsi, atvažiavo į Lietuvą, čia nei giminių, nei ką, tai atėjo į nakvynės namus. Našlaičiai, baigę globos namus. Tais laikais nebuvo tos našlaičių įsikūrimo pašalpos, kurią dabar gausa globos namų auklėtiniai <...> Tai, reiškia, juos atvedavo globos namų auklėtojos. Tiesiai į

²⁴ Priklausomai nuo apsistojimo laikotarpio: 1 mėn. – 26 Lt.; 2-3 mėn. – 52 Lt.; 4-6 mėn. – 91 Lt.; 7-18 mėn. – 130 Lt. („Kauno miesto savivaldybės gyventojų mokėjimo už socialines paslaugas tvarkos aprašas“, Kauno miesto savivaldybės taryba, 2011-02-18, Nr. T-90, pakeistas 2012-03-15 miesto tarybos sprendimu Nr. T-120); 1 mėn. – nemokamai, pradedant antruoju trumpalaikės socialinės globos paslaugų teikimo mėnesiu, suaugusiam asmeniui mokėjimo dydis per mėnesį yra 20 proc. VRP ir po 10proc. VRP už kiekvieną vaiką (Vilniaus miesto savivaldybės tarybos 2006 m. gruodžio 6 d. sprendimas „Dėl mokėjimo už socialines paslaugas tvarkos patvirtinimo“).

nakvynės namus. Aš atsimenu. Tiesiog vaikinių nebuvo kur integruoti, jų nebuvo kur padėti. <...> Tai auklėtojos už rankos atveždavo į nakvynės namus, palydėdavo ir palikdavo čia.“ (D1)

Dalį pirmųjų nakvynės namų klientų sudarė Lietuvos patriotai, atkūrus šalies nepriklausomybę, į tėvynę skubėję grįžti pokario metų tremtiniai, kaip pažymi viena darbuotojų – „*palikę susikurtą gerbūvį, viską metę ir važiavę į Lietuvą*“. Šie darbuotojų pasakojimai sukuria tuometinių nakvynės namų, viena vertus, kaip vietos, slepiančios „nenormaliuosius“ – iškrentančius iš aiškios socialinės struktūros, individus, kita vertus, kaip nemokamos patogios nakvynės vietos, skirtos įvairaus socialinio statuso, taip pat skirtingų amžiaus grupių asmenims, atsidūrusiems, iš pirmo žvilgsnio, trumpalaikėje, tačiau ne visada aiškioje ir apibrėžtoje – kritinėje situacijoje:

„<...> buvo tremtinių iš Rusijos, kai griuvo ta Sovietų Sąjunga ir čia atsivėrė tie visi tokie keliai ir migravimai, reiškia, tų tremtinių. Buvo nemažai atvejų, kada su lagaminais atvažiuodavo tremtiniai į Lietuvą, į niekur, nu, ir jie čia taip nusėsdavo nakvynės namuose. Buvo ir vyriškis su vaiku atvažiavęs, tai paskui tas vyriškis mirė, tai tą vaiką kitoj gatvės pusėj moteriškė paėmė auginti. Paskui buvo toks seneliukas, žinau <...> tokia įdomi pavardė, irgi su lagaminu toks pusiau lietuvis, pusiau rusas, toks patriotas, toks biškį su rusišku atspalviu.“ (D1)

Kaip atskleidžia darbuotojų pasakojimai, žvelgiant retrospektyviai, nakvynės namai nuolat atlieka „nenormaliųjų“, t.y. nepritampančių visuomenėje, „slėpimo“ funkciją – „*nežinau, ko nesame [nakvynės namų darbuotojai] matę*“ – suponuojant, kad nakvynės namuose renkasi „tie“ asmenys, kurių nėra įprasta matyti visuomenėje, ir kuriuos „slepia“ įvairios institucijos (nakvynės namai, įkalinimo įstaigos ir kt.), idant viešojoje erdvėje būtų nuolat patvirtinamas „normalumo“ ir socialinio pastovumo faktas. Priklausomai nuo laikmečio realijų, kinta nakvynės namų socialinis veidas, kurį darbuotojai įvardija „*tapatumo paieškomis*“. Tyrimo laikotarpiu, nakvynės namuose didžiąją dalį sutiktų vadinamajai trumpalaikėi socialinei globai apgyvendintų asmenų, sudarė tie asmenys, kurie dėl amžiaus, negalios ir kitų panašių problemų, nebegali patys savimi normaliai pasirūpinti, tačiau dėl vienokių ar kitokių priežasčių, „neįtelpa“ į socialinės sistemos rėmus, ir negali patekti į slaugos ligonines ar kitas ilgalaikę bei nuolatinę priežiūrą suteikiančias įstaigas:

„Pradžia nakvynės namų, dabar, kai aš lyginu su tuo laikotarpiu, tikrai nebuvo tiek ligonių ir neįgaliųjų, jeigu buvo seneliukas ten koks su lazdele. Dabar – slaugos ligoninė numeris 2, nes – benamiai, nusialinę, sugadinę savo sveikatą, su fizine negalia ir su onkologinėm ligom, ir po insultų, po nušalimų, amputuotom galūnėm, va tokių labai daug yra. Tais laikais tokių nebuvo, kažkaip, matyt, dar vis turėjo gyvenime kažkokią saugesnę tą aplinką, dėl kurios jie kažkaip tai dar turėdavo vietą po saule ar po stogu, nereikėjo nakvynės namų prašytis. Tai va, tokių sunkių ligonių nebuvo, slaugyt neteko, nes tokio, kaip išvis nebuvo slaugos ligoninių kaipo tokios paslaugos ir kažkaip neturėjom tokių, kurie jau labai sunkiai sergantys ir jiems medicinos paslaugų reikia. Dabar žiūriu, kad daugėja tokių, kuriems būtent medicinos paslaugų reikia. Ir nakvynės, ir medicinos paslaugų.“ (D1)

Šiuo atveju nakvynės namai savo funkcijomis grįžta prie pirminės, ilgainiui kitusios sampratos, kuri buvo siejama su medicinine priežiūra, gydymu arba su vyresnio amžiaus, neįgaliųjų, vienišų ar kitų, savimi negalinčių pasirūpinti asmenų, globa. Įstaigos kliento portreto pokytį, fiksuojamą per maždaug dvidešimties metų jos istoriją, vienas paaiškinančių veiksnių yra tas, kad, kaip pažymi darbuotojai, dalis pirmųjų nakvynės namų klientų yra tie patys dabartiniai klientai. Jie nuolat su tam tikromis pertraukomis palikdavo įstaigą, o vėliau grįždavo atgal. Gyvenimo būdo specifika lemia, kad nemaža jų dalis pastaruoju metu yra tapę priežiūros reikalaujančiais ligoniais. Vadinamųjų nuolatinių nakvynės namų klientų situacija iliustruoja dviprasmišką benamystės ir nakvynės namų santykį: viena vertus, nakvynės namuose suteikiama pastogė, ir asmuo iš benamio tampa *klientu* (suponuojant į naują vaidmenį); šiuo „benamis“-„klientas“ virsmu funkciškai suponuojant benamystės problemos išsprendimą, suteikus asmeniui vietą bendroje socialinės paramos sistemos struktūroje. Kita vertus, nakvynės namų įstaiga, „pritraukia“ individus ir disciplinavimo būdu siekia išlaikyti su jais pastovų santykį, kurį jie internalizuoja į patogią gyvenimo būdo strategiją. Šiuo atveju institucija iš esmės nebesprendžia benamystės pirminės priežastinės problemos, o tik palaiko nuolatinį santykį su klientu. Šiuo pavyzdžiu iliustruojama, kaip į paramos sistemą patekusį asmenį ji kontroliuoja ir padaro lojaliu, paklusniu, tuo pačiu veikiant disciplinai ribodama asmens veikimą, ir galiausiai pasiūlydama socialinių paslaugų vakuumą.

Kita aiškiai išsiskirianti apsistojančių nakvynės namuose, už kurių teikiamas paslaugas imamas mokestis, asmenų dalis – artimųjų neturintys ar su jais ryšių nepalaikantys, vyresnio ir garbaus amžiaus žmonės, dažniausiai turintys negalią, praradę būstus ar net jų neturėję, kadangi anksčiau yra buvę socialinės sistemos klientai ar atlikus ilgalaikę bausmę, grįžę į laisvę iš įkalinimo įstaigos, ir dėl nutrūkusių socialinių ryšių su artimaisiais, neturėję, kur apsistoti. Šie asmenys paprastai gauna pašalpas, ir dalis šių pinigai yra skiriama susimokėti už gyvenimą nakvynės namuose:

„<...> kodėl čia pensininkai? Todėl, kad turi jie pragyvenimo šaltinį ir gali susimokėti už paslaugas. Pagaliau, jei 30-40 proc. darbingas yra, jis vėl kažką tai gauna. Jeigu neturi stažo, jis vėl šalpos pensiją gauna <...> Vis vien jis gali susimokėti <...>“ (D4).

Klientų galimybė susimokėti už nakvynės namuose teikiamas paslaugas, gali būti traktuojama ir kaip tam tikras institucijos manipuliacijos mechanizmas ir siekis išlaikyti tokius, pastovių pajamų suteikiančius klientus. Nakvynės namų gyventojai pasakojimuose įvardindami, kad dalis klientų juose gyvena dešimt ir daugiau metų, nors nakvynės namų taisyklės to nenumato, šį reiškinį yra linkę įvardinti, kaip viešus gandus, kartu patvirtindami jo egzistavimą.

Nakvynės namų, kuriuose teikiama nemokamos nakvynės paslauga, įsteigimo istorija siejama su naujų socialinių grupių atsiradimu, kurių gyvenimo būdas ir vystomos kasdienės

praktikos, laikytos, kaip peržengiančios normos ribas, patologinės, keliančios pavojų šios grupės narių sveikatai ir gyvybei:

„Paskui atsirado poreikis tos vienos nakties, tokiems, kurie visai puolę, tie, kurie po konteinerius rausiasi, nes aš atsimenu tą laikotarpį, kada pradėjo atsirasti žmonės, kurie rausiasi po konteinerį. Nes, kai pradėjau dirbt nakvynės namuose [1992 m.], tikrai tokių dar nebuvo <...> Apskritai Lietuvoj tokio reiškinio nebuvo. Paskui po biski, po biski, dabar tai masinis reiškinys. <...> Paskui, reiškia, kai atsirado daug tokių elgetaujančių ir besivalkiojančių po konteinerius, tada inicijavo <...> kažkokio tai fondo finansavimą <...>, kad plėsti nakvynės namų paslaugas ir įkurti tokių kaip padalinį tokiem benamiams visai puolusiems, reiškia, kad turėtų tiktai kur permiegot, gelbstint žmogaus sveikatą ir gyvybę <...>.“ (D1)

Tyrimo metu fiksuota, kad ši grupė įprastai vengia nakvynės namų, ir dažniau yra linkusi juose apsigyventi šaltuoju metų laikotarpiu. Taip pat pažymėtina, kad darbuotojos įvardinta praktika „*rausimasis po konteinerį*“ – antrinių žaliavų ir kt. paieška, užsiima nemaža dalis nakvynės namų gyventojų, įvardindami ją, kaip darbą, ir vieną iš kasdienių maršrutų. Išsamiau jis bus aptartas poskyryje 4.5.3. Uždarbio/darbo vietos.

Darbuotojų interviu apie nakvynės namų pradžią Lietuvoje aiškiai išskiriamas nakvynės namų gyventojų – vyro paveikslas, kuriuo suponuojamas moterų benamystės, kaip skirtingos, ir iš dalies „nematomo“ reiškinio faktas. Darbuotojų interviu poreikis steigti nakvynės namus (vyrams) yra įvardijamas, kaip atsiradęs *natūraliai*, socialinių ir ekonominių transformacijų metu. Tuo tarpu nakvynės namai moterims įsteigti tik atstovaujant moterų organizacijoms (nors įvardintos jų steigimo priežasties – socialinių ryšių nutrūkimas, grįžus iš įkalinimo įstaigos, aktualumas yra panašus ir vyrams):

„Reiškia, atsirado poreikis moterims nakvynės, nes buvo va šitas pastatas čia įkurta tiktai vyram. Pasirodo, grįžusios moterys iš įkalinimo vietų eidavo į Moterų krizių centrą: jų tai sugyventiniai nepriima, tai vaikai nepriima, tai tėvai nepriima <...> Tai čia irgi sunkiai, bet savivaldybę įveikė ta nevyriausybinė organizacija. Ir atsirado trečias padalinys – moterų nakvynės namų.“ (D1)

Darbuotojų interviu pasakojimai apie nakvynės namų įsikūrimo pradžią, refleksijos apie pirmuosius gyventojus (kai kurie iš jų, kaip buvo pastebėta, tapo ilgalaikiais klientais), nakvynės namų plėtrą, leidžia rekonstruoti du dešimtmečius trunkančios nakvynės namų istorijos ir jų raidos ypatumus, vykusius ne tik dėl struktūrinių socialinių ir ekonominių pokyčių, bet ir abipusio kliento ir darbuotojo santykio, apimančio ir mokymosi aspektą. Šios temos bus pristatytos tolimesniuose darbo poskyriuose.

4.1.2. Nakvynės namų gyventojai: „klientai“ vs. „žmonės“

Nakvynės namų darbuotojai, kaip viena iš socialinės sistemos dalių, atsakinga už jos programos vykdymą ir įgyvendinimą, tam tikra prasme perima institucinę tvarką reglamentuojančią, homogenizuojančią ir suniveliuojančią retoriką, kuriančią perskyrą tarp savęs, kaip funkcijas atliekančio darbuotojo ir „kito“, kuriam ši paslauga yra teikiama. Interviu ir neformalių pokalbių metu, dauguma jų, nakvynės namuose apsistojančius asmenis anonimizuojančiai įvardindavo „klientų“ sąvoka: *„Jeigu jie ateina pas mus pagalbos, tai jis įvardijamas kaip klientas, atsidūręs socialinėje atskirtyje“*. „Kliento“ sąvoką apibrėžia teisiniai nakvynės namų paslaugų teikimą reglamentuojantys dokumentai, ja įvardijantys minėtas paslaugas gaunančius asmenis. Darbuotojų diskursuose ji turėdavo ne tik neigiamą ar unifikuojančią konotaciją, tačiau ja apibrėžiamas asmuo buvo suvokiamas ir kaip tos pačios sistemos, kurioje jie dirba dalis, kaip tam tikras „savas“. Šią sampratą ypač sustiprindavo tokie pabrėžiantys darbuotojų patikslinimai, kaip *„mūsų klientas“* ar *„mūsų buvęs klientas“* – išskiriantys asmenį iš visų kitų institucijų klientų tarpo. Pažindami daugumą nakvynės namuose apsistojančių asmenų, darbuotojai, pasakodami apie juos, kalba, viena vertus, stigmatizuojančiais, kita vertus, užjaučiančiais, nevengdami mažybinių, apibūdinančiųjų daiktavardžių: *„pavargėlis“*, *„vargšelis“*, *„girtuokliukas“*, *„buvo pas mus toks bomžiukas visišką“* ir pan. Šie apibūdinimai nurodo į globos, gailėsčio ir užuojautos diskursą, kuris dažnai perspina su oficialiuoju, neutralizuojančiuoju. Ypač ilgesnę darbo praktiką nakvynės namuose turintys darbuotojai savo diskursuose yra linkę palaikyti, ir netgi tam tikra prasme atstovauti socialinei grupei, su kuria dirba. Kaip vienas tokių pavyzdžių, gali būti darbuotojos pasipiktinimas žiniasklaidos priemonių formuojamais, benamius asmenis stigmatizuojančiais įvaizdžiais bei neigiamos benamio asmens sampratos konotacijos, kuri įvairiomis formomis yra paplitusi bendrame viešajame kasdienybės diskurse:

„Mes juos vadinam klientais savo. Ir man, žinokit, baisiai nepatinka žodis, pavyzdžiui, „valkataujantis“, labai dažnai spaudoj žurnalistai vartoja labai toki negražų žodį, man labai žeminantis žodis „valkataujantis“. Ir tuo pačiu man „benamis“, labai negražus žodis. Man kaip benamis šuva toks bėgioja ten bei šen. Netinkamas žodis „benamis“. Aš pasakyčiau ta sąvoka tokia – „žmogus, atsidūręs tokioje socialinėje galbūt atskirtyje iš tiesų, nes jeigu tu neturi kampo ar tu neturi darbo, ar tokioj esi situacijoj, kad iš viso nieko neturi ir nuo tavęs dėl kažkokių priežasčių nusigrėžė artimieji, tai tu esi tokioje kaip ir socialinėje atskirtyje, tarsi kaip ir aklavietėje; bet man ta benamystė, nu, kažkaip nežinau aš, nu, benamis, nu man tas žodis, jis man nesiklijuoja žmogui „benamis“. Šiandien dienai, jeigu aš neturiu, tarkim, nuosavo turto, bet jeigu aš susipykau su savo ilgamete sugyventine ir turiu su ja vaikų sugyvenę, nu man kažkaip nekiltų liežuvis jį pavadint benamiu. Jam tiesiog nutiko tokia nepavydėtina situacija, bet jis... na, benamiu vadint žmogų, na, man yra nepriimtina ir aš norėčiau kitos sąvokos, bet daug kas ją kur naudoja. O mums jie yra klientai <...>“ (D1)

Darbuotojai kasdien susidurdami su benamystę patiriančiais asmenimis, gilindamiesi į ją lėmusias priežastis, yra linkę gana jautriai kalbėti apie asmenis, patiriančius šią situaciją ir nėra linkę iškart „nurašyti“ į nakvynės namus besikreipiančio asmens, priklijuojant jam neigiamą etiketę, nurodančią į gebėjimų trūkumą ar tam tikro asocialaus gyvenimo būdo savanorišką pasirinkimą. Benamystę linkstama traktuoti, kaip tam tikrą „situaciją“ – būseną, ją suvokiant, kaip turinčią tam tikrą pradžią ir pabaigą, o ne statišką, nekintantį būvį.

Tuo tarpu nevyriausybinio sektoriaus įsteigtuose nakvynės namuose dirbantys darbuotojai juose apsisostojusius asmenis įvardija terminu „žmonės“. Stebėjimo dalyvaujant ir vėliau interviu metu fiksuojant, kaip „veikia“ ši sąvoka, pastebėta, kad nuolat figūruojantis minėtas išsireiškimas, įneša ir tam tikros sumaišties bei suponuoja tam tikrų „savinimosi“ požymių, nurodant, kad vienas ar kitas asmuo yra „jų žmogus“ („*mūsų žmogus*“), t.y. gyvena tuose nakvynės namuose ir naudojami kitomis juose teikiamomis paslaugomis (nakvynės namų pastate veikia ir dienos centras, kuriame gali lankytis ir kituose tame pačiame mieste esančiuose nakvynės namuose gyvenantys benamiai asmenys). Kita vertus, dienos centro lankytojai, negyvenantys šalia esančiuose nakvynės namuose, taip pat kartais būdavo įvardijami „*mūsų žmonių*“ sąvoka, kuri leidžia konstatuoti, jog naudojimas čia teikiamomis paslaugomis, taipogi įtraukia asmenį į tam tikrą ratą bei padaro „savu“. Kartu toks įvardijimas atskiria ne minėtuose nakvynės namuose gyvenančius ar nesinaudojančius kitomis juose teikiamomis paslaugomis asmenis, nes jie tampa „kitais“, „ne jų“ žmonėmis. Šis kuriamas „savų“ žmonių įvaizdis suponuoja ir į tam tikrą bendrystės kūrimo siekį, kaip aliuziją į šeimos struktūrą, t.y. nakvynės namus, kaip tuos namus, kuriuose susitinka „savi“, t.y. darbuotojai ir čia gyvenantys asmenys, o „kiti“ tampa mažiau reikšmingi. Kaip interviu teigia šių nakvynės namų darbuotoja, pažinimas priartina žmogų, leidžia jį išskirti iš kitų: „*Mūsų žmonės*“, *nes jie čia gyvena, mes juos pažįstam. Nežinau, vis mes [darbuotojai] čia juos taip vadinam, negi sakysi „benamis“ <...>* (D8). Šių nakvynės namų, kaip „namų“ ir susitikimo vietos konotaciją atspindi ir įstaigos informacinis lankstinukas (priedas Nr. 3), kurio pirmajame viršelio puslapyje rašoma: „*Nakvynės namai man ne tik vieta, kur gali rasti nakvynę namų neturintys žmonės. Tai vieta, kur žmogus gali gauti bent dalelę draugystės ir namų šilumos*“. Lankstinuko vizualinis (pirmojo viršelio paveikslėlis, vaizduojantis du žmones, sėdinčius pastogėje ir rankose laikančius žvakutes bei Dienos centro lankytojų kartu su savanoriais iškeptos duonos nuotrauka kitame jo puslapyje) bei grafinis (šrifto) apipavidalinimas suponuoja į tam tikrą neformalią, aliuziją į saugumą suteikiančią šios įstaigos atmosferą. Kaip pažymima ir anksčiau cituotame interviu, nakvynės namuose dirbantys darbuotojai stengiasi nevertoti žodžio „benamis“, jų įstaigoje gyvenantiems ar ateinantiems pernaktoti asmenims apibūdinti. Institucinis diskursas, kurio dalimi jie yra, verčia daryti perskyrą tarp „benamio“ ir „nakvynės namų gyventojų“ sampratos,

kaip skirtingos, benamį asmenį traktuojant, kaip nakvojantį lauke, tuo tarpu nakvynės namų paslaugomis besinaudojantį asmenį, kaip kokybiškai skirtingą nuo benamio asmens. Nakvynės namų darbuotojų diskursuose fiksuotos nakvynės namų gyventojų, kaip „savų“ vs. „svetimų“ perskyros bei vienu asmenų traktavimas, kaip „labiau“ savų nei kitų, nurodo ir į tam tikras įtampas, vykstančias skirtingų, panašias socialines paslaugas teikiančių institucijų lygyje, tačiau tyrimo metu detaliau į jas nebuvo gilinamasi.

4.1.3. Vietos taisyklės. Nakvynės namai: „Registruojame <...> visus absoliučiai“

Šiuo metu veikiantys nakvynės namai, kaip po šalies nepriklausomybės atkūrimo įsikūrusi nauja institucija, formavosi gana ilgą laiką, ieškodama savojo tapatumo, siekdama atpažinti savo klientus, į(si)vardinti ir atliepti jų poreikius. Tyrimo metu darbuotojų ne sykį minėta frazė „*mokomės iš savo klientų*“, suponuoja, kad neformali įstaigos kaita yra tam tikras nuolatinis procesas. Nepaisant aiškios struktūros ir apibrėžtų funkcijų trūkumo, kaip iliustruoja darbuotojų interviu, nakvynės namai, kaip institucija, nuo pat įsikūrimo prisiėmė ir kontrolės mechanizmus, kuriuos M. Foucault'o (2008) įvardija „disciplinuojančiomis technologijomis“. Šios technologijos kito, plėtojosi, kintant nakvynės namų sampratai ir darbuotojų požiūriui į savo darbą ir klientus. Darbuotojų pasakojimai leidžia fiksuoti augančią disciplinos reikšmę ir besiplečiančias jos technologijas bei jų raiškos būdus, sisteminant ir renkant detalią informaciją apie kiekvieną klientą. Ši didėjanti disciplinos ir (ap)ribojimo reikšmė darbuotojų yra traktuojama, kaip nakvynės namų plėtra ir nuolatinis jų mokymasis per savo ir savo kolegų patirtį, o kartu ir iš pačių klientų patirties ar darbo su klientais patirties. Retrospektyviai pristatoma nakvynės namų darbuotojų kasdienybė ir kuriamos disciplinos atsispindi šiame darbuotojos pasakojime:

„<...> Reiškia, nuo pat pirmos dienos, nuo pat pirmo kliento, jie buvo registruojami į žurnalą. <...> Ai, tai va, ranka registruodavom. Mes norėdavom surinkti apie juos informacijos kuo daugiau, nes reikia kartais spręsti reikalus žmogaus, tarpininkaut, paskambint ką nors, pasiteiraut, padėt, bet apie žmogų reikia minimum informacijos žinoti. Tada registravom, ir mes turim tą registrą tokiam paprasčiausiai žurnale: tais metais, tais laikais, priėmimo diena kokia, iš kur jis atvyko, vardas, pavardė, aišku, gimimo metai. Paskui atsirado asmens kodai, pasą – turi, neturi, dokumentus ar turi, neturi, jeigu grįžęs iš įkalinimo įstaigos, tai teistumas surašydavom kiek už ką sėdėjęs. Paskui atsirado dar vienas poreikis – kokie yra artimieji, nes buvo tokių dalykų, tokių skaudžių dalykų, tarkim, mirtis žmogaus arba kokia liga, ar avarija, tarkim, papuola į kokį autoįvykį, skambina iš ligoninės, pranešk. Kam pranešti, nežinom, kam. Tada atsirado dar papildoma žurnale informacija, mes prašydavom kiekvieno – duokite savo artimųjų kokią nors telefoną kontaktinį ar adresą, nutikus nelaimei. Šiaip neskambinėjam, nešnipinėjam, tai va. O paskui, jau suprantat, kaip jau prasidėjo elektroninė ta era, kompiuterinė era, tai darom dabar skaitmeninėj laikmenoj, susivedam. Reiškia, tie, kurie yra iš žurnalų, dabar yra suvesti į kompiuterį, į duomenų bazę ir vis papildoma ta informacija. Papuola kartais ir tie patys, bet registruojame juos vis tiek, nes jau jis būna su kitokiom

aplinkybėm, ten, tarkim, ar skyrybos, ar vedybos, ar buvęs neteistas, dabar jau iš įkalinimo grįžęs, teistas. Tai va taip va ir registruojame dabar skaitmeninėje laikmenoje visus absoliučiai.“ (D1)

Nakvynės namų kontrolės mechanizmų kaita laike, atsispindi ir kintančiuose darbuotojų atsakomybių pasiskirstymo lygmenyse. Pervadinus budinčiuosius darbuotojus „socialinio darbuotojo padėjėjais“, nors funkciškai pareigybė daug nepakinta, tačiau įvykstanti semantinė įvardijimo kaita lemia, kad šie darbuotojai suponuojamu atsakomybės pasidalijimu yra įtraukiami į socialinių darbuotojų gretas – kontroliuojančiosios pusės vykdomus veiklas. Minimų darbuotojų darbo vieta – įprastai kabinetas šalia įėjimo į pastatą, pabrėžtinai pažymi kontrolės ribas, prasidedančias vos patekus į nakvynės namų pastatą, kurios vėliau išsiplečia visame pastate, kadangi stebėjimo kameromis darbuotojas iš savo kabineto gali sekti visą nakvynės namų aplinką. Interviu metu darbuotojos pabrėžta savaitgalio meto reikšmė ir būtinybė užtikrinti tvarką jo metu, pabrėžia kontrolės palaikymo tęstinumą, kuri vyksta nepriklausomai nuo tam tikro išskirtinio laiko:

„<...> mes [socialiniai ir kiti darbuotojai] tuos budinčius, juos pervadinom socialinio darbuotojo padėjėjais. Jie dirba slenkančiu grafiku, jie iš tiesų yra padėjėjai todėl, kad jie per tą laiką, kol nėra socialinio darbuotojo įstaigoj, jie surenka daug informacijos, perduoda tą informaciją, galų gale irgi veiksmė dalyvauja jų socialinio gyvenimo. Gi šeštadieniai, sekmadieniais, mūsų tai nėra, mes išeinam penktą valandą, pats užesys ir gyvenimas prasideda vakare (šypsosi). Tai, suprantat, jie irgi – dalyviai, stebėtojai ir konsultuotojai būna, ir informacijos daug sužino, surenka mum, tai taip va pervadinom juos socialinio darbuotojo padėjėjais.“ (D1)

Jau minėtas klientų nenutrūkstamas stebėjimas kameromis, leidžia sekti kasdienes nakvynės namų gyventojų rutininis veiklas ir kontroliuoti nakvynės namų taisyklių laikymąsi be nuolatinio tiesioginio darbuotojų įsikišimo. Iš neformalių pokalbių su benamiais žmonėmis vienuose iš nakvynės namų, paaiškėjo, kad filmavimo kamerų nėra tik kambariuose ir tualetų kabinoje. Dauguma nakvynės namų gyventojų žino, koku spinduliu kameros apima vaizdą, todėl vengia vietų, kurias apima stebėjimo kameros laukas. Nakvynės namų gyventojų disciplinavimas vyksta ne tik kontroliuojant jų fizinę erdvę, bet ir asmeninių klientų bylų pagrindu. Jose yra fiksuojami asmeniniai gyventojų duomenys ir apibrėžiamas individualus planas (tam tikri tikslai, kuriuos asmuo, padedant darbuotojui, turi pasiekti). Darbuotojai šiuos planus traktuoja, kaip priemonę, padedančią klientams įvardyti jų turimas problemas ir įpareigojimą siekti jas spręsti:

„Kas blogiausia, kad iš visų va čia esančių, vienetai nori tik, kad jam padėtum. Jiem vienodai. Ateina, paklausi, kokios priežastys, kokios problemos? – „Neturiu problemų“. Ir net nenori bendraut. Uždari būna kai kurie, niekada net neprieis, aš turiu prieit <...> tai, va, dėl to ir yra problema tų benamių visų – jie patys sau padėt nenori.“ (D14)

Įvertinant faktą, jog šalyje nėra specialios aiškiai reglamentuotos darbo su benamiais asmenimis programos, galima daryti prielaidą, jog šioje srityje dirbantys darbuotojai iš dalies patys kuria šią sistemą, atsiliepdami į klientų situacijas. Traktuodami į nakvynės namus patekusio asmens benamystės būseną, kaip tam tikrą susirgimą, kurio išgydimas reikštų benamystės pabaigą, įsitraukdami į tiesioginį savo darbą, nakvynės namų darbuotojai kartu yra įtraukiami ir į platesnę bendrąją pagalbos benamiui asmeniui sistemą, kurioje susiduria skirtingi socialinės politikos veikėjai – įstaigos bei darbuotojai, sprendžiantys benamystės ir jos pasekmių paveikto žmogaus problemas, ko pasekoje šis asmuo tampa ir kitų institucijų klientu bei globotiniu:

„Iš tikrųjų spręsti tokio žmogaus problemą be kitų institucijų įsijungimo, neįmanoma. Viena institucija, tarkim, daro tą, kita institucija finansuoja, trečia institucija teikia medicinos paslaugas, ketvirta institucija kažkokias kitokias paslaugas socialines, tarkim, jeigu reikia žmogui su judėjimo negalia ir apleistas, tai mūsų greitai pareiža padaryti tą, tarkim, dokumentą, yra neįgalaus jaunimo užimtumo centras, ten susitariam, ten paima, jeigu yra [vietų], pusmečiui, trumpalaikiai globai. Nu, įvairiausių, įvairiausių. Arba į slaugos ligoninę arba į ligoninę, arba čia kur, ar tai lūžiai kokie būna, ar tai traumos <...>“ (D3)

Patologizuojantis požiūris į klientą ir juo paremti darbo metodai, aiškios benamystės problemos sprendimo sistemos nebuvimas, sukuria situaciją, kuomet nakvynės namuose tiesiogiai su benamiais asmenimis dirbantys socialiniai darbuotojai, psychologai tampa atsakingi, priimti sprendimus, kurie turėtų pakeisti jų kliento situaciją. Tarpinstitucinis bendradarbiavimas, kurį tarsi dirbtinai kuria bendra „problema“ – klientas, kaip rodo darbuotojų pasakojimai, labai dažnai yra grįstas tam tikrais profesiniais ryšiais bei neformaliais susitarimais – „*ten susitariam, ten paima*“. Ši situacija taipogi atskleidžia benamystės problematikos individualizavimą bei psichologizavimą, t.y. ją labiau traktuojant kaip nulemtą tam tikrų asmens socialinių gebėjimų stygiaus arba, kaip tam tikrą socialinę deviaciją, disfunkciją, o ne struktūrinę problemą. Nakvynės namuose dirbantis socialinis darbuotojas ar psichologas šioje situacijoje atlieka pagrindinio mediatoriaus tarp savo kliento bei kitų institucijų vaidmenį, tačiau neretai problema iš esmės nėra išsprendžiama, kadangi benamis asmuo tik patenka į kitą globos instituciją, tačiau iš „uždaro globos ir pagalbos rato“ neišeina.

4.2. Apisistojimas nakvynės namuose: internalizacija vs. „gyvenimo tragedija“

Nakvynės namai juose nakvojantiems ar apisistojusiems benamiams asmenims yra viena pagrindinių kasdienybės „stotelių“, kurioje jie pradeda / baigia savo kasdienes maršrutus. Tyrimo dalyviai apie apisistojimą nakvynės namuose dalinasi skirtingomis patirtimis, kadangi skirtingi nakvynės namai turi savas taisykles. Dėl skirtingų taisyklių, reglamentuojančių atskirų

nakvynės namų darbą bei apgyvendinimo sąlygas, vienuose nakvynės namuose galima gauti gyvenamąjį plotą iš karto, kai tik kreipiamasi (jei tuo metu yra laisvų vietų), kituose – pateikęs prašymą asmuo laukia komisijos posėdžio sprendimo (komisija posėdžiauja kartą per savaitę), trečiuose – besikreipiantis asmuo užrašomas į eilę ir, atsiradus laisvai vietai, informuojamas, arba jam siūloma retkarčiais užėiti į nakvynės namus pasiteirauti apie situaciją. Minėti skirtumai priklauso nuo nakvynės namų tradicijų ir skirtingo vietų skaičiaus jose, teikiamos nakvynės pobūdžio. Nakvynės namai, kaip pagrindinė įstaiga, suteikianti benamiams asmenims nakvynės galimybę, o kartu, ir varžanti ribojanti institucija, benamių vertinama nevienareikšmiškai. Remiantis nakvynės namų darbuotojų pasakojimais ir registracijos žurnaluose fiksuojama informacija, daugiausiai nakvynės besikreipiančių asmenų prašymų yra sulaukiama šaltuoju metų laikotarpiu, ir ypač daug – didžiųjų žiemos šalčių metu. Tuo metu į nakvynės namus kreipiasi tie asmenys, kurie įprastai nedalyvauja socialinės globos sistemoje, ir yra linkę savimi pasirūpinti patys, siekdami atsiriboti nuo sistemos primetamų taisyklių ir kitų joje dalyvaujančių asmenų. Benamystės mokslinėje literatūroje ši benamių grupė yra įvardijama „nematomaisiais“ benamiais, kadangi nesikreipdami paslaugų ar paramos, jie dažniausiai nepatenka nei į bendrąją benamių, nei į socialinės paramos gavėjų apskaitą. Didelį besikreipiančiųjų į nakvynės namus benamių skaičių darbuotojai įvardija neigiama konotacija „epidemija“ – šie klientai nakvynės namų darbuotojams yra „kitokie“, neįprasti, nes vargina, neramina, ir yra „nepatogūs“, nes ne „savi“, nenuolatiniai, ir nepripratę prie bendros tvarkos ir taisyklių:

„Mūsų darbas priklauso nuo oro sąlygų iš dalies. Labai sudėtinga yra ir emociškai labai išvargina, ir apskritai, ištisai įtampa, stresas ir tai atsispindi charakteriui ir nervinei tai pusiausvyrai, tai šaltasis žiemos tas laikas, periodas šaltasis, kai būna dideli šalčiai. Va, dabar yra šita šilta žiema, jinai leidžia mum atsipūsti. Ir mes sėdim čia, jūs matot, nei tų klientų. Jūs neįsivaizduojat, kas darosi, kai būna pasilaiko šaltis koki mėnesį laiko. Šaltis, sniegas. Iš visų pakampių, iš visų pašiurių pradeda lįsti tokie, kurie nebegali išverti minusinės temperatūros. Jie dabar, labai daug tų benamių yra, bet jie dabar yra kažkur tai vis tiek pasislėpę, sulindę. Garažiukai, negyvenamos patalpos, statybvietės kažkokios nebaigtos.“ (D10)

Ši situacija suponuoja, jog viena pagrindinių priežasčių, skatinančių dalį benamių asmenų kreiptis nakvynės namų paslaugos, yra savarankiškam išgyvenimui reikalingų išteklių stoka, kurią veikia ir sezoniškumas. Šaltuoju metų laiku benamiai yra linkę atsisakyti priešinimosi praktikų, ir rinktis socialinę įstaigą – vietą, kuri riboja, kontroliuoja, tačiau suteikia pagrindines išgyvenimui reikalingas priemones – pastogę, šiltus drabužius. Išsamesnių reikšmingų interviu su vadinamaisiais „sezoniniais“ benamiais tyrime nepavyko atlikti dėl daugelio iš jų turimų psichinės sveikatos sutrikimų ir stipraus alkoholio vartojimo.

J. „<...> man čia [nakvynės namuose] nėra reikalo būt“.
R. Bet čia šilta...

J. Pažiūrėk [parodo galva į kitus ant gultų su striukėmis bei paltais gulinčius ir snaudžiančius žmones, dar nemiegančius, nes neišjungta šviesa, ir laukiama kitų], norėtum būt [čia]?(Jurgis, 50)

Apsistojimas nakvynės namuose yra gana individuali, skirtingai apibrėžiama ir vertinama patirtis. Gana aiškiai išsiskiria pirmą sykį į nakvynės namus besikreipiančiojo asmens situacija, ir asmens, pastoviai migruojančio tarp nakvynės namų ir kitų panašaus pobūdžio institucijų aplinkų (pvz., globos namų vaikystėje, įkalinimo įstaigos ir pan.).

Kaip liudija du mėnesius nakvynės namuose gyvenančio vyro pasakojimas, jis aiškiai prisimena pirmąją dieną, kuomet atėjo į nakvynės namus. Jo pasakojime išryškėja tam tikra „ten ir čia“ – „anksčiau ir dabar“ dichotomija, žyminti kokybinę vietos ir laiko ribą, tarp ankstesnio gyvenimo ir dabartinio – nakvynės namuose. Jos peržengimą vyras įvardija, kaip asmeninę nesėkmę, ir pripažinimą sau ir kitiems, jog nėra pajėgus išspręsti sususiklosčiusios situacijos:

„<...> Iš tikrųjų galiu pasakyti, kad tikrai labai sunku buvo kreiptis ir šiandien iš tikrųjų labai sunku, kad ten tenka gyvent, nes prieš tai, sakau, visiškai gyvenimas kitoks mano buvo. Aš turėjau ir nuosavą verslą, ir turėjau nuosavą butą iš tikrųjų, bet viskas taip susidėliojo, kad viską praradau iš tikrųjų, ir atsidūriau čia. Būtent tuose nakvynės namuose, nes tiesiog nebuvo visiškai kur eiti, tiesiog arba gatvėj likti, arba daryti tai. Pats kreipimasis pats buvo labai nelengvas, turėjau pats per save perlipsti iš tikrųjų.“ (Giedrius, 37)

Tuo tarpu daliai tyrimo dalyvių nakvynės namuose apsistojančių kartkartėmis, toks gyvenimo būdas – migracija tarp nakvynės namų, laikino būsto ir / arba įkalinimo įstaigos, yra tapusi norma, kuri nėra stipriai sureikšminama, tačiau dažnai įvardijama „spiralės“, „sukimosi“ metaforomis, žyminčiomis tam tikrą neišvengiamybę išeiti iš uždaro rato:

„koks skirtumas, kur tu sukiesi – ar ten [įkalinimo įstaiga], ar čia [laisvė, nakvynės namai], nu snukiai gal kiti, nors ar čia, ar čia, visi atidaužyti, tai, matai, kaip ir nėr skirtumo [nusikeikia, nusiųsjauna ir pradeda juoktis]“ (Paulius, 40).

Lūžio momento, kuomet nuspręsta kreiptis pagalbos į nakvynės namus, kai kurie tyrimo dalyviai teigia neprisimenantys – „tų grįžimų ir išėjimų“ (iš nakvynės namų) būta ne vieno, ir kartais jie tampa išmokta praktika ir internalizuotu patogiu elgesiu: „vis vien priims“ [į kavinės namus], „kur jie dėsīs nepriėmė“, „gatvėje nepaliks“. Kita vertus, tyrimo dalyvių išreiškiamą nenorą sureikšminti pirmojo kreipimosi į nakvynės namus, galima vertinti, ir kaip nemalonią, traumuojančią patirtį, nuo kurios siekiama atsiriboti, klausiantiesiems „pašaliniams“ – ne benamiams, neretai pateikiamos išgalvotos versijos:

*G. Tai klausī, kaip aš čia [į nakvynės namus] patekau? [šypsosi]
R. Klausiu, bet ne tik to, man įdomu ir kiti dalykai <...>
G. Jo, visi jūs to klausiat <...> [keikiasi].
R. Kaip suprantu, jau kažkam esi apie tai pasakojęs?
G. Oj... <...> žurnalistų visokių, gal ir pati esat skaičiusi, bet žinai, jie [žurnalistai, klausiantieji] paskutiniai durniai <...> žinok, čia nieks tikros teisybės nesakys <...> sakysi,*

kodėl, vis tiek gi bomžas, ne? turi smegenų? – tai pagalvok <...> čia patys jie jos nežino <...> nesakys, supranti? (Gintaras, 33)

Vadinamieji nakvynės namų „nuolatiniai klientai“, neretai save apibrėžiantys, kaip grupę – „mes“, „pastovieji“, „savi“, ilgainiui internalizuodami nakvynės namų taisykles ir palaikydami tam tikrus elgesio būdus, vysto rotacines praktikas tarp nakvynės namų ir kitų institucijų arba ribotam laikui susikuriamos „savos“ aplinkos. Nakvynės namai šioje situacijoje įvardijami, kaip „sava“ vieta ir saugi aplinka, į kurią sugrįžtama ir išėjimui, susidūrus su problemomis ir sunkumais. Ši įstaiga leidžia laisvai produkuoti tokias „patogaus gyvenimo“ strategijas, neapribodama pakartotinio grįžimo galimybes:

„<...> ta tokia, reiškia, jų rotacija, yra. Dažniausiai yra. Aš kiek pastebiu, prieš kiek, prieš dvidešimt metų, tie, kurie buvo jauni, spritni ir tokie, na, savim labai pasitikintys, ir vienaip ar kitaip prisitaikydavo prie situacijų, tai vis tiek ateina laikas tam tikras ir vis tiek jie kažkaip nupuola, praslysta ir vis tiek reikia nakvynės namų pagalbos griebtis. Ir vėl kažkiek tai laiką čia praleidžia, ir taip greit susitvarko vėl gyvenimą, žiūrėk, vėl dingsta.“ (D1)

Kita populiarī benamių produkuojama strategija – rotacija tarp nakvynės namų ir įkalinimo įstaigos. Šiuo atveju asmuo nuolat „sukasi“ socialinės globos arba baudžiamojoje / penitencinėje sistemoje ir internalizuodamas kiekvienos šių sistemų taisykles, perkuria jas į sau palankų gyvenimo būdą:

„Arba rotuoja: įkalinimo įstaiga-nakvynės namai-įkalinimo įstaiga ir vėl nakvynės namai. Yra tokių etatinių. Grynai etatiniai, grynai. Tiesiog niekur kitur nesiorientuoja, į visuomenę neintegruojasi, tiesiog vien nakvynės namai-įkalinimo įstaiga-nakvynės namai-įkalinimo įstaiga <...>.“ (D8)

Nakvynės namų gyventojai šią rotaciją įvardija, kaip „uždarą ratą“, arba išmoktą elgesį, kuriame įprastai atsiduriama nesėkmių kitose gyvenimo sferose atvejais, pastiprinamą palaikant socialinius ryšius su kitais šio rato dalyviais, produkuojančiais analogiškas praktikas:

„Papuoli į tokį draugų ratą, į banditų tokį, ir liksi banditas. Papuolei va, į tokį ratą ir sunku iš jo ištrūkt. Bet po to kalėjime sėdi ir mąstai, kam man to reikėjo? 2000 m. grįžau, susiradau žmonų, penkis metus pragyvenau, išsiskyriau, viskas baigta – sėdau – vėl čia atsiradau. Vėl tas pats dumblas, tas pats ratas, iš jo labai sunku išlįsti mum, tokiem kaip mes. <...>“. (Alius, 42)

Išskiriama dar viena kategorija nakvynės namų gyventojų, internalizavusių institucines patirtis – vaikai, augę globos namuose. Neišplėtotas socialinių ryšių ir įvairių kapitalo formų tinklas, kaip pažymi darbuotojai, riboja šių asmenų įsitvirtinimą visuomenėje. „Išmokto elgesio“ – pasiklivimo institucija praktika, laikantis jos taisyklių, gana lengvai leidžia palaikyti ir tolimesnę gyvenimo institucijoje praktika:

„<...> tėvai prieš dešimtmetį gyveno ne kokį gyvenimo būdą, vaikai tuo metu augo vaikų globos namuose. Jeigu tėvai atsirado nakvynės namuose, tai vaikai – globos namuose. Jie baigė [sulaukė pilnametystės] vaikų globos namus, neišitvirtino visuomenėje, paslydo, pateko į įkalinimo įstaigą ir jau grįžta suaugę arba nepasisėkęs šeimyninis gyvenimas, o namų neturi, tėvai neturėjo ir jie ateina į nakvynės namus <...>“ (D1)

Kita nakvynės namų gyventojų praktika – migracija tarp skirtingų tame pačiame mieste esančių nakvynės namų, „išbandant“ sąlygas ir surandant priimtinausią variantą. Dalį tokių pasirinkimų lemia atstumas nuo nakvynės namų ir kitų socialinių paslaugų įstaigų ir susisiekimo patogumas. Kiti tyrimo dalyviai išskyrė fizinės ir žmogiškosios nakvynės namų aplinkos reikšmę – „*ten arklidės, ten neįmanoma <...> čia turime baltą patalynę, rankšluosčius, juos keičia paskui*“. Taip pat šiuose pasirinkimuose išskiriama reikšmė darbuotojams ir jų palaikomam santykiui – geriau vertinami tie nakvynės namai, kuriuose šalia taisyklių, formalių procedūrų, skiriama laiko ir neformalioms veikloms (bendram filmų žiūrėjimui, išvykoms). Nakvynės namų pavaldumas skirtingoms institucijoms leidžia benamiams kurti naudojimosi jų paslaugomis strategijas – pasibaigus reglamentuotam gyvenimo nakvynės namuose laikotarpiui vienuose nakvynės namuose, asmuo gali saugiai ir teisėtai pereiti gyventi į kitus. Šia strategija – pasirinkti migruoti į kitus nakvynės namus, naudojamosi ir tais atvejais, kuomet dėl tam tikrų nusizengimų, dažniausiai susijusių su tarpusavio muštynėmis, neleistinu alkoholio ar psichotropinių medžiagų vartojimu, nakvynės namų gyventojas yra pašalinamas iš nakvynės namų. Palankia situacija apsistoti skirtinguose nakvynės namuose benamiams tampa patogia strategija išlikti saugioje prieglobstį teikiančioje sistemoje, kuri iš esmės nereikalauja prisiimti asmeninės atsakomybės ieškantis būsto ir jį išlaikyti, o tik legitimuoti pačią sistemą ir jos taisykles:

„<...> Tie patys, taip. Jeigu, kaip čia pasakius, pagyvena pas mus arba pagyvena <...>, baigiasi tas gyvenimo laikotarpis, ateina į <...> arba eina į <...>, pabūna ten, kiek juos... Jeigu ne, vėl pas mus, praeina pusė metų, anksčiau tik po metų galėdavo grįžti į mokamus tuos kambarius, o dabar jau sutrumpino, kas pusę metų, jeigu nepažeidęs jokios tvarkos. Jeigu pažeidęs, tai jo metų. Ir sukasi jie vėl taip. Iš tikrųjų, tai vienas kitas, labai mažai, kai jau žinai, kad kažkur tai jis išsprendė savo problemas ir įsitvirtino savo gyvenime. O kiti, ir į kalėjimus pakliūna, vėl grįžta, paieškoje [policijos] – išveža iš mūsų čia. Sunkiai sprendžiasi, dabar tai išvis...<...>.“ (D4)

Benamių asmenų migracija tarp skirtingų nakvynės namų, stipriai susijusi ir su jų pasitenkinimu esamomis gyvenimo sąlygomis. Aukščiau minėtas tendencijas apie benamių skiriamas preferencijas konkretiems nakvynės namams, papildoma ir autoriai P. Cloke'as ir kt. (2008), atlikę tyrimus Didžiojoje Britanijoje, ir fiksavę panašias tendencijas apie pasitenkinimą skirtingų nakvynės namų sąlygomis, pažymėdami subjektyvių vertinimų reikšmę.

Kaip liudija tyrimo dalyvių pasakojimai, apsistojimas nakvynės namuose gali būti vertinamas, ir kaip viena strategijų, siekiant sutaupyti arba patiriant išskolinimus ir kitus finansinius sunkumus, „pasislėpti“ nuo antstolių. Nors tyrimo metu nebuvo keltas tikslas tikrinti nakvynės namuose sklandančių gandų apie gyventojus, kurie turi būstus, ir yra juos išnuomoję siekdami sutaupyti, šios situacijos leidžia konstatuoti nakvynės namų gyventojų socialinę įvairovę ir kvestionuoti patekimo į šią įstaigą priežastis ir pasirinkimo gyventi juose strategijas. Taip pat – paramos sistemos veikimo paradoksus – neįgalumą arba intereso nebuvimą kontroliuoti į ją patenkančius asmenis, tačiau kartu didelę reikšmę teikiant asmenų, esančių nakvynės namuose kontrolei (stebėjimas, registracija ir pan.).

Apibendrinant, galima konstatuoti, kad nakvynės namų gyventojų pasitenkinimą nakvynės namų sąlygomis, šio gyvenimo būdo įpročius, galima sieti ir su benamystės trukme – kuo ilgesnė benamystės patirtis (pavyzdžiui, remiantis darbuotojų pasakojimais, galima vertinti (individualiai, priklausomai nuo asmens) nuo – 2-4 metai ir toliau – 5-8 ir daugiau metų), tuo labiau priprantama prie šios aplinkos, persiimant jos kuriamomis normomis ir vertybėmis, jas internalizuojant į patogią gyvenimo būdo strategiją (Snow ir Anderson, 1993). Nakvynės namų aplinkos ir vertybių internalizavimas glaudžiai susijęs ir su benamių asmenų palaikomais socialiniais ryšiais su šeimos nariais bei tarpusavyje. Šių ryšių tvirtumas ir tankumas, socialinio tinklo platumas, leidžia susikurti bei išlaikyti patogesnę, palankią aplinką. Ryšių bei aplinkos suvokimo ir prisitaikymo skirtumus lemia skirtingi nakvynės namų gyventojų tipai, kuriuos įvardija tiek tyrimo dalyviai darbuotojai, tiek ir patys nakvynės namų gyventojai.

4.3. Nakvynės namų gyventojai: „savos“ taisyklės

Nors didžioji dalis nakvynės namų gyventojų yra nuolat migruojantys tarp nakvynės namų, laisvės atėmimo įstaigos bei kitų būsto formų, todėl yra gana nevienalytė grupė, tyrimo metu gana aiškiai išsiskyrė ilgesnes ir trumpesnes benamystės patirtis turinčių asmenų grupės, kuriančios skirtingas kasdienybės, tarpusavio bendravimo taisykles.

Vadinamieji „naujokai“ – turintieji neilgą benamystės ir gyvenimo nakvynės namuose patirtį, taip pat dažniausiai neturėję ir nelaisvės atėmimo patirties, taigi, įprastai neturintys bei nepalaikantys socialinių ryšių su buvusiais nuteistaisiais, kas lemia jų socialinę perskyrą ir bendros patirties trūkumą. Jie įprastai nėra linke tapatintis su didžiąja nakvynės namų gyventojų dalimi, pastaruosius „nurašydami“ ir atsiribodami. Kita vertus, toks atsiribojimas ir gyvenimo įsivaizdavimo skirtumai lemia, kad šie nakvynės gyventojai nesijaučia saugūs nakvynės namuose:

„<...> Nėra taip, kad iš tikrųjų jaustumėis saugiai. Tikrai taip nėra. Įmanoma, aišku išsimiegot, bet tikrai saugumo ten nėra. <...> Visiškai esu svetimas tenais. Nes tie žmonės, kurie tenai gyvena, man visiškai visiškai nepriimtini, nes, sakau... Kitas dalykas, aš pats alkoholio nevarioju, nerūkau ir niekada nerūkęs visiškai, o ten žmonės ir rūko, ir geria, ir galų gale, ir vagys tenai, ir galų gale yra tokių žmonių, kurie jau keletą metų taip gyvena, vat būtent tuose nakvynės namuose. Ir man tiesiog net būdavo – tai kaip per tiek metų niekas nenori pakeisti gyvenimo. Taip tiesiog patogu, vadinasi, žmonėms taip gyventi. Man ne, man nepatogu ir aš nenoriu taip gyvent. <...> Iš pradžių aš bandžiau kalbėt, bet paskui pamačiau, kad prasmės iš to visiškai jokios ir pasakiau, kad to alkoholio man nereikia ir viskas. Aš tiesiog turiu savo gyvenimą ir bandau jį gyventi tiek, kiek įmanoma, ir tikslas kuo greičiau iš ten pabėgti. Ir viskas.<...>.“ (Andrius, 38)

Vadinamieji „naujokai“ nėra linę patvirtinti ir neformalių vidinių nakvynės namuose gyventojų susikurtų „vidinių“ elgesio taisyklių, turinčių ir kalėjimo subkultūros elementų, ilgainiui tampančių tam tikra norma (pavyzdžiui, skundimų darbuotojams netoleravimas – dėl į nakvynės namus atsinešto alkoholio ar vykstančių muštynių). Informaciją apie kitus gyventojus suteikęs asmuo, kaip ir įkalinimo įstaigoje, būtų laikomas „ožiu“ ar „stukačiumi“, sumuštas ar patirtų patyčias. Naujokai, o taip pat – nakvynės namų gyventojai, neturėjusieji laisvės apribojimo patirties, nėra linę greitai adaptuoti prie šių taisyklių ir internalizuoti aplinkos siūlomo gyvenimo būdo, siekia nuo jų atsiriboti. Atsiribojimas suvokiamas plačiau – ne tik kaip tam tikrų veiksmų neatlikimas, bet ir kaip priešinimosi praktika – vidinei nakvynės namų aplinkai, kuriamai jos gyventojų, tikintis greitu laiku išeiti iš nakvynės namų:

„<...> aš tiesiog gyvenu savo gyvenimą ir nenoriu pernelyg nei gilintis į tai, nei lysti į visą tai, nes sakau, tai ne mano gyvenimas, man tai visiškai nepriimtina, ir tiesą sakant, vienintelis mano tikslas šiai situacijai kažkaip tai pragyvent ir viskas. O tos taisyklės, aš nežinau, galima, aišku, kad jas perprast – matai galų gale, kaip jie elgiasi, ką jie daro ir jau viskas, supranti, kas vyksta, ir jau nuo tavęs priklauso, ar tu jas priimsi, ar ne, tą toki gyvenimą. Aš nenoriu jo priimt, aš to nenoriu.“ (Andrius, 38)

Tuo tarpu ilgiau gyvenantieji nakvynės namuose asmenys, juos paverčia „sava erdve“, susikurdami tam tikrą „savą aplinką“ – savo kambaryje, kitose bendro naudojimo nakvynės namų patalpose – virtuvėje, dušuose. Nakvynės namuose, kuriuose nėra atskirų kambarių, tik bendra nakvojimui skirta salė, nuolatiniai klientai yra gana aiškiai pasiskirstę lovas. „Savo aplinkos“ formavimas leidžia susikurti tam tikrą saugią erdvę. Įvairios ritualizuotos praktikos, kurias išskyrė tyrimo dalyviai, pvz., prausimasis ryte ar vakare, suteikia aliuzijų į kasdienę namų rutiną. Stebėjimų metu užfiksuota, kad trumpesnę benamystės patirtį turintys benamiai yra labiau linę sureikšminti minėtas kasdienės rutinizuotas veiklas – praustis, gamintis maistą. Ilgėjant benamystės trukmei, internalizuojamos kitokios kasdienybės praktikos ir mažiau reikšmingos tampa įgytos namų ir panašioje aplinkoje. Namų aplinkai būdingų kasdinių rutinų išlaikymas „naujokams“ leidžia patvirtinti save, kaip „kitoki“, šis siekis skatina palaikyti minėtas rutinas:

„Yra dušai. Tai vat man, jei taip galima būtų pasakyt – vienas iš svarbiausių dalykų, nes kiekvieną rytą aš turiu būtinybę nusimaudyt. Esu taip įpratęs ir, ir... Nu, sakysim, kaip – yra sąlygos, kaip tokioj vietoj – pakankamai neblogos. Viskas yra. Ir dušas, ir galimybė valgyt pasidaryt, ir viryklė, šaldytuvas vat yra. Aišku, tai yra bendra. Yra indai, puodai ten yra, lėkštės yra. Jeigu neturi nieko, gali naudotis. <...> Nežinau, aš žinau, kad man to reikia – ir praustis, ir maudytis, aš kitaip negaliu iš tikrųjų. Ir kad ir kas nutiktų, aš vis tiek taip darysiu. O kitiem jau tiesiog pasidaro tai nebesvarbu visiškai. Jam gerai, jam gerai ir nesimaudžius, ir nesiprausius <...>“ (Giedrius, 37)

Ilgesnę benamystės patirtį turintys benamiai nakvynės namus linke įvardinti, kaip stotelę fiziniam poilsiui, jos nesiejant su tokiais atributais, kaip persirengimas, prausimasis ir pan. Nakvynės namų gyventojai vakare grįžta gana pavargę (ypač šaltuoju metų laiku) – permirkusiais batais, sušalę. Šie faktoriai gali būti lemiami, jog ilgą laikotarpį tokio pobūdžio sunkumus patirdamas asmuo, ima mažiau rūpintis savo fizine išvaizda, o daugiausia dėmesio skiria poilsiui ir fizinių jėgų atstatymui – „*svarbiausia gerai pailsėti*“:

„<...> parėjo, striukę pakabino, batus padėjo, su tais pačiais drabužiais į lovą atsigulė, ryte atsikėlė, batus užsidėjo, striukę užsidėjo ir išėjo, ir viskas. Jisai net nenusirengė, su tais pačiais drabužiais ir miega. Tie drabužiai nešvarūs ir taip toliau, ir, matyt, kodėl taip yra, žmogui jau visiškai nebesvarbu yra, jam tai tiesiog jau viskas. Jeigu jam tai nebesvarbu, tai...“ (Giedrius, 37)

Gyvenimas nakvynės namuose reikalauja nuolatinių aplinkos stebėjimo ir santykio su ja palaikymo praktikų. Socialinių paslaugų teikimo vietų geografija lemia, kad įprasti benamių asmenų maršrutai yra nuolat apriboti laiko ir erdvės kategorijų. Bene akivaizdžiausiai tai atsispindi savaitgaliais (ir švenčių dienomis), kuomet sriubos valgyklos ir kitos paramą maistu teikiančios institucijos nedirba ir įprastos kasdienės benamių asmenų rutinos sutrinka. Tuomet nakvynės namų gyventojai nukreipia savo maršrutus prie didžiųjų prekybos centrų, kurių konteineriuose, pasakoja, randantys neblogų maisto produktų, arba į pagrindines miesto erdves – centrą, senamiestį ir bando ten prasimanyti pinigų elgetaudami arba tiesiog prašydami maisto.

Ilgesnes benamystės patirtis turintys nakvynės namų gyventojai įprastai stengiasi tam pasiruošti, ir pasitaupo maisto atsargų savaitgaliiui, kad nakvynės namuose esančiose virtuvėse galėtų pasigaminti ar pasišildyti maisto. Dalis nakvynės namų gyventojų vakarienę gaminasi grupelėmis, nes, anot jų, taip yra pigiau. Vakarienei įprastai stengiamasi pasigaminti šilto maisto:

„<...> ir sriubos pasidarai, ir karbonadų išsikepi, ir skūrelių – kažką susimąstai. Kas kaip ką moka, iš tikrųjų, pasidaro. Mes, kai va trise valgom – va jisai, jisai [rodo galva į šalia stovinčiuosius], mum užtenka. Per dieną pakelį žirnių, lašinuką pasikepini, svogūną, sriubos pasidarai, karbonadų išsikepi su skurelėm. <...> Skurelės, ta prasme, pasiimi vištienos skurelės, padarai tešlą, svogūno, česnako, prieskonių, kiaušinių ir pamerki kokiom dviem-trim valandom palieki ir paskui į keptuvę sudedi. Jos susitraukia gražiai, grynas karbonadas gaunasi.“ (Paulius, 40)

Nakvynės namų kasdienybė yra stipriai apribota formalių ir neformalių taisyklių, suformuotų šios įstaigos institucinės tvarkos, taip pat – kuriamų ir pačių čia gyvenančių ar nakčiai apsisojančių asmenų. Nors taisyklės savo esme turėtų sudaryti monotonijos, tvarkos įspūdį, tačiau čia jos pasireiškia labiau kaip institucinės galios demonstravimo įrankis. Taisyklių reikšmė aktualizuojama ir nakvynės namų darbuotojo bei jo kliento santykio legitimacijoje.

4.4. Santykiai. Socialiniai darbuotojai vs. benamis

4.4.1. Taisyklės

Socialinio darbuotojo pareigas ir kasdienį darbą reglamentuojantys dokumentai, apibrėžiantys elgesio su klientu taisykles ir būdus, dar sykį patvirtina nakvynės namų, kaip disciplinuojančios ir elgesio būdus numatančios institucijos, charakterį. Kartu jie skatina ir vadinamąsias benamių asmenų priešinimosi praktikas, kadangi, anot J. C. Williams (2003), darbuotojai bendrauja palaikydami tam tikrą emocinį atstumą, objektyvų ir racionalų požiūrį į klientų problemas, siekdami išgauti jų asmeninę informaciją, reikalingą bylai užpildyti. Palaikomas profesinis atstumas suponuoja patologizuotą darbuotojo požiūrį į klientą, kaip į pasyvų, neveiksnių, varginantį objektą:

„<...> mes vis vien stengiamės pasidaryti tą „širmą“, jeigu <...> prieš save nepastatysi tos širmos, tai labai greitai atsidursi Parko gatvėj. Nes, žinot, kai su tokiais dirbi, tai irgi, labai sudėtinga yra. <...> jie išsunkia mus kaip turi būt, ir tai dar mes jaučiam, vis vien metai su metais jauti tą nuovargį <...> Bet, nu ką darysi. Priimi kaip ligonį, priimi kaip klientą, nu ir kantriai paaiškini jam, kiek įmanoma, kiek jis tą suvokia, tai taip, jo reikalas.“ (D6)

Kita vertus, toks profesinių vertybių deklaravimas ir profesinės distancijos išlaikymas, gali būti traktuojamas ir kaip tam tikras objektyvumas benamio asmens atžvilgiu, demonstruojant jam pagarbą, kaip silpnesniui, tačiau savąjį orumą turinčiam asmeniui:

„Visgi jie visi ateina pakankamai pavargę visi, atsigula, miega <...> gal vienas kitas išgėręs bus, stengiamės tų neblaivių neprileisti, bet mes, kaip čia pasakyti, nesmerkiame jų, nesišaipome ar dar kažką tai. Nu, žodžiu, labai demokratiškai su jais dirbam, neklausiam jų ten, gal jis ten ir nužudęs yra, gal dar kažką tai, neklausiam. Klausiam šiandien, kuo mes galim jam padėti ir jisai su mumis pakankamai geranoriškai.“ (D2)

Taip pat jis leidžia darbuotojams apsaugoti nuo tam tikrų neformalių santykių ar intymiesnio ryšio, kadangi stebėjimų metų buvo galima matyti, jog benamiai neretai yra linkę provokuoti darbuotojus arba siekti jų palankumo, pavyzdžiui, kreipdamiesi mažiabūdiškais vardo formomis: *„matot, kaip jos su mumis sunkiai dirba, aš bent vienas pavadinu gražiau, ir jos tada nusišypsos <...> negalvokit, kad čia lengvas darbas [nakvynės namuose]“.* (Saulius, 30)

Darbuotojų ir benamių asmenų santykis yra kuriamas ir per kasdienes formalias ir neformalias nakvynės namų taisykles. Neformaliosios taisyklės yra kuriamos nuolatinio bendravimo ir bendradarbiavimo būdu, tuo tarpu formaliosios – reglamentuojančios nakvynės namų ir jų gyventojų veiklą, jų kasdienybę, yra pateikiamos skelbimų lentose prie įėjimų į nakvynės namus. Taisyklių reikšmė bene geriausiai atsispindėjo per pokalbius su nakvynės namų gyventojais, kuomet taisyklės, suvaržymai net ir jų tiesiogiai neįvardinant taisyklėmis, tapdavo bene pagrindine pokalbio ašimi. Šių taisyklių „svorį“ jausdami nakvynės namuose dirbantys darbuotojai, interviu metu nuolat darydavo perskyrą tarp nakvynės namų, kaip tų, kuriuose „reikia laikytis taisyklių“ ir gyvenimo ne nakvynės namuose:

<...> ten [ne nakvynės namuose] yra laisvė, čia yra suvaržymas. Va, tos taisyklės laisvą žmogų suvaržo šiek tiek, jis čia ateina genamas jau pačiu paskutiniu atveju, kada jau nebegali kentėti lauko sąlygomis, tomis laisvės sąlygomis.(D1)

Stebėjimų metu fiksuota, kad daliai darbuotojų (ypač jaunesnių) šios formalios, nakvynės namų institucinės tvarkos padiktuotos taisyklės, bendraujant su benamiais asmenimis leidžia palaikyti tam tikrą galios centrą – griežtai laikantis taisyklių (neįleidžia į nakvynės namus apsvaigusio nuo alkoholio ar narkotikų asmens; stebi, kad šios medžiagos nebūtų įneštos ir / arba vartojamos įstaigos viduje ir pan.). Kita vertus, darbuotojai ne visada yra pajėgūs sukontroliuoti ateinančių žmonių srautą ir patikrinti jų krepšius, kadangi, kaip fiksuota stebėjimų metu, atrakinius nakvynės namų duris, žmonės į vidų sueina labai greitai:

„Dar likęs geras pusvalandis iki 18 val., kuomet bus atrakintos nakvynės namų, teikiančių vienos nakties apnakvindinimo paslaugą, durys, o lauke jau laukia visas būrys (gal apie 20) žmonių. Maždaug -10C laipsnių žemiau nulio, pro namų plyšį dar traukia vėjas, todėl gana šaltoka. Sušalę, apsimituriavę, keli su apdriskusiais „Maximos“ ir „Iki“ prekybos centru maišeliais rankose, žmonės trypčioja, keikia šaltį, pasakojasi dienos įvykius, kalbina mane. Kadangi sekmadienis, visi tikėjosi, jog budintis darbuotojas atvažiuos anksčiau, tačiau jis vėluoja visą pusvalandį. Atvažiuavęs skubiai iššoka iš mašinos, pasisveikina su žmonėmis „Labas vakaras“ ir skuba rakinti durų. Stulbinamu greičiu, man net nespėjus susivokti, išsirikiuoja gyva žmonių eilė. Kiekvienas prieina prie šalia įėjimo koridoriuje esančio darbuotojo posto pravairo langelio, pasisveikina „Labas vakaras“, pasako pavardę, darbuotojas pažymi jį specialiame registracijos žurnale ir žmogus keliauja į savo kambarį. Į kai kuriuos žmones, kuriuos pažįsta, pats darbuotojas kreipiasi vardu ir pavarde, dar spėja ką nors pajukauti bei pažymi juos registracijos žurnale. Žmonės stipriai apsimituriavę, ne vieno veidas raudonas, nugairintas vėjo, todėl per gana mažą langelį, ko gero, tikrai sunku užfiksuoti, ar atėjusysis žmogus nėra apsvaigęs nuo alkoholio. Girdžiu, kaip karts nuo karto darbuotojas klausia „negėres?“ Dažniausiai už klausiamąjį atsako kiti, laukiantieji eilėje „ne, ne“, „jis gi neturi iš ko gerti“ ir pan. Suėję į kambarius, žmonės pasideda daiktus ir skuba į virtuvę ruošti maisto, žiūrėti televizoriaus, nakvynės namuose prasideda gyvenimas...“ (Lauko užrašai).

Esant dideliame žmonių srautui, ne visada galima aiškiai fiksuoti, ar asmuo nėra apsvaigęs nuo alkoholio; ypač tai sunku padaryti žiemą, kuomet sušalęs ir iš lauko atėjęs žmogus iš pirmo žvilgsnio atrodo blaivus, ir tik jam šiltoje patalpoje sušilus, pastebima, kad jis

apsvaigęs nuo alkoholio. Kita vertus, tyrimo dalyviai pažymėjo, kad žiemos metu net ir neblaivūs žmonės nėra paliekami nakčiai už nakvynės namų durų:

„<...> Ne, tai griežtumas yra iš tikrųjų. Kartais budintis, jeigu ateini išgėres, neįleidžia, sakysim, bet tai vis tiek, bet kokiu atveju, gatvėj žmogaus nepalieka vis tiek, anksčiau ar vėliau įleidžia. Bet yra taip, kad, sakysim, atsineša ten alaus ar vyno, ar dar kažko, atsineša tiesiog. Nei krepšių, nei nieko netikrina iš tikrųjų. Girtuokliauja iš tikrųjų.“ (Linus, 55)

Ne visi darbuotojai griežtai laikosi taisyklių, todėl benamiai asmenys išskiria vadinamuosius „gerus“, jų žodžiais tariant, „nepiktybinius“ darbuotojus, ir mažiau malonius ar tuos, kurių bijosi. Darbuotojo „gerumas“ įprastai yra įvertinamas pagal tai, kiek jis leidžia nusizengti taisyklėms, ir kaip dažnai leidžiasi į neformalų santykį ar teikia pagalbą nakvynės namų gyventojams:

„Iš tikrųjų nustebino budintis (nakvynės namų) per Naujus Metus. Dvyliktą valandą atėjo abu su žmona į virtuvę, jis atsinešė šampano butelį, žmona padalino vienkartinės taurytes ir visi vienas kitą pasveikinom. Tikrai buvo labai netikėta.“ (Aleksas, 38)

Darbuotojų pasakojimai apie sutiktus buvusius nakvynės namų klientus iliustruoja, kad nors nakvynės namuose tarp darbuotojo ir jo kliento užsimezga pasitikėjimu grįstas ryšys, galios pozicija lieka darbuotojo prerogatyva. Darbuotojai juos atpažįsta pirmiausia, kaip buvusius savo klientus, ir siekia išlaikyti santykį šiame lygmenyje – darbuotojas-klientas pozicijoje, tuo tarpu buvę klientai iš jų tikisi neformalaus santykio, skuba pasidžiaugti pasiekimais ar net pasipuikuoti:

„Netgi kai kurie puola į glėbį ir bučiuotis nori. Ir tokių netgi būna. Tokie drąsūs, jie taip įsivaizduoja, kad jau tas etapas jau kaip ir praėjo, jis jau nebe klientas, o jįsai yra mano labai geras pažįstamas. Oooo, į glėbį labas labas ir vos ne bučiuotis. Ir taip būna.“ (D1)

„<...> Jeigu žmogus labai komunikabilus ir jis nejaučia jokio skirtumo, ar bendrauja su direktore, ar su pardavėja, ar su dar kažkuo, tai jie susitinka, tauškia, net neužčiaupsi, pasisako greitai, per penkias minutes, troleibuse jeigu sutinki, per penkias minutes išdėsto visą savo gyvenimą, viską išdėsto per tą laiką, kaip ten, kas ten įvyko.<>“ (D6)

Nakvynės namuose skirtingas galių pozicijas apibrėžiantis santykis darbuotojas-klientas, išlieka reikšmingas ir jiems susitikus už šios įstaigos ribų. Nakvynės namuose šis santykis kuriamas įvairių abipusės darbuotojo ir kliento interakcijos procesų metu kuriant ir perkuriant nakvynės namų ir tarpusavio bendravimo taisykles. Darbuotojai išskyrė ypatingą dirbant su benamiais mokymosi „čia ir dabar“ reikšmę, kuriančią tam tikrą bendravimo ir abipusio mokymosi kultūrą.

4.4.2. Mokymasis: darbuotojas vs. klientas

Su benamiais asmenimis dirbantys darbuotojai akcentuoja nuolatinio mokymosi iš pačių benamių asmenų, su kuriais dirba, reikšmę. Toks mokymasis, kaip pabrėžia tyrimo dalyviai darbuotojai, ypač tai buvo akivaizdu atkūrus nepriklausomybę, kuomet pradėtas vystyti socialinis darbas su benamiais asmenimis. Darbuotojai pažymi, kad tuo metu socialinio darbo teorijoje ir praktikoje daugiau gilintasi į vaikų, vaikų namų problemas, vyresnio amžiaus žmonių patiriamus sunkumus. Reikalingos tokiam darbui informacijos trūkumas lemia, kad darbuotojai yra priversti gana kūrybiškai žiūrėti į savo darbą, stengdamiesi atliepti klientų poreikius. Tuo tarpu praktinių įgūdžių stoka šios darbo praktikos pradžioje, lėmė, kad pirmieji su benamiais žmonėmis dirbę darbuotojai, darbo specifikos ir tam tikrų jo subtilybių mokėsi vien iš pačių benamių asmenų:

„<...> Dabar jau, žinokit, patirtis, tai daugiau mažiau įspėji, atspėji, išvelgi problemą, o tais laikais, kai pradėjom dirbti, šitų dalykų nieks nemokino, mes iš jų mokėmės. Jie mus mokino. Ir po trupučiuok iš vieno, iš kito, iš trečio informacijos pasigaudydavome ir tada pradėjom prisitaikyti prie jų, nes mes labai daug ko nežinojom, nesupratom šitų dalykų.“ (D1)

Ne vienas darbuotojas išskiria reikšmingą mokymąsi iš benamių, turėjusių teistumo ir gyvenimo įkalinimo įstaigoje patirties. Kaip jau buvo minėta, jis buvo ypač aktualus nakvynės namų įsikūrimo pradžioje, kuomet darbuotojai neturėjo jokios panašios darbo su šiais klientais patirties. Kaip prisimena ilgametė nakvynės namų darbuotoja – *„jie mus išmokino“* ir papasakojo, kaip reikia bendrauti su iš įkalinimo įstaigos grįžtančiais bei į nakvynės namus besikreipiančiais asmenimis ir kalėjimo subkultūros produkavimo laisvėje aspektus:

„Kokiai tu kastai priklausai kalėjime, tu toks turi išlikti ir toks tu lieki visam gyvenimui, toks ir laisvėje turi. Tai čia jie mus išmokino. <...> Jeigu žmogus grįžta iš įkalinimo vietos ir jeigu jis ten buvo vierchas <...>, jis ir čia bus vierchas. Jis niekada nesusitaikys su tuo, kad čia yra taisyklės visiems vienodos, alia čia mūsų yra nuomonė visiems vienodos, nuostatai vienodi, vidaus taisyklės vienodos <...> tu paklust turi mūsų taisyklėms. Jie su tuo nesutinka. Jeigu aš vierchas, man turi būt taisyklės palankesnės, o va ten tiem žemesnės kastos gaidžiam, ožiam – iš jų tu ten ir reikalaukis, ką tau ten patinka. Čia yra panašiai būna, tai yra tarp mūsų nebyli tokia įtampa. <...> kurie yra žemesnės kastos, atėję į nakvynės namus, jie, reiškia, pasisako, kad yra žemesnės kastos, pagal jų nerašytas taisykles, jie negali būt kambarių ir netgi vienoj bendroj patalpoj su aukštesnės kastos. Kai kurie iš karto pasisako. Taip tyliai, subtiliai, kad aš turiu būti tokioj ir tokioj vietoj. Kai kurie neišdrįsta, matyt, pasakyti, ir būna, kad kartais papuola į kambarį su aukštesnės kastos. Tai būna taip – arba iš karto jie prašosi perkeliami į kitą kambarį, arba žmogus iš karto dingsta iš čia. <...> Ir čia paslaugų daugiau neprašys. <...> Dabar jau maždaug galime ir atspėti. O būna kartais, jeigu ateina žmogus iš įkalinimo įstaigos, kartais net tiesiai šviesiai paklausiam – yra problemos kokios su kastom ar nėra? Ne, nėra, jisai sako, aš atsilaikiau. Aš atsilaikęs. Jeigu aš atsilaikęs, reiškia, aš nesugniuždytas ir nesu nubuksuotas į žemesnę kastą. O jau aukštesnės kastos, tai jie sau leidžia ir patinginiaut, ir patalpų neplaut ir, tarkim, priversti kažkurį kitą ten plauti. <...> O būna, kad jau iš karto pasisako, kad aš turiu būt žemesniame lygyje, tai tada maždaug paplanuojam kambarį,

kambariokus, tai taip sukaitaliojam, sukryžiuojam, kad jų keliai nesusikirstų. Tarkim, vienas vienoj laiptinėj, kitas kitoj laiptinėj, kad jie kuo mažiau čia susibėgtų. <...> tiesiog tai yra ramiau, tokia prevencinė priemonė užbėgti už akių konfliktams.“ (D1)

Šis pasakojimas iliustruoja, kaip nakvynės namų darbuotojai nesąmoningai socializuojami bei internalizuojami į kalėjimo subkultūros taisykles, perkeltas į laisvę: „*Ir tas užsisuka, ir mes net negalim nieko padaryt*“. Internalizacijos nesąmoningumas pasireiškia tuo, jog darbuotojai į šį „žaidimą“ yra įtraukiami tarsi jų pačių valia – viena vertus, stengdamiesi padėti klientams, kita vertus, siekdami išvengti galimų sunkumų ir problemų. Darbuotoja šią situaciją įvardija, kaip „mokymosi būdą“, kurį būtų galima traktuoti, kaip tam tikrą neįsąmonintą klientų manipuliaciją darbuotojais. Kita vertus, ši situaciją gali būti vertinama, ir, kaip būdas išlaikyti bei pateisinti institucijos vientisumą, stengiantis išvengti tarpusavio konflikto arba konflikto su kitais nakvynės namų gyventojais, patenkinant tam tikros klientų grupės poreikius.

Nakvynės namų taisyklių ir kalėjimo subkultūros taisyklių konfrontacija dažniausiai lemia pastarųjų viršenybę prieš nakvynės namų taisykles, tačiau dalies buvusių nuteistųjų neformalios informacijos apie save atskleidimas – prisipažinimas apie turimas „problemas“, nulemtas kalėjimo subkultūros, iliustruoja nakvynės namų taisyklių reikšmę.

Pasakodama apie įkalinimo patirties turinčius nakvynės namų gyventojus, darbuotoja ne kartą pažymėjo jų tvarkingumą bei darbuotojų taktikas šią savybę panaudojant tvarkos – tiek fizine, tiek ir psichologine prasme, palaikymui – įkeliant tokį asmenį į netvarkingai gyvenančiųjų kambarį. Ši situacija iliustruoja institucinės tvarkos bendrąją prasme, palaikymo reikšmę (šiuo atveju – švaros palaikymo), nuošalyje paliekant kambarį gyvenančiųjų asmenų santykius. Institucinės galios demonstravimas, atliekant šį įkėlimo į kambarį veiksma, suponuoja tam tikros galios perdavimą įkeltajam asmeniui, suponuojant, jog jis užtikrins tvarkos palaikymą:

„Bet, aišku, grįžę iš įkalinimo vietų, jie turi vieną labai gerą savybę – jie yra labai tvarkingi, labai švarūs, disciplinuoti. Lova paklota kaip kareivinėse, niekada nebus šiukšlių, niekada nebus apsileidę, išeina iš patalpų kaip ledas. Ir, pavyzdžiui, jeigu taip papuola kokie nors du nevalyvi, nieko negali padaryt, tai trečią į kambarį įkeli, kuris sėdėjo įkalinimo įstaigoj, tai laaabai greitai sutvarko, žinokit. Sutvarko, ta prasme, elgesį kolegų savo, likimo brolių elgesį. Taip sutvarko, kad ten žiba, blizga ir nėra jokių problemų.“ (D8)

Vienokio ar kitokio abipusio klientų ir darbuotojų mokymosi, refleksyvumo ir kasdienių patirčių metu, augant bei stiprėjant bendrajam žinojimui, vyksta ir pačių nakvynės namų, kaip įstaigos kaita. Ją darbuotojai dažniausiai linkę apibrėžti „tvarkos lygmenyje“ – kaip tam tikrų taisyklių kaitą ar jų papildymą. Tokį atvejį iliustruoja darbuotojos pasakojimas apie gyvenimo

trukmės nakvynės namuose pratęsimą, kuriuo siekta suteikti geresnes paslaugas į nakvynės namus besikreipiantiems asmenims:

„Buvo pradžioj nuostatuose įrašyta iki pusės metų, bet mes pasižiūrėjom, kad tas pusės metų laikotarpis, jis nieko neišsprendžia, tai tada inicijavom taryboj [miesto savivaldybės], motyvavom dėl ko, tai tada pratęsė tą laikotarpį nakvynės namuose nakvojimo, atrodo, iki pusantrų metų ir dabar po šiai dienai jisai liko. Reiškia, ilgesnis laiko tarpas, per kurį žmogus vienaip ar kitaip savo gyvenimą pakreips kažkuria linkme. Vis vien tokį kažkokį sprendimą priims susitvarkyt savo gyvenimą, kad nereikėtų tų nakvynės namų paslaugų. <...>“ (D1)

Tuo tarpu tyrimo dalyviai nakvynės namų gyventojai, ypač neformalių pokalbių metu, neretai neslepia nusivylimo socialiniais darbuotojais, kaip negalinčiais suvokti vienos ar kitos problemos esmės dėl savo jauno amžiaus arba suvokiant funkciškai – todėl, kad jie nėra turėję benamystės ar priklausomybės nuo alkoholio / narkotikų patirties, ir nesupranta, ką jaučia ir išgyvena klientas. Didžiausias pasipiktinimas reiškiamas tais atvejais, kai socialiniai darbuotojai siekdami kliento įgalinimo, siūlo jam ieškotis darbo ar profesijos kursų, nuošalyje paliekant aktualias benamio psichologines arba priklausomybės problemas. Nors pastaruoju metu kintančios, šios darbuotojų patirtys kyla iš kultūriškai konstruojamos benamio, kaip socialiai, psichiškai, emociniai skurdaus asmens suvokimo, iššaukia socialinės kontrolės, kaip pirminio benamystės problemos sprendimo instrumento, poreikį. Jis atsispindi ir socialinėje sistemoje bei jos darbuotojų veiksmuose – apibrėžiant skurdą ir benamystę patiriančio asmens poreikius ir vykdant nuolatinę jo kontrolę bei siekiant įsprausti jį į bendrus darbo kultūros, socialinių tarpusavio sąveikų bei ryšio palaikymo su institucija ir kitus gyvenimo standartus.

Kita vertus, ilgesnę darbo su benamiais patirtį turintys darbuotojai yra linkę pripažinti, kad institucija ne visada yra pajėgi normalizuoti „kitą“ bei akcentuoja tolerancijos „kitokiam“ reikšmę savo darbo aplinkoje ir apskritai visuomenėje:

„Taip, aš irgi <...> sakau, mokyti reikia. Mums, kad ir labai sunku, kad ir širdį skauda, bet mums reikia išmokti šalia jų gyventi, suprasti, kodėl, va, žmogus yra tokioj, va tokioj padėty, pasirinkęs, nes yra socialinė tarnybos, vienokia ar kitokia įstaiga ar socialinė tarnyba, jinai galėtų jam padėti, bet tai yra jo pasirinkimas, tokia jo valia yra. Iš tikrųjų, mes prie jų turim išmokyti gyvent. Ką mes nedarėm, aš, pavyzdžiui, tokius etatinius pažįstu, etatinius elgetas pažįstu, ką mes nedarėm, ką mes tik esam nedarę, kad jie ten neelgetautų, jie vis tiek yra ten.“ (D5)

Ši pozicija susišaukia su autorės C. Nathanson (1991) mintimis apie įtampą, pasitaikančią JAV, kildinant socialinio konflikto bei socialinės kaitos priežastis iš individų tam tikrų silpnųjų bei trūkumų, bet ne dėl socialinių institucijų neadekvatumo. Socialinius sutrikimus, lemiančius socialinę bei ekonominę kaitą, traktuojant, kaip asmenines problemas, o jų sprendimus siejant su būtinybe pakeisti individo elgesio kaitą, o ne į sistemos ar jos institucijų kaitą. Tokiu būdu benamystės problemą konstruojant, kaip sukeltą psichinės sveikatos sutrikimo

ar įtakotą priklausomybės nuo alkoholio/narkotikų bei kitų asmeninių problemų, netinkamą pasirinkimą ar gebėjimų trūkumą. Kita vertus, labai svarbu atsižvelgti ir į nakvynės namų bei juose teikiamų paslaugų ir dirbančių darbuotojų skirtumus. Kaip pastebėta tyrimo metu, viešojo sektoriaus įkurti nakvynės namai pasižymi didesniu vietų skaičiumi, kartu ir didesniu darbuotojų bei jų pareigybių skaičiumi. Tuo tarpu nevyriausybinio sektoriaus kuruojami nakvynės namai yra mažesni, darbuotojai geriau pažįsta juose apsilankančius benamius asmenis, skiria daugiau laiko asmeniniams pokalbiams su jais.

4.4.3. Klientai: „geri“ vs. „sunkūs“

Interviu su nakvynės namų darbuotojais metu, jų pasakojimai apie klientus, leidžia išskirti du klientų tipus – „sunkūs“ klientai ir vadinamieji „geri“ klientai.

„Geri klientai“ gali būti įvardijami, kaip tie, kurie darbuotojams nekelia papildomų rūpesčių ar bent dažnai aiškiai nedeklaruoja nepasitenkinimo nakvynės namų sąlygomis ir / ar savo kambario kaimynais, ir laikosi bendrųjų nakvynės namų taisyklių (ateiti bei išeiti laiku, valyti koridorių bei virtuvę ir kt.). Viena vertus, juos galima įvardinti „nematomais“, „neužkliūnančiais“ klientais, tačiau jie nebūtinai yra patenkinti esamomis sąlygomis bei situacija, kurią išgyvena:

„man visiškai visiškai nepriimtinas [gyvenimas nakvynės namuose], kas tenai vyksta, nes praktiškai nebūna dienos, kad visi būtų blaivūs, visi pastoviai girti, netgi vietoj geria“ (Giedrius, 37)

Nepaisant interviu metu išsakyto nepasitenkinimo nakvynės namų aplinka, Giedrius teigia, jog bendrųjų nakvynės namų taisyklių laikymasis (kurį darbuotojai įvardija, kaip vieną pagrindinių „gero kliento“ bruožų) leidžia įgyti darbuotojų pasitikėjimą bei tam tikrą nuolaidų tikimybę (gaunant geresnį kambarį ir pan.).

„Sunkūs“ klientai – tie, kurie nepasiduoda institucijos suformuotoms bei primetamoms taisyklėms. Neretai tokie asmenys yra susiformavę autsaiderio tapatumą, persiėmę visuomenės jiems priskiriama stigma bei stengiasi išlaikyti savo autonomiją, atsiribodami nuo bet kokių institucinių jiems taikomų priemonių arba jas priimdami tiek, kiek jiems patiems tai yra patogiu. Užsienio autoriai tokį benamio asmens pasirinkimą – priešinimąsi socialinių institucijų teikiamai globai ir paramai (nakvynės namams, socialinių darbuotojų išikišimui ir pan.), o kartu su ja – ir primetamoms taisyklėms, įvardija ir kaip tam tikrą rezistencinę praktiką arba kasdienybės rezistenciją (Scott, 1985). Kita vertus, medikalizuota socialinės paramos sistemos samprata skatina socialinės kontrolės, kaip vienos iš socialinės tvarkos atstatymo priemonių bei būdų „išgydyti sergantįjį“ – šiuo atveju, benamį, aktualizavimą. Vyraujanti samprata

atsiskleidžia ir darbuotojų pasakojimuose, kuomet, jie, kaip institucijos darbuotojai, yra priversti rūpintis visais iš eilės asmenimis, kad dar sykį patvirtintų savo, kaip galios mechanizmų, kontrolę bei prievartą ne savo pačių noru, tačiau dėl visuomenės ir aplinkos daromo spaudimo (net ir atsisakančiais šios pagalbos). Šiuos darbuotojų pasakojimus bene geriausiai iliustruoja vienos darbuotojų priminta istorija, tam tikru laiku buvusi plačiai nušviesta ir žiniasklaidoje bei atskleidžianti tam tikrų kontraversiškų situacijų ir jų vertinimo dviprasmiškumą:

„<...> visą vasarą <...> prie geležinkelio stoties gyveno jaunas vyras be kojos. Stotelėje. <...> Jis yra senas man žinomas klientas <...> buvęs ir slaugos ligoninėse, ir kitose istaigose <...> alkoholio pavartojęs, būna labai agresyvus. Ir su visais ten yra tiek sukonfliktavęs, kad iš visur yra pašalintas. Bet jam patinka būt laisvam. Jam yra padarytas neįgalumas, kadangi jis netekęs vienos kojos. <...> jis gauna tą neįgalumą, apie 315 [litų], ten buriuojasi aplink jį visi tie stoties fronto frontavykai, kaip jie vadina vienas kitą <...> Nakčiai jis iš ten dingsta. Reiškia, eina į tarpuvartę, kur ten, pas kokius tai likimo brolius, sugėrovus, į kažkokią landynę.<...> Visą visuomenę, žinokit, piktina, todėl, kad smirdi šlapimu, apsišlapinęs, apsigėręs, ten kiti valkatos aplinkui sėdi <...> visi piktinasi – kur žiūri socialinės tarnybos, kodėl jįsai ten? Ir pas mane čia keletą kartų skambino žurnalistai <...>, jis jiems pasakė, kad į nakvynės namus nepriima. Ar tikrai nepriima? Priimam atsakau, bet reikia pirmiausiai kreiptis ir norėti. <...> vieną vakarą atveža mum jį policija. <...> Jis ateina, pernakvoja, pabūna čia kelias dienas ir žiūri – kompanijos nėra, alkoholio nėra <...> jįsai išeina <...>. Vakare vėl policija, patruliai, vėl jį atveža, ir vėl jis iš ryto dingsta. Taip tęsiasi diena dienon. <...> Rugsėjis, pradėjo lyti lietus, šalta, šalms, ir vis tiek jis ten gyvena. Nu, ir vėl pradėjo visi domėtis – kur žiūri savivaldybė, kur žiūri socialinės tarnybos <...>. Ir, žinokit, vieną kartą jį čia atvežė <...> ir aš turiu pasakyt, kad taip kartais tenka pasielgti – mes jį čia areštavome. Atėmėme ramentus, atėmėme striukę, atėmėme batą, nuprausė, perrengė darbuotojai ir po šiai dienai sėdi sau ramiai lovoje. Šansų išeit iš čia – jokių. Ne todėl, kad jis mum čia reikalingas labai būtų, o todėl, kad nepiktinti visuomenės. Jis norėtų išeiti, norėtų, bet bus veltui darbas <...> Bet skaitykit, kad na, per prievartą sėdi.“ (D4)

Toks benamio asmens pasirinkimas – vengti nakvynės namų, manifestuoja priešinimąsi nakvynės namų darbuotojams, policijai ir kitoms institucijoms bei lemia devianto etiketės priskyrimą, dėl vadinamojo „nenoro padėti sau“ ir socialinių gebėjimų trūkumo. Neretai toks benamių „nenoras priimti pagalbą“ sukuria dviprasmiškas situacijas bei aplinkos kaltinimus darbuotojams dėl neatliekamo jų tiesioginio darbo. Kartu sukuriamas ir benamio asmens, kaip ligonio, nepajėgaus suvokti savo situacijos, todėl keliančio užuojautą ir gailestį, diskursas, kuomet nepajėgumas priimti „geranoriškai teikiamos pagalbos“ paverčiamas į tam tikrą diagnozę. Vadinamųjų „sunkių klientų“ nakvynės namuose skaičiaus augimą ar, priešingai, mažėjimą lemia ir sezoniskumas, kadangi šiltuoju metų laiku daugelis vadinamųjų *benamių rezistentų* stengiasi patys pasirūpinti savimi ir vengia bet kokio institucinio įsikišimo į jų pasirinktą gyvenimo būdą (apsistoja palapinėse gamtoje, sandėliukuose, apleistose statybų aikštelėse). Tyrimo duomenys rodo, kad toks pasirinkimas labiau būdingas vyrams negu moterims, tačiau viena tyrimo dalyvė pabrėžė, kad stengiasi kuo trumpiau apsistoti nakvynės namuose, ir mieliau renkasi gyvenimą „gamtoje“:

„<...> paskui žemuogės, paskui mėlynės, paskui grybai. <...> aš visą vasarą dirbu. Verbos prieš Velykas. Sekminės – beržai. Aš ant bet ko galiu užsidirbt. Man tokių problemų nebuvo, kad neturėt, už ką išgert. <...> Pavasarį, vasarą manęs nėra [nakvynės namuose]. Aš negaliu. <...> Pakalnutės, tai aplamai eina, ten uoga. Pakalnutė – dėkinga gėlė, maišą pritaranavai, atėjai, papurtei, ir nauja. Žibutė, tai jinai jau krenta, jau ją reikia kaip kiaušinių vežti. Reikia irgi mokėti, ir vežti, ir suštabeliuoti, ir... Pastoviai dirbu <...> Bet jeigu tu nenorėsi, jeigu tingėsi, čia [nakvynės namuose] sėdėsi, tai nieks neduos.“ (Ema, 47)

Tuo tarpu šaltuoju metų sezonu, vadinamieji rezistentai neretai nebegali užsitikrinti pirminių fizinių poreikių patenkinimo, ir yra priversti patys kreiptis į paramos įstaigas. Šis jų pasirinkimas neretai nakvynės namuose įneša sumaišties ne tik dėl paties klientų, reikalingų pagalbos ir rūpesčio, skaičiaus išaugimo, bet ir skatina konkurenciją tarp pačių klientų, nes pastarieji – atėjusieji nenuolatiniai klientai yra vertinami, kaip „mažiau klientai“ ir nepatogūs klientai – ne tik dėl savo fizinės išvaizdos, turimų ligų ir negalių, bet ir dėl specifinių poreikių, bendravimo sunkumų. Darbuotojos pasakojimas apie pastarąją klientų grupę ją iliustruoja ne tik, kaip sunkių klientų, bet ir neįgalių klientų grupę:

<...> O kada pastovi šaltukas koki mėnesį laiko, jūs neįsivaizduojat, kokių ateina klientų. Su fizine negalia, su nušalusiom galūnėm, su mirusiais audiniais galūnių. Koks kvapas. <...> O bepročiai <...> nuo to dažno alkoholio vartojimo tos žuvusios smegenys, tai informacija jiems ateina labai sudėtingai. Oi, kiek jie apsinkina, čia žinokit. Jo niekur pačio, jo pačio labai niekur nenusiūsi. <...> visur turi dalyvauti darbuotojas <...>. Ir tokių kaip plūstelna minia, nebežinai, ko griebtis ir kur gesinti pirmiausiai konfliktą. Ir laiko nelieka tiems, kurie kaip ir potencialūs būtų, kad galima būtų integruot juos į visuomenę yra viltis, tai tiesiog su jais ilgiau reikia padirbti, ilgiau pakalbėti, pasidomėti, dažniau pakontroliuoti, kaip jam sekasi, ką jis padarė savo labai. Tokiem žmonėm jau nebelieka laiko. <...> (D2)

Šie asmenys yra „nepatogūs“ klientai tuo, jog darbas su jais reikalauja didžiulių papildomų pastangų, finansinių ir laiko išteklių, o rezultatas neretai lieka nematomas – pagerėjus orams ši žmonių grupė vėl prapuola iš nakvynės namų darbuotojų akiračio. Šie klientai, kaip tie, su kuriais „darbas yra beprasmiškas“, darbuotojų pasakojimuose yra priešinami su kitais, vadinamaisiais „gerais“ klientais, t.y., tais, kurie lengvai pasiduoda nakvynės namų ar kitų socialinių paslaugų įstaigų taisyklėms. Taisyklių laikymasis bei lojalumas nakvynės namų institucijai šiuo atveju yra vertinamas, kaip potencialas išeiti iš benamystės situacijos. Ši klientų bei gerovės valstybės institucijos tarpusavio santykių ir priklausomybės situacija, atskleidžia sisteminių požiūrį, įtraukdama tik tuos veikėjus, kurie yra linkę jai paklusti, taigi yra „patogūs“ ir sąlyginai lojalūs „žaidėjai“. Labiau motyvuotų klientų, kaip labiau pageidautinų klientų problematiką išskiria ir JAV benamystę tyrinėjanti J. C. Williams (2003), teigdama, jog esant dideliame asmenų, norinčių patekti į nakvynės namus, skaičiui, darbuotojai atsirenka tuos, kurie yra labiau motyvuoti bei jų manymu yra sėkmingesni, turintys daugiau gebėjimų, darbo patirties bei galintys susirasti savą būstą per tris mėnesius, kuriuos praleis nakvynės namuose. Tokiu būdu, pasak autorės, itin sumažėja šansai patekti į

nakvynės namus turintiems priklausomybių nuo alkoholio ar narkotikų asmenims, asmenims, turintiems psichinių sutrikimų ir pan. „Geri“ klientai ne tik palengvina tiesioginį darbuotojų darbą bei leidžia lengviau pamatyti (o taipogi statistinių duomenų pagalba parodyti suinteresuotoms tarnyboms ir/ar visuomenei) jų darbo rezultata.

Atliekant socialinėmis paslaugomis besinaudojančių klientų analizę, būtina atkreipti dėmesį į lyčių skirtumus bei jų požiūrį į gaunamas paslaugas, o taipogi – ir darbuotojų vertinimus, kaip kasdienybės praktikas vysto skirtingų lyčių benamiai asmenys.

4.4.4. Klientų skirtumai lyties atžvilgiu

Nors savo esme socialinės paslaugos, kuriomis naudojasi benamiai asmenys, yra skirtos abiejų lyčių asmenims, kaip leidžia teigti tyrimo metu surinkta informacija, benamiai vyrai ir moterys ne visada turi tas pačias galimybes pasinaudoti tam tikrais išteklių ir šioje situacijoje gerai jaustis. Nakvynės namų socialinių darbuotojų pasakojimai iliustruoja vyrų ir moterų poreikių skirtumus, kurie ne visada yra išsakomi verbaliai bei reikalauja darbuotojų įsiklausymo. Patys darbuotojai tokias situacijas įvardija savo kasdienio mokymosi procesu, kurį atranda per bendravimo su benamiais patirtį:

„[socialinio darbuotojo vardas] pas mus [nakvynės namuose] kartą per savaitę vesdavo grupes moterims. Paskui pastebėjome, jog moterys nelabai nori įsitraukti, varžosi, nors ir sako, kad joms tai aktualu, to reikia. Tada tas grupės pradėjo vesti [socialinės darbuotojos vardas], tai ten moterys labiau atsiveria, gali kalbėtis apie tam tikrus joms aktualius dalykus, pamatėm, kad tas labiau veikia. Ir jos pačios prašė, kad būtų tokia grupė, tas toks vien moteriškas kolektyvas, nes, žinai, prie vyrų kartais joms neįauku kalbėti, jei kartais aptariamoms kažkokios skaudžios problemos ar intymios. Jos atsiveria <...>. Tai labai džiaugiamės, kad tokia grupė yra“ (D13)

Panašų atvejį aprašo ir H. Cramer (2002), teigdama, jog nepaisant deklaruojamos lyčių lygybės teikiant socialines paslaugas benamiams, neretai aplinka bei socialinių darbuotojų ar šias paslaugas gaunančių asmenų požiūriai lemia tam tikrą diskriminaciją. Autorės pateikiamas pavyzdys apie pirminės socialinės pagalbos programą, kurios metu viena socialinių darbuotojų nusprendė tokią pagalbą pradėti teikti atskirai jaunoms moterims. Po šios pertvarkos paaiškėjo, kad net penkiasdešimt procentų moterų, kurios buvo įsitraukusios į prostituciją, anksčiau šių socialinių paslaugų vengdavo, kadangi teikiant bendrą pagalbą moterims ir vyrams, jos vengdavo naudotis minėtomis socialinėmis konsultacijomis. Ši situacija atspindi dar vieną svarbų aspektą, jog moterys benamės ne visada yra linkusios aiškiai išsakyti savo poreikius. Benamystės stigma, įvairios psichologinės problemos – depresija ir panašūs sutrikimai lemia, jog jos neretai maskuoja savo tikruosius poreikius arba jų net neišsąmonina ir neatpažįsta. Tuo tarpu šie patiriami sunkumai iškyla tarpusavio muštynių bei pasireiškiančios tam tikros

tarpusavio konkurencijos metu. Kaip pasakoja socialiniai darbuotojai, dažniausiai minėti dalykai įvyksta penktadieniais – daugeliui benamių vieną iš sunkiausių savaitės dienų. Moterys ją išgyvena dar sudėtingiau bei jautriau, todėl sunkiai tvardo kylančias emocijas:

„<...> konfliktai kyla „iš nieko“ – ne taip pasižiūrėjo, ne ten kažkas atsisėdo <...> jau, kai mušasi moterys, nėra nieko baisiau. Vyrų taip nesimuša, jie viens du ir išsiaiškina <...> Kažkada <...> dienos centre susimušė moterys, tai tik išgirdom – toks klyksmas, nesupratom, kas atsitiko, visiems šokas <...> paskui jas išskyrė, tai jos lauke dar antrąsyk susimušė“. (D12)

Tuo tarpu benamių vyrų smurto proveržiai nėra stipriai sureikšminami – savo pasakojimuose darbuotojai jų neišskyrė, kaip itin svarbių, tuo savotiškai deklaruodami agresijos, kaip normos priskyrimą vyrams ir šiai lyčiai būdingą santykių aiškinimosi būdą (jei nėra stipriai nukentėjusiųjų). Nors to negalima traktuoti, kaip pakantumo vyrų tarpusavio agresijai, kartu ji yra įtvirtinama, kaip tikėtina vyrų rutinizuota veikla, kurią linkstama labiau normalizuoti nei moterų tarpusavio smurtą.

Ribų tarp skirtingų lyčių asmenų, gaunančių nakvynės paslaugas, institucinis ištyrinimas labai aiškiai atsispindėjo vienuose iš nakvynės namų, kuriuose teikiama trumpalaikio apnakvindinimo paslauga (nakvynė nakčiai). Stebėjimo metu atsiskleidė, jog abiejų lyčių asmenims nakvojant vienoje bendroje patalpoje, ištrinamos ne tik ribos tarp skirtingų lyčių, bet ir viešosios bei privačiosios erdvės:

„<...> Salė, kurioje teikiama vienos nakties nakvynės paslauga, užstatyta dviaukštėmis lovomis, kurias skiria tarpai praėjimams bei vienas platesnis koridorius, vedantis link salės gale įrengtos virtuvės durų. Nors veikia net keli, sienose įtaisyti ventiliatoriai, patalpoje tyro salsvas kvapas, susimaišęs su šlapimo ir dar kažkokiais kitais kvapais. Viename šios patalpos kampe kelios dviaukštės lovos nukabinėtos ryškiaspalviais chalatais bei rankšluosčiais, kurie sudaro lyg tam tikrą užuovėją ar „sieną“, skiriančią nuo bendros salės dalies – čia moterų zona <...>“ (Lauko užrašai).

Šis pavyzdys išryškina privatumo svarbą benamėms moterims bei jų siekį užsitikrinti šį poreikį, bendros patalpos viename iš kamų kūrybiškai susikuriant saugesnę, „savą aplinką“. Kaip pažymi L. K. Weisman (1992), institucinėse erdvėse, kuomet vyrai ir moterys yra priversti dalintis ta pačia aplinka, tradiciškai moterys yra tos, kurios patiria segregaciją ir atskirtį. Atviros lyčių erdvinės segregacijos normalizavimas įstaigoje, suponuoja institucinį požiūrį, jog benamiams asmenims nėra svarbus privatumas, jo nesureikšminant. Tuo legitimuojamas benamio nuasmeninimas, pavertimas belyte būtybe, sutelkiant didžiausią dėmesį į pirminių poreikių (šiuo atveju – nakvynės vietos) patenkinimo užtikrinimą.

4.5. Vietos

Kasdienė benamių praktika – judėjimas / mobilumas vystomas miesto erdvėje, leidžia pasiekti jiems reikšmingas vietas: dienos centrą, maitinimosi vietas, uždarbio galimybę suteikiančias vietas, vadinamąsias „kitas“ jiems reikšmingas vietas (siejamas su turimais pomėgiais ir poreikiais).

4.5.1. Dienos centras

Tyrimo laukas apėmė ir dar vieną labai reikšmingą benamių asmenų kasdienybėje vietą – nevyriausybines organizacijos vieną padalinių – Dienos centrą, skirtą benamių asmenų integracijai, kuriame jie gali leisti laiką darbo dienomis nuo 8 val. iki 15 val. Nors šis centras įsikūręs nevyriausybines organizacijos įkurtuose nakvynės namų patalpose, jame lankytis gali viso miesto benamiai asmenys, išpildant sąlygą – būti neapsvaigusiam nuo alkoholio ar kitų psichotropinių medžiagų bei laikytis kitų centre nustatytų taisyklių (pvz., nekelti konfliktų ir pan.). Tyrimo metu pagrindinės veiklos dienos centre prasidėdavo ryte, darbuotojai užkaičiant didžiulį puodą vandens arbatai, kuris vėliau būdavo atnešamas į bendrą dienos centro salę, ir visi norintieji, galėdavo gauti šiltos arbatos, kuri baigdavosi maždaug apie 11-12 val. dienos. Ši ryte ruošiama karšta arbata pritraukdavo į dienos centrą (ypač žiemos metu) nemažai viso miesto benamių, kartu būdavo puikus indikatorius, leidžiantis fiksuoti tam tikras benamių asmenų kategorijas – vidinę grupės segregaciją, ir jų tarpusavio ryšius. Pirmieji arbatą dalindavosi virš dienos centro esančių nakvynės namų gyventojai, taip pat – moterys, ir tik vėliau – visi likusieji:

„Pažiūrėk, koks vaizdas, kumščiuoja man į pašoną šalia sėdinti Birutė (ji ne kartą yra sakiusi, jog labai svarbu atsisėsti kuo arčiau tos vietos, kurioje pastatomas užplikytos arbatos puodas, idant, higienos sumetimais, spėti įsipilti arbatos vienai iš pirmųjų) ir akimis rodo į apskurusia striuke vilkintį, pajuodusio veido seniai nesiskutusį vyrą (tikriausiai gyvena kur nors sandėliuke, nes atrodo smarkiai apiplyšę ir stipriai sušalęs), nelabai sėkmingai drebančiomis rankomis samčiu bandantį įsipilti į puoduką arbatos. Samtis didžiulis, sklindinas, todėl didžioji dalis jame esančios pasemtos arbatos teka per juodas nuo purvo ar suodžių žmogaus rankas, virš puodo laikomą puodelį, ir tykšta atgal į tą patį puodą. Iš kokio trečio karto, puodukas visgi yra pripildomas <...>.“ (Lauko užrašai)

Panašios situacijos neretai išprovokuodavo konfliktus ar net grumtynes, kadangi dienos centre svarbu laikytis ne tik bendrųjų taisyklių, parengtų pačių dienos centro lankytojų kartu su darbuotojais bei iškabintų ant sienos, šalia kurios ant kėdės būdavo pastatomas ir jau minėtasis arbatos puodas, bet ir plika akimi nepastebimų, „savų“ vidinių taisyklių – pradedant nuolatinėmis susėdimo vietomis, arbatos įsipylimo seka ir baigiant televizoriaus garso

reguliuojimu (šià funkcijà atlikdavo keli nakvynės namų, kuriuose yra ir dienos centras, gyventojai).

Dienos centre išryškėjanti „savos erdvės“ reikšmė, kurià ypač palaiko bei stiprina tame pačiame pastate, kuriame yra ir dienos centras, gyvenantys nakvynės namų gyventojai, atspindi, jog bendra gyvenama erdvė sukuria tam tikrus bendravimo ritualus, kurie yra perkeliami ir į kità mažesnę uždara pastato erdvę – dienos centrà, nors santykieiai tarp pačių nakvynės namų gyventojų, ką iliustruoja ir E. Kocai (2007) atliktas tyrimas, nėra itin artimi. Galima stebėti, jog šiuos žmones greičiau jungia bendros kasdienės situacijos ir ritualai, į kurias jas įtraukia ta pati erdvė – rytinis arbatos gėrimas, televizijos laidų ar serialų žiūrėjimas, ruošà bei tų pačių maršrutų už nakvynės namų ribų – mieste, palaikymas (važiavimas į sriubos valgyklas bei dalinimasis apie tai, kas teikiama pietums vienoje ar kitoje šių valgyklų ir panašios bendros veiklos). Šios bendros realijos jungia, bet, kita vertus, ir neleidžia megzti gilesnių tarpusavio ryšių, kadangi naudojimasis tais pačiais ribotais ištekliais, iš esmės reiškia tarpusavio konkurencijà, jog vienam asmeniui jų gavus daugiau ar geresnės kokybės, kitas savo dalies netenka arba gauna ją prastesnę. Nuolatinės dienos centro lankytojos Marijonos pasakojimas atskleidžia tam tikrà tarpusavio konkurencijà, kuri nuolat tvyro dienos centre, tačiau ne visada yra garsiai išsakoma dėl tam tikrų galimo susidorojimo ar nesupratimo baimių:

„<...> čia tų atėjūnų ir svieto perėjūnų visokių būna, iš visų pakampių susirenka <...> turi savo namus, tik niekas čia nežino, niekas gi čia nekontroliuoja, gali bet kada ateiti, bet kada išeiti <...> nori gero už dyką, o va man, tai tikrai nėra gyvenimo <...> tiems, kuriems tikrai reikia, tie gauna mažiau nei tos naglos bobos, pažiūrėk, kaip sėdi“ (Marijona, 50)

Privačios erdvės trūkumas ne tik nakvynės namuose ar dienos centre, bet ir keliaujant mieste (kaip interviu metu pažymėjo ne vienas tyrimo dalyvis, benamiai vieni kitus lengvai atpažįsta), apsunkina ne tik tarpusavio ryšių palaikymà, bet ir trukdo megzti naujus ryšius už dienos centro ar nakvynės namų ribų. Kaip teigia L. R. Stark (1994), daugeliui benamių yra gana sudėtinga būti arti su kitais žmonėmis, tuo labiau, kai jie yra priversti bendrauti tarpusavyje. Šios situacijos neretai sukelia tarpusavio konfliktus, kuriuos galima traktuoti, kaip dienos centre ar nakvynės namuose galiojančių taisyklių padarinys, kuomet šalia bendrųjų taisyklių sukuriamos „savos“ vidinės nerašytos taisyklės, ir, pvz., iš dienos centro patalpos jo lankytojai išveja arba tiesiog išmeta neblaivius arba itin nešvariai apsirengusius, skleidžiančius nemalonų kvapà asmenis. Šie veiksmai nurodo į dar vienà „savos erdvės“ susikūrimo būdų, stengiantis ją išlaikyti kuo saugesnę, apsaugant nuo „kitų“, „kitokių“. Nors dienos centre nuolat budi socialinis darbuotojas, kurio priežiūroje vyksta pagrindinės bendros dienos centro veiklos – puodo arbatai užkaitimas, arbatos paruošimas, priežiūra, sutvarkant dienos centrà prieš jo darbo pabaigà, vis dėlto darbuotojas ne visada suspėja fiksuoti ir/arba įsisąmoninti visų minėtoje

erdvėje vykstančių dalykų, kaip ir aukščiau minėtu, nakvynės namų atveju. Dėl jau minėtų laisvėje aiškiai produkuojamų kalėjimo subkultūros savybių, demonstruojamų ir dienos centre, neišvengiamai kuriamos „savos“ taisyklės, viena vertus, leidžiančios išsiskirti iš kitų dienos centro lankytojų bei viešai demonstruoti galią, kita vertus, ja lengvai pasinaudoti, vykdant įvairiais smulkias vagystes iš kitų dienos centro lankytojų:

R. O kaip dėl saugumo čia [dienos centre]?

V. Jei kokie nematyti [asmenys], pasisukioja, pašneka ir dingsta (pasišalina), tai jau žinok, kad kas ko pasiges <...> telefoną, žiūrėk, padėjo ant stalo, nusisuko, ir nebėr, ir nieks nežino, kur [dingo] <...> Reikia labai saugoti savo daiktus (akimis parodo į savo rankinę, kurią nuolat laiko pasikišusi po pažastimi)“ (Vanda, 48)

Galiojančios normos, „savos erdvės“ taisyklės, atskleidžia erdvės specifiką bei atskiria šią vietą nuo kitų, benamių asmenų lankomų vietų, kuriose taipogi kuriamos jų taisyklės ir/arba perimama dalis kitų vietų taisyklių.

4.5.2. Maitinimosi vietos

Maitinimo bei maisto dalinimo benamiams asmenims paslaugas teikiančios įstaigos taip pat yra vienos svarbiausių vietų benamių asmenų kasdienio judėjimo trajektorijose. Priklausomai nuo jų išsikūrimo teritorinės aplinkos bei pačių benamių asmenų apsistojimo vietos, jos lemia benamių judėjimą arba į vadinamąsias marginalias teritorijas, kurios yra igavusios šią konotaciją būtent dėl pastarųjų paslaugų vietų išsikūrimo, arba į vadinamąją „pagrindinę“ (angl. *primary*) vietą, jei benamiai atvyksta į jas iš marginaliomis laikomų miesto teritorijų. Vietų, kuriose benamiai asmenys gali nemokamai pasimaitinti ir / arba gauti arbatos ar maisto paketa, reikšmę išskirdami benamystės tyrėjai A. Rahimian, J. R. Wolch ir kt. (1992), J. R. Wolch, A. Rahimian ir kt. (1993) pažymi, jog šios vietos benamiams asmenims yra ir kaip itin reikšmingi taškai, kasdienio jų judėjimo mieste praktikose, kartu jie stipriai veikia kasdienį judėjimą. Kaip pastebėta dalyvaujamo stebėjimo metu, šių maisto dalinimo vietų darbo laikas yra vienas pagrindinių faktorių, struktūruojančių benamio asmens dieną. Maršruto „*per visus maitinimo taškus*“ įvykdymas garantuoja ne tik pasisotinimą ir dalies maisto davinio parsinešimą vakarienei į nakvynės namus, bet ir laiko praleidimą nuo pat rytinio išėjimo iš nakvynės namų, iki grįžimo vakare atgal. Nakvynės namų gyventojas Andrius teigia, jog yra klaidingas manymas, jog benamiai neturi kuo maitintis ir maisto trūkumas galėtų grėsti jų gyvybei:

„<...> maisto užtektinai, tik susirink viską, ką duoda [pereik per visus maitinimo taškus] <...> nežinau nei vieno, kad būtų iš bado numiręs, va, nuo kokio pilstuko iš babūnės – čia kitas reikalas (šypsosi) – gi pati matai...“ (galva parodo valgykloje ant grindų bei suolų paliktus apgraužtus, aplaužytus, čia atėjusiems pavalgyti žmonėms papildomai dalintus organizacijos „Maisto bankas“ batonus bei bandeles, kurias galima pasiimti ir išsinešti).“ (Andrius, 38)

Pagrindinės maitinimosi vietos – sriubos valgyklos, kuriose galima gauti karšto maisto, t.y. sriubos, košės, blynų, bandelių, vaisių, arbatos bei kuriose buvo lankomasi tyrimo metu: Kaune tokia pagrindinė vieta yra bendra Kauno miesto savivaldybės ir Lietuvos „Caritas“ įsteigta sriubos valgykla, Vilniuje – arkivyskupijos „Caritas“ įsteigta valgykla „Betanija“, valgykla „Ekklesia“ bei Motinos Teresės seserų vienuolyno valgykla. Svarbu paminėti, jog šiose valgyklose maitinasi ne vien benamiai asmenys, bet ir skurdžiau gyvenantys miestiečiai, tačiau pastarieji nėra linkę ilgai užsibūti, arba netgi tik užėina pasiimti karšto maisto į namus.

Nakvynės namų gyventojams tokios valgyklos yra ne tik maitinimosi, bet ir tam tikros socializacijos erdvės, kuriose susitinka skirtinguose nakvynės namuose gyvenantys asmenys arba anksčiau gyvenę nakvynės namuose, tačiau dėl vienokių ar kitokių priežasčių iš jų pašalinti. Vienos sriubos valgyklos darbuotoja teigia pastebėjusi, jog atskiros benamių asmenų grupės turi netgi „savo“ stalus, prie kurių visuomet sėdi, nors, kaip teko pastebėti, šie žmonės nebūtinai kartu gyvena nakvynės namuose, jie visi kartu susitinka tik čia, tam tikrą valandą – sriubos valgykloje:

„Šiaip, va šitas stalas, tai yra tų visų va, pijokų, tų narkomanų, va šitas [pats galinis, esantis arčiausiai durų]. Jie čia sėdi, jie čia reikalus tvarko prie šito stalo. O daugiau, tai čia nesvarbu, jie bet kaip sėdi, bet jau tie visi pagrindiniai veikėjai, tai čia, kur kipišus kelia, tai čia sėdi.“ (D7)

Tokie susitikimai ir pokalbiai gana įprastoje aplinkoje, yra itin svarbūs benamiams, kadangi sumažina jų vienišumą ir izoliaciją, kartu šios vietos garantuoja didesnę saugumą nei gatvė (Dean, 1999). Tuo tarpu valgykloje aktuali vidinio saugumo problema, panaši į minimą ir kitose benamių asmenų susibūrimo vietose, kuomet grėsmė netekti daiktų ar patirti smurtą, kyla iš pačių šiose vietose besilankančių asmenų. Onos pasakojimas iliustruoja apie išoriškai dažnai nepastebimą, jos įvardijamą „vidinį judėjimą“ patalpoje, kurio metu yra vagiami brangesni daiktai: „telefonų čia netenka <...>“, „padėkit ant kėdės rankinuką ir nueikit kokiom penkiom minutėm – viskas. Penkių nereikia – rankinuko nėra. Čia judėjimas vyksta net baisu“ (Ona, 47).

Stebėjimo dalyvaujant metu teko nemažai laiko praleisti vienos iš valgyklos priegose esančiame koridoriuje, į kurį valgyklos lankytojai pradeda rinktis dar prieš 3-4 val. iki kol atsidarys valgykla. Kadangi koridorius yra atrakinamas ryte, o jame yra įmontuotas šilts radiatorius, ypač per didžiuosius žiemos šalčius benamiai prie jo šildosi rankas, džiovina primirkusius batus. Dalis iš ateinančiųjų asmenų nakvoja lauke, sandėliukuose, yra seniai prausęsi, todėl patalpoje dažnai tyro prastas kvapas. Tokia vietos aplinka bei joje vykstantis „gyvenimas“, kai kurių autorių yra įvardijami kaip žymintys „normų geografiją“, t.y. erdvę, kurioje individualus benamio statusas, daugelyje kitų kontekstų pripažįstamas kaip „kitoks“, tampa norma, o tam tikra fizinė išvaizda, kvapai, tam tikras elgesys (pavyzdžiui, kalbėjimasis su

savimi arba miegojimas ant stalo, garsus riaugėjimas), įprastai laikomas keistu bei netinkamu, čia gali būti normaliai priimamas (Goffman, 1961; Parr, 2000). Kita vertus, „normų geografijai“ terpę sudaro ne tik skirtingų „normalumo“ percepcijų vyravimas, bet ir nuolatinė baimė bei nerimas, kadangi šios valgyklos prieigos, kaip pabrėžė tyrimo dalyviai, ne visada yra saugi erdvė. Šis erdvės nesaugumas akcentuojamas ne tik tuomet, kai laukiama valgyklos darbo laiko pradžios, bet ir pačių pietų metu, kadangi koridoriuje neretai buriuojasi tie žmonės, kurie nėra įleidžiami į pačią valgyklos salę dėl apsvaigimo nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų. Toje aplinkoje įvyksta įvairių vagysčių, susistumdymų, santykių aiškinimosi incidentų:

<...> Čia buvo vienas, diržą ir tą ištraukė iš kelnų. Prie mano akių. Odinį diržą ištraukė iš kelnų. Tas kampe čia sėdėjo girtas. Pyst, diržą ištraukė, kitam už trajaką pardavė. Iš kito telefoną ištraukė, man atnešė, čia prie durų stovėjau. Čia gulėjo, pavogė telefoną, man atnešė. Už tris litus pirkau telefoną. Žino, kad aš dirbu, turiu pinigų. Aš čia stovėjau lauke, atnešė, tris litus duosi, sako – sakau, duosiu. Pardavė. Čia, va tik ištraukė, čia pardavė. (Linas, 55)

Stebėjimo metu kartu su nemažu būriu nakvynės namų gyventojų koridoriuje šalia valgyklos durų laukiant, kol bus atidaryta valgyklos salė, pavyko išgirsti visai šalia vykstančias derybas dėl skėčio, kurį rankoje laikė atokiau stovintis žmogus:

- Duok, įvertinsiu, kiek jis kainuoja.
- Vyno bonka?
- Per daug. Pusę.
- Dar ir piniginę paskui įvertinsi. “ (Lauko užrašai)

Tokie iš pirmo žvilgsnio nekaltus pajuokavimus primenantys pokalbiai, vėliau neretai virsta ir tikraisiais „mainais“, kurių metu viena pusė neišvengiamai lieka nuskriausta. Anot tyrimo dalyvių, ypač dažnai daiktai bei pinigai yra išviliojami iš vyresnių žmonių arba apsvaigusiu nuo alkoholio, narkotinių medžiagų.

4.5.3. Uždarbio/darbo vietos

Dar vienas svarbus benamių kasdienių maršrutų aspektas – uždarbio, darbo vietos, kurios dažniausiai telkiasi miesto centre, senamiestyje, stotyse ar stotelėse prie svarbesnių viešojo transporto mazgų. Nors elgesį šiose vietose dažniausiai reglamentuoja miestų savivaldybių priimtoms „Miesto švaros ir tvarkymo taisyklės“, draudžiančios girtavimą bei elgetavimą (minimuoju atveju – Vilniuje), nakvynės namų gyventojai ir kiti benamiai ne visada jų paiso. Kaip pasakoja tyrimo dalyviai, nemaža dalis už viešąjį saugumą atsakingų pareigūnų juos jau pažįsta, kaip ir jie juos, tačiau pamatę prašinėjančius pinigų iš praeivių, „*elgiasi draugiškai*“, „*tik pavaro į šoną*“. Dažniausiai pinigų prašoma narkotikams bei alkoholiui,

cigaretėms. Nors dalis nakvynės namų gyventojų tokį pinigų prašinėjimą, įvardijamą, kaip dažniausiai pasitaikantį „kritiniais atvejais“, kaip skubų pinigų gavimo būdą ar nuolatinį kasdienį elgetavimą smerkia – anot jų, tai yra „žemas lygis“ ir taip besielgiančius vadina „visiškais lochais“, nesugebančiais „susiveikti“ pinigų, kartu pripažįsta, jog yra tekę tokiu būdu gauti pinigų. Pinigų „susiveikimas“ yra suvokiamas, kaip smulkios vagystės ir sukčiavimai, įvairios daiktų pardavimo praktikos, tapusios nuolatinio užimtumu:

„Išeina 5-6 val. Yra, dirba, žino, kur anksti galima pavogt. Anksti, kol tamsu. Hm, važiuoja į turgų, cap carap, pavogė, kol tamsu. Aš žinau net kurie, pavyzdžiui. Parduotuvėse vagia. Tie saldainiai „Šiaurės meška“, jie tokius. Atneša man čia kartais. Maišais. <...> Čia planas nuo pat ryto.“ (D11)

Uždirbti pinigai dažniausiai išleidžiami, kaip įvardijama „savo reikalams“, t.y. pagrinde cigaretėms bei alkoholiui, pagrindinėms asmens higienos priemonėms. Pastarųjų dalykų įvardijimas, kaip „savo poreikių“, tam tikra prasme suponuoja, jog už visus kitus poreikius – maitinimąsi, nakvynę ir panašius, yra atsakingos socialinę pagalbą teikiančios institucijos, tačiau ne patys asmenys. Kita vertus, nakvynės namų gyventojų diskursuose užimtumas bei darbas užima svarbią vietą. Jis suvokiamas, kaip esminis dalykas, galintis pakeisti esamą situaciją – „būtų darbas, viskas būtų kitaip [gyvenimas būtų geresnis]“. Darbo paieškos ir pats įsidarbinimas benamystės situacijoje gali būti vertinamas ambivalentiškai bei per abipusio darbdavio bei būsimo darbuotojo nepasitikėjimo perspektyvą. Tyrimo dalyviai atskleidžia, kad yra dalis darbdavių, nelegaliai siūlančių žemos kvalifikacijos darbus žemės ūkyje ar statybose ir ieškančių pigios darbo jėgos tarp nakvynės namų gyventojų. Darbas be išankstinių abipusio susitarimo sąlygų arba jų nesilaikant, nesumokėtas užmokestis ar atsilyginimas už darbą vien alkoholiu ir / ar maistu, suponuoja, jog atskirti nuo nuolatinės pastovios darbo rinkos, benamiai asmenys patenka į nelegalaus darbo sektorių ir tampa priklausomi nuo jo darbdavių. Nepasitikėjimas ir benamio, kaip „kito“, kaip neturinčiojo teisių samprata, šiuo atveju nurodo į tam tikrą vergystės-išnaudojimo diskursą benamių bei darbdavių santykiuose. Benamio asmens sudaiktinimas, pasinaudojimas juo, kaip pigia darbo jėga, atsiskleidžia jų pasakojimuose apie ūkininką, kuris vietoje to, kad atsilygintų už darbus, išvarė juos iš sodybos užpjudydamas šunimis ar po darbų pavežėjimą ir palikimą šalia miesto ribas žyminčio ženklo. Šie įvykiai kuria nepasitikėjimo darbdaviais diskursą, kartu ir apibendrintą paties darbo, kaip sunkaus ir mažai apmokamo užsiėmimo sampratą.

Darbdavių nenoras priimti į darbą nakvynės namų gyventojų, taip pat yra stipriai veikiamas vyraujančios benamio asmens, kaip „kitokio“, nepatikimo, turinčio žalingų įpročių, įkalinimo patirtį individo sampratos. Suvokdami šią situaciją, o kartu ir savo klientų patiriamus sunkumus darbo rinkoje, nakvynės namų darbuotojai nemažai padeda jų darbo paieškose.

Vienuose iš nakvynės namų, kuriuose buvo atliekamas tyrimas, kiekvieną rytą darbuotojai iš skelbimų portalo internete išrinkdavo darbo pasiūlymus bei pateikdavo juos klientams. Dalis jų užsirašydavo skelbimuose nurodytus telefonų numerius, taip pat darbuotojai leisdavo klientams teiraujantis dėl darbo naudotis nakvynės namuose esančiu telefono aparatu arba patys paskambindavo darbdaviui. Kaip teigia nakvynės namų darbuotojai, padedantys ieškoti darbo savo klientams, neretai nutinka, jog vos sužinojus, kad asmuo gyvena nakvynės namuose (arba įsidarbinant užrašius ar kitaip paminėjus, savo gyvenamosios vietos adresą) dauguma darbdavių parodo nepasitikėjimą bei atsisako būsimo darbuotojo. Dėl šios priežasties nakvynės namų darbuotojai neretai stengiasi tarpininkauti tarp darbdavio ir savo kliento jo įsidarbinimo procese, tačiau ne visada šis procesas baigiasi sėkmingai. Abipusio nepasitikėjimo tarp nakvynės namų gyventojų ir darbdavio santykis išlieka ir tolimesniuose darbo etapuose. Neretai jis persikelia ir į platesnę darbo aplinką, nors nakvynės namų gyventojai dažniausiai yra linkę nutylėti tikrąją savo gyvenimo situaciją, prisiimtos „kitokio“ stigmos dėka, nesijausdami pilnavertiškais darbuotojais. E. Kocai (2007) pabrėžia, jog nakvynės namų gyventojai neretai jaučia gėdą prieš kitus žmones, tai atspindi ir jų darbo aplinkoje. Tuo tarpu dirbantys nakvynės namų gyventojai kitų savo kolegų yra vertinami palankiai, dauguma į juos žiūri pagarbiai, kita vertus, nevengia prašyti paskolinti pinigų, nes darbo turėjimas yra pirmiausia suvokiamas kaip garantuojantis tam tikro lygio finansinę gerovę. Ją akcentavo ir vienokio ar kitokio pobūdžio darbą turintys nakvynės namų gyventojai: „dirbu, ir [tai reiškia] aš užsidirbu....“, tuo akcentuodami, jog darbo turėjimas jiems nėra vien tik išgyvenimo strategija, tačiau gimdantis savęs reikšmingumo jausmą aktas.

Nemaža dalis nakvynės namų gyventojų „iškrenta“ iš darbo rinkos, kadangi turėdami didžiulius išsiskolinimus antstoliams dėl nesumokėtų baudų, greitųjų kreditų, daugelį metų nemokėtų komunalinių mokesčių, skyrybų ir kitais atvejais, vengia legaliai įsidarbinti, kadangi tokiu atveju negalėtų atgauti visos darbdavio sumokamos pinigų sumos. Šią situaciją pasakodamas nakvynės namų gyventojas atskleidžia ir dar vieną nedalyvavimo legalaus darbo rinkoje privalumą – jis suteikia saugumą dėl padaromų viešosios tvarkos ar kitų pažeidimų, smulkių vagysčių – nors gaunamos piniginės baudos sumuojasi ir kaupiasi, tačiau tiesiogiai nepaliečia asmens, ir, tikėtina, suėjus senaties terminui, bus nurašytos:

P - Čia pusė negali oficialiai dirbt. Antstoliai pas daug ką. Nelegaliai [įsidarbinti] čia daugumą ir žiūrim. Arba juodais, kur moka. O taip, eik dirbt, antstolių krūvos, ką tu uždirbsi? Užblokuotos sąskaitos, tai kaip tu eisi dirbt? Eisi pas antstolius, tarsies, jeigu pas tave tų baudų, dar ten skolingas per kokius šešis-aštuonis antstolius. Kiekvienam jam duot, tai ką tu iš tos algos gausi? Tris šimtus litų? Kad atskaičiuotų ten kiekvienas po biškį, bet tai jie irgi, nori visko daug ir greitai. Užtat taip ir gaunasi. – Ko nedirbi oficialiai?,- ką aš ten dirbsiu už tris šimtus litų. Man kelias kainuos tiek ir maistas.

R - O iš kur daugiausiai susidaro tos sumos antstoliams?

P - Iš baudų. <...> Tai eini ar per gatvę, ar per perėją, kas iš krautuvių pizdina, pagauna. Bauda trys šimtai. Dar porą šimtų užsideda. Va, susidaro, susidaro. Po biškį, po biškį ir keliasi kas mėnesį. Alimentai. Viskas į vieną krūvą susideda. (Paulius, 40)

Dalis benamių asmenų pesimistiškai piešdami savo ateities scenarijus, teigia net nesulauksią to laiko, kai reikės grąžinti skolas. Ne vienas benamis apgaulės būdu, pasinaudojus jo asmens dokumentais, yra tapęs įmonės savininku, tuo pačiu būdu jo vardu yra paimtos didžiulės paskolos. Ši padėtis taip pat užkerta asmeniui kelią į oficialią darbo rinką. Žinodami tokią žmogaus situaciją, kiti benamiai neretai priskiria jam tokias etiketes/pravardes, kaip „direktorius“, „bosas“ ir pan. Kartu jie yra linkę pripažinti, jog ir patys nėra apsaugoti nuo tokių situacijų: „tai čia kiekvienam taip gali nutikt, juk ar pamesi dokumentus arba ištrauks, parduos ir turėsi“. Tyrimo dalyviai atskleidė, jog kai kurie benamiai asmenys užsiima tokia dokumentų prekyba, kad gautų pinigų svaigalams ir / ar narkotinėms medžiagoms. Darbuotojai, žinodami ar nujausdami apie tokias nelegalias benamių veiklas bei jų turimus išsiskolinimus, imasi įvairių disciplinavimo praktikų, siekdami apsaugoti benamių dokumentus, o kartu ir juos pačius nuo nelegalių veiklų:

„Tai buvo čia vienas <...> čia buvo tokia viena socialinė darbuotoja, tai darė jam tuos dokumentus <...> kokius penkis kartus. Ir dabar buvo [atėjęs] vėl dokumentai... <...> čia kartais stovi tokie, su mašina jie atvažiuoja, ir nori paimt ten paskolas kažkokias jų vardu, duoda ten porą šimtų, o pasiima už kelius tūkstančius. <...> A, jie vis tiek. Turi ant savęs jau tiek, ten šimtą tūkstančių, pavyzdžiui, turi skolos. Jiem tas pats. Sako, nieko niekad aš nepirksiu ir niekad tų skolų neatiduosiu ir jiem net neįdomu. Pavyzdžiui, buvo seife tas dokumentas, ir aš žinojau, kad jis jį parduos, sakau, aš tau neduosiu, nes rytoj ateisi, prašysi. Tai taip ir buvo. Nu, kaip aš galiu neduot, suaugęs žmogus. Tai po dviejų dienų atėjo <...> tai pardavė už penkiasdešimt litų. Ir paskui jis reikalauja vėl, kad jam padarytų tą dokumentą.“ (D9)

Socialines paslaugas teikiantys darbuotojai benamių neretai yra manipuliuojami, kadangi yra priversti pasirūpinti jais įvairiose situacijose – taipogi ir tose, kurias specialiai sukuria patys benamiai asmenys, argumentuodami jog vienaip ar kitaip pasielgti juos privertė susiklosčiusi situacija. Asmens dokumento turėjimo nuvertinimas atsispindėjo ir vienos tyrimo dalyvės teiginyje, jog gyventi neturint asmens dokumento, yra patogiau bei saugiau, kadangi apsunkinama asmens identifikacija įvairių viešųjų pažeidimų atvejais, todėl ji tik pastaruoju metu pradėjo tvarkytis dokumentus, kad gautų Lietuvos piliečio pasą (iki šiol teigia turėjusi tik „rusišką pasą“):

„Aš tai ir dabar dar po šiai dienai dar neturiu lietuviško paso. <...> Gyvenau su rusišku pasu. Vienodai man rodė. Pagauna kontrolė, nuveža, pavardė, vardas, į kompiuterį įvesta, kas pasą turi. Tai kodėl paso neturi? - Man jo nereikia, sakau. Jeigu jums reikia, tai padarykit. Nėra baudų ant ko rašyt, nu ant ko rašyt? Man tai naudingiau, pavyzdžiui. Dabar jau darausi. <...> Paskui siųs į Vilnių, kad duotų kodą [asmens kodą], ir jau tada darys kortelę. Baudą užpliažino 30 litų, už tai, kad gyvenau be paso. <...> Aš jau dvidešimt du metus gyvenu kaip užsienietė. Dabar jau pasą turėsiu (šypsosi)“ (Nijolė, 43)

Nemaža dalis nakvynės namų gyventojų turi negalią bei gana aukštą nedarbingumo lygį, apsunkinančius darbo paieškas ir įsidarbinimo galimybes to siekiantiems. Dalis taip pat atsisako dirbti žemos kvalifikacijos darbus, teigdami, jog nedirbsiantys „bet ko“, kadangi šie darbai dažniausiai reikalauja fizinių jėgų, ir yra prasčiau apmokami. Motyvacijos dirbti tokio pobūdžio darbus, taipogi neskatina faktas, jog įsidarbinęs asmuo netektų socialinės pašalpos, o gaunamo atlyginimo dalį, dažnu atveju šių asmenų tarpe, nusavintų antstoliai, už turimus įvairius įsiskolinimus. Ši situacija lemia intereso dirbti nebuvimą didelės dalies nakvynės namų gyventojų tarpe, kuomet nedarbas ilgainiui tampa tam tikru išmoktu elgesiu, o nakvynės namai – patogia vieta „pasislėpti“ nuo darbo rinkos bei išvengti būtinybės gražinti skolas, iki tol kol sueis senaties terminas.

Tyrimo metu pastebėta, jog užimtumas yra itin svarbus nakvynės namuose gyvenančioms moterims, neturinčioms galimybės save išreikšti tradicinių rutinizuotų veiklų pagalba (namų ruoša ir pan.). Bandydamos kompensuoti šį trūkumą, dalis jų nuo pat pavasario renka bei prekiauja savo surinktomis lauko, miško gėlėmis, vasarą važiuoja uogauti, grybauti. Taipogi darbą galima įvardinti, kaip būdą, moteriai „pabėgti“ iš nakvynės namų aplinkos: „*net nespėju nudaryti tų grybų, bet man svarbu, kad nebūt čia [nakvynės namuose]*“. Nors šie darbai neatneša didelių pajamų, tačiau jie atspindi rutininės veiklos kompensavimo reikšmę, kuri, anot A. Radley ir kt. (2010), leidžia maksimizuoti asmens saugumą, kuris moteriai yra labai svarbus.

Dar vienas labai svarbus nakvynės namų gyventojų užsiėmimo būdas – judėjimas „trasa“:

R. *O kas yra tos trastos?*

I. *Nu, kaip (šypsosi), eini, randi kažką, maišą prapleši, perfasuoji vėl į kitą švarų maišą. Ir žiūri, ką parduot, ką sau pasilieki valgyt. O rūbai, kai būna maišuose, pasižiūri, jei tinka, pasiimi. Metalą renki“.* (Ilma, 37)

„Trasa“ benamiams asmenims suteikia ne tik užimtumo galimybę, tačiau yra priemonė apsirūpinti kai kuriais daiktais bei pajamų šaltinis, kadangi rastus daiktus pardavus turguje arba tam tikras antrines žaliavas jų supirkimo punkte, galima šiek tiek uždirbti:

<...> *Vis tiek kažką rasi, taip nebūna, kad tu nerasi. Ir dar parduot rasi visko. <...> Sako, iš ko gyveni? Metalą randi – prisiduodi, bonkų randi – prisiduodi, geresnių daiktų randi – nuneši, parduodi. A, va, čia jau parduot, jau skyles jau turi turėt. Turi žinot, kur. Vat, pavyzdžiui, rūbus, jei gerus randu, tvarkingus, aš žinau vieną bobą, ji turi tris savo nuosavas parduotuves – skudurynus, tai ten rūbai, aš nunešu – blizga. Jinai iš mane paima už kapeikas, o jinai, tai gauna kitą kainą. O ten rūbas – blizga. Ir va iš to gyveni.* (Ilma, 37)

Nors dalis tyrimo dalyvių moterų nuvertindavo tokį vaikščiojimą „per konteinerius“, kaip moteriai nepriimtina ir žeminanti užsiėmimą, kitoms, jis būdavo labai reikšmingas dėl randamų drabužių, batų, papuošalų pasirinkimo įvairovės:

„<...> šudina nevaikščiojau <...>. Paprasčiausiai irgi ėjau per tuos konteinerius. Tu neįsivaizduoji, kokių ten rūbų yra. Tu nenusipirksi dar skuduryne, ten kokių randi. Aš kai lėlė vaikščiojau. <...> Eini, vat sudėti rūbai gražiai, kvepiantys maišuose. Išplauti, sudėlioti ir striukės, ir kailiniai. <...> Kur beeisi, ten. Jei tik norėsi. Aš va taip čia nestovėdavau, kad man duotų. Dabar jau sunkiau. Bet prieš kokius penkis metus, tai ką tu. Sakau, skuduryne tokių dalykų negausi. Penkis kartus per dieną persirengi. Su baltais treningais vaikščiodavau. Aha, įsipurvinau, tuos, kčiortu, vėl kitus apsirengiu. Kedai naujaisi būdavo ir batai naujaisi. Nu, kur ten, vieną, du kartus užsidėti.“ (Ilma, 37)

Ši tyrimo dalyvė minėjo, kad jai labai patinka „*trasavimas*“ (taip benamių tarpe įvardijamas ėjimas per „*trasą*“), ir ji mėgstanti lankyti tam tikras „*savas*“ teritorijas, t.y., tas, kurias yra pasirinkusi, kaip jai patogias bei kuriose randa patinkančių daiktų, todėl tuo užsiima, kai tik turi laisvo laiko. Toks atvejis iliustruoja G. Valentine (1989) teiginį, jog moters saugumo suvokimas jos vietinėje gyvenamojoje aplinkoje yra susijęs su tuo, kaip gerai ji žino ją supančią aplinką. Jautimasis saugiai „*savų*“, žinomų „*trasų*“ aplinkoje, jai leido ne tik patenkinti tam tikrus materialinius poreikius, bet ir teikė malonumo. Reguliarus judėjimas, anot A. Radley ir kt. (2010), padėjo aktyviai susigyventi su lankoma vieta bei tęsti nuolatinį tam tikros teritorijos kontroliavimą, kuri tyrimo dalyvė įvardija, kaip „*trasavimą savoje trasoje*“. Toks nuolatinis konteinerių griežtai apibrėžtoje teritorijoje tikrinimas, sietinas ir su benamių, kaip miesto „sanitarų“ atliekama juose rastų daiktų perrūšiavimo funkcija, kadangi „einančiųjų trasa“ tiksliai gana stipriai išsiskiria: vieni jų ieško tik maisto, kiti – medžiagų, kurios turi didesnę vertę parduodant antrinių žaliavų supirkimo rinkoje, nes, kaip pažymi tyrimo dalyviai, kiekvienas rastas daiktas turi savo kainą:

„<...> ką ten popierių, makulatūrą tampyt sunku, tas popierius kiek ten, dešimt centų. Jau geriau dabar tuos, plastmasinius bambalius. Juos suploji, jie lengvi. Trys centai. Bet jų gali, žinai, kiek per valandą privaryt? Trys centai vienas butelis. Tai jau geriau nei makulatūra. Renka, vežimėliais važinėja, tokiom tašėm. Paskui renka skarbonkes tas nuo alaus. Kilogramas - 65-70 skarbonkių <...> lengva nešti. <...> Gali iš vieno konteinerio prisirinkti, kai tik būna. Tik netingėk. <...>“ (Aidas, 39)

Vieni tyrimo dalyviai pažymėjo, jog yra itin svarbu „*trasuoti*“ tik per tam tikrus konkretaus miesto rajono konteinerius, kadangi pagrindiniai lankomi miesto rajonai yra padalinti nors ir nematomomis, tačiau labai aiškiais ribomis, kurias nustato atskiros benamių grupelės. Apie egzistuojančią vidinę grupės tarpusavio kontrolę leidžia spręsti tyrimo dalyvio pastebėjimas, jog, jei nežinai, kam „priklauso“ konteineris, geriau prie jo neiti arba jį tikrinti nakties metu, kuomet galima išvengti galimybės būti užtiktam ar atpažintam. Tuo tarpu kiti tyrimo dalyviai teigė nebijantys laužyti minėtų nerašytų taisyklių bei nepaisyti nužymėtų „*trasų*“ ribų, demonstruodami savo autoritetą kitų atžvilgiu:

<...> aš einu nachui, nežiūriu, nachui. Nu, gi neparašyta ant konteinerio, kad... <...> Nežinau. Yra ten, skaitosi, ten pasako, ko čia atėjai, čia mano rajonas. Kur parašyta, kad tavo rajonas? Arba, kad tavo konteineris. Eik nachui pasakei ir viskas. Trumpa kalba. Labai puikiai jie kalba. (Linās, 55)

Kita populiarī tarp benamių darbo ir užimtumo rūšis – prekyba vogtais daiktais arba maistu, už kuriuos gautos lėšos dažniausiai yra išleidžiamos vieniems svarbiausių poreikių – alkoholiui bei rūkalams. Vogti daiktai realizuojami benamių įvardijamuose „taškuose“ arba „skylėse“ – turguje, pas tokių daiktų supirkimu užsiimančius asmenis arba nelegaliose alkoholio prekybos vietose, kuriose mainais į alkoholį iškeičiami įvairūs daiktai bei maisto produktai:

<...> Būna, kad tą maistą jie iškeičia į alkoholį. Eina į tas vietas, pas tuos žmones, kurie laiko ten tą spiritą, naminę ten sakysim, ir už tą maistą tiesiog ipila. <...> Yra netgi taip, kad gatvėje prašo, kad duotų pinigų, dabar žmonės, sakysime, pinigų neduoda, o nuperka maistą ir tą patį maistą jie parduoda, gauna pinigėlių ir geria.”(Julius, 34)

Tyrimo metu pastebėta, kad nors tuo užsiima ne visi nakvynės namų gyventojai, tačiau į vadinamąją „neformalią“ prekybą yra įsitraukusi nemaža jų dalis. Neretai prekyba vyksta ir tarp pačių nakvynės namų gyventojų – turintieji daugiau pinigų ar dirbantys, nevengia pasinaudoti galimybe gauti prekių, kadangi dažniausiai jos siūlomos kelis ar net keliasdešimt kartų pigiau nei siekia jų reali vertė – ne tik todėl, jog yra nelegaliai įsigytos, bet ir todėl, jog dažniausiai siūlančiajam skubiai reikia lėšų narkotinių medžiagų dozei ar alkoholiui. Kaip pasakoja tyrimo dalyviai, pasinaudodami šia situacija, nakvynės namų gyventojai nevengia derėtis, tokiu būdu dar stipriau sumažindami kainą bei vėliau tas pačias prekes ir daiktus perparduodami už stipriai didesnę kainą:

<...> atnešdavo visokių daiktų parduot, tai prisipirkau visokių. Ten už dyką prisiperki – po 10, 20 litų. Šautuvų buvau prisipirkęs, viską prisipirkau. <...> Parduotuvėj kainuoja 400 su virš, nusipirkau už 30 litų, va [rodo telefoną]. A, jis kainuoja 439. <...> sako – pirk. Ir tai galėjau duot 20, ai, 20 ir daviau, 20 ir du pakelius rūkyt. <...> Iš vienu pavagia, kitam parduoda. Tai dabar turiu iš viso – jinai turi, dar aš turiu – keturi guli, šešis telefonus turim. Papigiai, po litą, kiti po tris. (Linās, 55)

Tokia nelegali prekyba yra gana svarbi nakvynės namų gyventojų kasdienybės dalis. Ji leidžia ne tik prasimanyti greitų pinigų, tačiau ir įsigyti paklausių daiktų – mobiliųjų telefonų, laikrodžių, diržų, grandinėlių, žiedų, kurie yra reikšminga savęs reprezentacijos dalis, fiksuojama ir benamių tarpe. Savęs išreiškimas per laikomus brangiais ir vertingais savos grupės viduje, daiktus, leidžia susikurti tam tikrą socialinį statusą bei užsitarnauti kitų pagarbą. Grupės narių noras lygiuotis vieniems į kitus bei turėti tam tikrus reprezentuojančius ženklus, kurie leidžia išsiskirti bei pasipuikuoti, lemia nuolatinį daiktų „judėjimą“ – perpardavimus ar tiesiog neteisėtus pasisavinimus. Šie statuso ženklai, kita vertus, paneigia benamio, kaip vargano

žmogaus įvaizdį bei leidžia neišsiskirti ar bent sumažina perskyrą tarp bendros miesto minios, leisdami pasijusti jos dalimi.

4.5.4. „Kitos“ vietos

Benamių kasdieninę rutiną apimantys maršrutai nors, pirmiausia, ir sukasi apie pagrindinių fizinių poreikių – maisto, nakvynės patenkinimo vietas, tačiau vien jomis neapsiriboja. Nepaisant to, jog populiarios benamių asmenų reprezentacijos dažniausiai apsiriboja stereotipizuojančiais benamio, kaip elgetos, klajūno įvaizdžiais (Daly, 1998), tačiau jais būtų galima apibūdinti tik dalį benamių asmenų grupės. Nakvynės namų gyventojai, dalį laiko, kurį leidžia ne įstaigoje, išnaudoja stengdamiesi įsilieti į miesto bendruomenę, jų žodžiais tariant, pabūti su „*normaliais žmonėmis*“. Sau priskiriama „nenormalumo“ etiketė lemia, kad lankantis tokiose vietose, kaip didieji prekybos centrai, kuriuose patogiu ne vien leisti laisvą laiką, bet tam tikra prasme siekiama patvirtinti savo, kaip bendros visuomenės dalies, statusą, o šaltuoju metų laiku – tiesiog sušilti. Susidurdami su čia dirbančių apsaugos darbuotojų nemalone, kurie šiuos lankytojus jau puikiai pažįsta bei bandymais juos išvaryti iš prekybos centro, tyrimo dalyviai pasakoja apie šiose vietose jų taikomas taktikas: <...> „*Akropolyje*“... *ant vieno suoliuko pasėdi, ant kito pasėdi, pereini per parduotuves, va taip vat*“, „*kur už gėlės (atsisėdi), kur nelabai matosi*“. (Giedrius, 37). Dalis nakvynės namų gyventojų laiką leidžia prekybos centruose išsikūrusiuose lažybų centruose, žiūrėdami juose pastoviai transliuojamas varžybas bei taip siekdami sudaryti eilinio kliento išpūdį. Ne vienam jų lankymasis šiose vietose yra tapęs savotiška laiko leidimo forma, susikuriant savą aplinką, o tuo pačiu ir atsiribojant nuo nakvynės namų aplinkos. Šis atsiribojimas pasireiškia ne tik jų pačių fiziniu buvimu minėtose viešose vietose, tačiau ir pastangomis „nematyti“ arba „nepažinti“ „savų“, t.y., jose matomų kitų nakvynės namų gyventojų, o susitikus, bent demonstratyviai neišsiduoti, jog yra pažįstami.

Kitos vietos, lankomos nakvynės namų gyventojų, gali būti siejamos su tam tikrais jų pomėgiais arba ne pirmo būtinumo poreikiais. Kaip pasakoja vienas tyrimo dalyvis, jis bene daugiausiai laiko praleidžia bibliotekose, kuriose pirmiausia stengiasi pasinaudoti interneto prieiga – paskaityti naujienas, pabendrauti, pasiklausyti muzikos:

„Aš tai praktiškai visą laiką praleidžiu bibliotekose. Prie kompiuterio, internete. Informaciją žiūriu, naujienas skaitau, susirašinėju, bendrauju. <...> iš ryto, sakysim, į X biblioteką nueinu, paskui <...> pėstute iki Partizanų (Sriubos valgykla, sutrumpintai benamių vadinama tiesiog „Partizanais – IR), pavalgau. Ir vėl nuo Partizanų iki Y [bibliotekos], paskui iki čia [nakvynės namų], pėstute. Ir diena viskas, praleista“ (Giedrius, 37)

Taip pat dalis tyrimo dalyvių minėjo sekantys informaciją apie vykstančius nemokamus parodų atidarymus, nemokamus koncertus bei juose dalyvauja. Kita vertus, nakvynės namų gyventojai ne kartą pabrėžė, jog į minėtas erdves ar renginius gali patekti ne visi – kuo asmuo mažiau primena stereotipinį benamį, tuo tai padaryti yra lengviau. Anot vieno tyrimo dalyvio, benamis yra „užuodžiamas“ (šiuo atveju – atpažįstamas, jaučiamas – IR): „*Labai daug žmonių skiria mus. Iškart. Gali nors su kostiumu eit, su lakierkom, su kuo nori*“ [*bet būsi atpažintas kad esi benamis*]. Kaip pabrėžia L. Lees (1997), socialinė erdvių diferenciacija bei išaugusi socialinė atskirtis lemia, jog tam tikros centrinės, pagrindinės vietos (miestų centrai, tam tikri svarbūs pastatai ir jų prieigos) benamiams tampa neprieinamos dėl tam tikrų elgesio manierų, kurių reikalauja minėtos erdvės (aprangos kodai, asmens higienos reikalavimai (tvarkingi plaukai ir pan.)). Kaip pasakojo tyrimo dalyviai, „savą“ „selekciją“ vieni kitų atžvilgiu, susijusią su buvimu tam tikrose vietose, kuriose benamiai galėtų būti nepageidaujami, vykdo ir patys grupės nariai – pamatę, kad kas nors iš „saviškių“ yra netvarkingas ar neblaivus, išvaro jį iš minėtos erdvės. Ši kontrolė, anot tyrimo dalyvių, padeda išvengti nesusipratimų, dėl kurių ateityje ir jie patys negalėtų patekti į tam tikras erdves. Kaip tokias vietas, galima išskirti poliklinikas, ligonines. Jos pasitarnauja ne vien kaip vietos, kuriose šaltuoju metų laiku galima sušilti ar kaip tam tikri ramybės, poilsio nuo kasdienio vaikščiojimo, taškai, bet yra ir kaip tam tikri strateginiai nakvynės namų gyventojų sprendimai „užmušti laiką“ – praleisti laiką dienos bėgyje.

Išėjimas į tam tikras jiems neįprastas erdves, anot tyrimo dalyvių, jiems yra labai svarbus, kadangi reikalauja pasipuošti ir tokiu būdu leidžia pasijusti visuomenės dalimi, o tu pačiu ir prasiblaškyti bei grįžus pasidalinti su kitais savo išpūdžiais. Stebėjimų dalyvaujant metu, kartu su nakvynės namų gyventojais leidžiant laisvalaikį – žaidžiant boulingą, einant į kiną ar atvirų durų dienas LR Seime, buvo galima įsitikinti, kaip jie ruošiasi tokio tipo išvykoms bei stengiasi joms pasipuošti:

„<...> kaip esamę sutarę, 13 val. užėjau į dienos centrą, kur turėjo laukti žmonės, su kuriais kartu eisime žaisti boulingo. Iš karto į akis krito jų apranga – švari ir tvarkinga bei net atrodanti kažkiek prabangiai. Matėsi, kad žmonės tikrai ruošėsi šiam išėjimui. Aleksas, dėvėjo švarius baltus marškinius ir juodas kelnes. Marškinių kiek per ilgi rankogaliai jam vis lindo iš po striukės, ir jis juokavo, kad reiktų juos nukirpti <...> Iš po Aliaus striukės taipogi kišojo juodos spalvos kostiuminio švarko galai, buvo apsimovęs tokio pat atspalvio kelnes, kaip ir švarkas <...> Ema vilkėjo juodu ilgu paltu, mūvėjo baltus batus vidutinio aukumo pakulne, ant peties buvo užsimetusi taipogi baltą rankinę <...>“ (Lauko užrašai).

Nakvynės namų gyventojų lankomas erdves už nakvynės namų bei kitų socialinių paslaugų centrų ribų, galima išskirti ir pagal jų turimos priklausomybės pobūdį, kadangi asmenys, priklausomi nuo alkoholio, nėra linkę stipriai nutolti ar neįaučia poreikio slapstytis,

todėl dažniausiai renkasi barus, esančius socialinių paslaugų įstaigų kaimynystėje. Tuo tarpu priklausomi nuo narkotinių medžiagų vartojimo – atvirksčiai – renkasi atokesnes vietas, apleistas statybvietas, arba, pasak tyrimo dalyvių, pas draugus socialiniuose būstuose. Šios vietos nakvynės namuose gyvenantiems ir tarpusavyje ryšius palaikantiems asmenims, dažniausiai yra tapusios tam tikromis strateginėmis, „tradicinėmis“ susitikimų vietomis, jų dar įvardijamomis „skylėmis“. Kaip pasakoja tyrimo dalyviai, esant reikalui surasti kokį nors žmogų, o būtent taip ir buvo nutikę tyrimo metu, paklausus, kur dingęs X – net keli nakvynės namų gyventojai pasiūlė jų kasdienybėje draugų paieškai naudojamą paprasčiausią būdą: „*pereik per skyles, vis vien kažkur užsirausi <...>*“ (suprask – rasi). Stebėjimo dalyvaujant metu užfiksuota, jog tam tikri miesto barai, taipogi yra tapę nuolatinėmis nakvynės namų gyventojų „vietomis“. Šiuose baruose dirbantys darbuotojai gerai pažįsta savo klientus, todėl atsižvelgdami į jų poreikius, pavyzdžiui, neišgalėjimą nusipirkti viso cigarečių pakelio, derina ir pardavimus – šiuo atveju, prekiauja po vieną cigaretę. Kitame bare dirbanti barmenė grupelės nakvynės namų gyventojų yra mylima už tai, jog šaltuoju metų laikotarpiu kiekvieną rytą jų laukia atvažiuojančių iš nakvynės namų bei paruošia jiems šiltos arbatos, kavos bei leidžia pabūti bare iki atsidarant sriubos valgyklai. Šie pavyzdžiai rodo, jog nakvynės namų gyventojai išnaudoja įvairiausias strategijas, bendravimo būdus – nuo tarpusavio palaikymo iki vengimo, susikurdami tam tikras jiems reikšmingas, arba ilgainiui tapusias reikšmingomis, vietas, leidžiančias patenkinti jų poreikius.

4.5.5. „Kitų“ vietų reikšmė savaitgaliais ir šventinėmis dienomis

Laiko bei erdvės apribojimais stipriai įtakoja nakvynės namų gyventojų judėjimą. Laikas, kuomet nedirba socialines paslaugas teikiančios įstaigos (dienos centras, sriubos valgykla ir kt.) – savaitgaliai, šventinės dienos, yra laikas, verčiantis tyrimo dalyvius keisti savo įprastą rutiną bei kasdienes maršrutus, susikurti, atrasti „kitas“ reikšmingas vietas, tuo įnešantis pasimetimo ir nerimo. Kaip pasakoja nakvynės namų ir dienos centro darbuotojai, penktadienis, o ypač antroji šios dienos dalis, yra psichologiškai sunkiausia tiek jiems, tiek ir jų klientams. Įtampa dėl artėjančio savaitgalio, kuomet teks spręsti buitines maisto gavimo bei laiko praleidimo dienos metu problemas, o tuo pačiu išgyvenimas, jog „*savaitgalis bus toks, kaip ir kiekviena eilinė diena*“, sukelia nerimą, išprovokuoja agresijos veiksmus, todėl penktadieniais matyti itin daug išgėrusių žmonių tiek dienos centre, tiek ir kitose benamių asmenų lankomose institucijose. Siekdami sušvelninti situaciją, vienų nakvynės namų darbuotojai, penktadienio vakarais rengia bendras vakarienes visiems gyventojams, o po jų papildomai dalina iš organizacijos „Maisto bankas“ gautą paramą maisto produktais. Panašių priemonių ieškoma ir

šventinių dienų bei didžiųjų švenčių metu, kadangi tokie laikotarpiai benamiams, anot su jais dirbančių darbuotojų, yra patys sunkiausi – ne vien dėl negalėjimo būti su saviškiais, artimais žmonėmis, bet neretai ir gėdijantis savo dabartinės situacijos, ir vengiant juos aplankyti.

Patys nakvynės namų gyventojai taipogi patvirtina, jog laiko praleidimas savaitgaliais yra nelengvas bei išmušantis iš tam tikrų jau nusistovėjusių vėžių ir įprastų praktikų, įnešantis nesaugumo ir nerimo jausmą, todėl, priešingai nei didžiajai visuomenės daliai, tyrimo dalyviams, kaip jie įvardija, svarbiausia „*pratepti savaitgalį*“, kadangi nuo pirmadienio vėl grįžtama į įprastą pažįstamą rutiną:

„Labai sunku. Man, atvirai pasakius, tai yra labai sunku, nes aš visą laiką buvau veiklos žmogus, man ir dirbt iš tikrųjų patinka, patinka kažką veikt, ir dabar, kai tenka taip laiką visai beprasmiskai leist, yra labai sunku, yra labai sunku. <...> Labai džiaugiuosi, kad rytoj vėl pirmadienis, galėsiu iš ryto į vieną biblioteką nuėjęs vėlgi prisėsti prie interneto ir taip toliau. Labai labai sunku iš tikrųjų, tą laiką taip prastūminėt, labai sunku.“ (Giedrius, 37)

Dalis nakvynės namų gyventojų savaitgaliais lankosi skirtingų religinių bendruomenių pamaldose bei po jų vykstančiuose susitikimuose. Kai kurie tyrimo dalyviai teigė dalyvaujantys skirtingų religinių bendruomenių pamaldose, idant turėtų „užsiėmimą“ ir šeštadieniais, kuomet dažniausiai vyksta protestantiškos krypties bendruomenių pamaldos, ir sekmadieniais, kuomet vyksta katalikiškos pamaldos. Svarbiausias tokio apsilankymo motyvas nebūtinai yra pačios religinės apeigos, tačiau galimybė pabūti ir pasikalbėti su žmonėmis už nakvynės namų ribų bei šaltuoju metų laikų – sušilti. Tyrimo dalyvis Julius teigia, jog jam labiau patinka lankytis skirtingų religinių bendruomenių pamaldose ar Švento Rašto skaitymuose nei leisti laiką prekybos centre:

„<...> šeštadienį tai priklausau adventistų bažnyčiai, tai vat šeštadienį toj bažnyčioj vyksta pamaldos, Švento Rašto nagrinėjimo pamokos, tai šeštadienį praktiškai aš visą dieną praleidžiu toj bažnyčioj <...>. Džiaugiuosi, kad šiandien sekmadienis, tai ateinu <...> [į katalikų bendruomenės rengiamą susitikimą], ir stengsiuosi čia būti iki galo, kad reiktų mažiau šalti <...> o taip sekmadienį tiesiog paprastų paprasčiausiai, tenka laiką užmušt, pratept laiką, dažniausiai būna, kad prekybos centruose. Visiškai betikslis, sakysim. „Akropoly“, sakysim.“ (Julius, 34)

Tuo tarpu kiti tyrimo dalyviai neslepia, jog lankymasis religinėse apeigose nėra sureikšminamas, kaip religinis aktas, greičiau, tai yra dar vienas būdas savaitgaliais žiemą sušilti, praleisti laiką, ir primena tam tikrą, benamiams žmonėms įprastą, rutiną:

„Nu, tik tiek, kad pasėdėt. Ir aš eidavau ten. Arbatos atsigeri. Pasėdi, šalta, žiemą gerai. Bet laikas ateina, baigiasi maldos – eik į gatvę. Vakare – į nakvynę. Iš nakvynės – vėl ryte šeštą, t.y., septintą – vėl, kelkis išvaro. Baisu.“ (Vladas, 68)

Šis pasakojimas susiškaukia su kito tyrimo dalyvio papasakota patirtimi, jog benamiai yra įpratę lankytis skirtingų religinių bendruomenių ruošiamuose pietuose ar pasiimti jų dalinamus maisto paketus. Nors skirtingų konfesijų bendruomenėse prieš valgi įprastai yra pasimeldžiama, benamiai prie to puikiai prisitaiko, nedarydami perskyros tarp skirtingų tradicijų religinių bendruomenių. Dėmesio sutelkimas į pirminį tikslą bei pirminę tokio apsilankymo strategiją – maistą bei galimybę sušilti bei pailsėti, lemia, jog maldos apeigos nėra itin sureikšminamos.

Apibendrinant, galima pastebėti, jog nedarbo bei šventinės dienos nakvynės namų gyventojams yra tam tikro iššūkio bei nerimo, „institucinio apleistumo“ patirties laikas. Ši situacija atspindi socialinės paramos sistemos ribotumą, kuomet nedirbant pagrindinėms benamių asmenų lankomoms socialinių paslaugų įstaigoms, ši visuomenės grupė netenka dalies pagrindinių išgyvenimui reikalingų išteklių. Kita vertus, ši situacija verčia nakvynės namų gyventojus kurti naujus judėjimo maršrutus, atrasti ar susikurti naujas reikšmingas vietas. Socialinių ryšių palaikymas grupės viduje bei išorėje, taip pat iš dalies palengvina savaitgalinių išgyvenimo praktikų kūrimą bei įgyvendinimą.

4.6. Nakvynės namų gyventojų socialiniai ryšiai

Tyrimo informacija leidžia teigti, jog socialinių ryšių mezgimas bei palaikymas yra itin svarbi nakvynės namų gyventojų ir kitų benamių asmenų naudojama taktika, leidžianti apsirūpinti pagrindiniais ištekliais, gauti reikiamą pagalbą ir palaikymą.

Nors tyrimo pradžioje nebuvo lengva išsiskirti fiksuoti ir atkoduoti nakvynės namų gyventojų kuriamų ir palaikomų ryšių logiką, tačiau puikiai jautėsi, jog šią žmonių grupę jungia (taip pat ir atskiria kai kuriuos jos narius) daugybė iš pirmo žvilgsnio nebūtinai pastebimų įvairialypių saitų. Siekiant juos aiškiau suvokti, naudinga detaliau panagrinėti formalius, neformalius, asmeninius, socialinius ryšius bei jų tarpusavio reikšmę bei išorės/vietos ir laiko/trukmės reikšmę šių ryšių formavimuisi.

4.6.1. Benamystės trukmė ir socialiniai ryšiai

Tyrimo metu pastebėta, jog nakvynės namų gyventojų kuriami ir palaikomi socialiniai ryšiai yra labai nevienalyčiai, juos lemia ne tik asmeninė benamystės istorija – būsto praradimo priežastys, situacijos klostymasis po šio fakto – ar asmuo atsidūrė gatvėje, ar nakvynės namuose, bet ir benamystės trukmė, lytis, priklausomybių turėjimas/neturėjimas ir kiti veiksniai.

Pokalbis su tris mėnesius nakvynės namuose gyvenančiu Aleksu leidžia teigti, jog pirmą sykį patekę į nakvynės namus, vadinamieji „*naujokai*“ neskuba kurti gilesnių socialinių ryšių, o

bando geriau pažinti aplinką bei įvertinti juos supančius žmones. Jų apibrėžiama situacija veikia nurodo į tam tikrą pasimetimą, nusivylimą ir atsargumą, siekiant įvertinti, kuo galima pasitikėti, ir kuo ne, nei į desperatišką norą kuo greičiau rasti artimų jiems žmonių bei pačiam šioje aplinkoje tapti „savu“:

„Kaip viską pradėt? Atrado, neįmanoma tokioj padėty, bet reikia pradėti. Reikia ieškoti žmonių, ieškoti pažinčių. Vienam, aišku, sunku, bet... Reikia surast...“ (Aleksas, 38).

Pokalbyje su Aleksu dažnai jautėsi stiprus emocinis ryšys su ta kasdienybe bei darbo aplinka, kurią jis turėjo iki patenkant į nakvynės namus bei planai kuo greičiau išeiti iš dabartinės situacijos, vertinant ją, kaip laikiną. Toks riboto socialinių ryšių nakvynės namuose mezgimo pavyzdys bei orientacija į platesnį nei nakvynės namai ir kitos socialinių paslaugų benamiams įstaigos, kontekstą, pagal benamių tyrėjų D. A. Snow ir L. Anderson (1993) išskirtus benamių tipus, atsižvelgiant į benamystės trukmę, atitinka vadinamųjų neseniai tapusiųjų benamiais kategoriją. Ji apibrėžiama psichologiniu klimpimu į gatvės žmonių gyvenimą, nors socialiniai ryšiai su kitais benamiais asmenimis dar ir nėra stipriai sureikšminami. Šiai kategorijai būtų galima priskirti ir tyrimo dalyvį Julijų, gyvenantį nakvynės namuose maždaug trejus metus ir besididžiuojantį, kad jo draugai „ne iš čia“ – ne iš nakvynės namų gyventojų tarpo. Už nakvynės namų sienų sukauptas socialinis kapitalas, pasitikėjimas, jam atsidūrus dabartinėje situacijoje, yra itin reikšmingi, palaikant su ankstesniais draugais tam tikrą instrumentinį ryšį, kuris sunkiai būtų įmanomas su nakvynės namų gyventojais:

I. O kokie yra Jūsų draugai?

A. Ne, tai jie ne iš čia, visai kitas ratas, jie priklauso namų valdybai. Jie dirba duris, langus, ką reikia, tą daro. Mes gal jau dešimt metų pažįstami. Čia vienam išdrožinėjam gėles. Aš jiems, jie man padeda. Kai seniai pažįstami. Va, ir operavo – vežiojo. Vat sudegė [namas], tai Juliau, nesinervuok <...>. Geri žmonės. Tarp šių žmonių [benamių], tai čia nieko negausi. Čia visi vargšai <...>” (Julius, 34).

Kaip iliustruoja tyrimo dalyvių pasakojimai, ilga bendra pažintis iki apsigyvenimo nakvynės namuose, gali būti laikoma esminiu faktoriumi, lemiančiu tampresnio ryšio su jų draugais už nakvynės namų ribų palaikymą. Nors palaikomas ryšys gali būti vadinamas labiau epizodiniu ir neintensyviu, tačiau reikšmingu ir palaikančiu nakvynės namų gyventojui:

„turiu draugą Klaipejoj, kartu užaugom <...>, kai man taip atsitiko [prarado butą ir apsigyveno nakvynės namuose], klaipedietis parašo: „Valdai, tu – ne vienas!“ <...> kasmet per gimtadienį aplanko – jo dovana – pinigai – „nežinau, ko tau reikia, nusipirksi pats“ (Valdas, 49).

Nors Valdas nekuria planų, jog galėtų išeiti iš nakvynės namų bei gyventi savarankiškai, o veikia priima situaciją, kaip tam tikrą neišvengiamybę „taip atsitiko“ bei jaučiasi adaptavęs nakvynės namuose, už nakvynės namų ribų palaikomi socialiniai ryšiai jam leidžia išlaikyti

vadinamąją tarpinę poziciją (Snow ir Anderson, 1993), palaikant galbūt ir neakivaizdžią, tačiau jam reikšmingą distanciją tarp savęs ir kitų nakvynės namų gyventojų.

Gebėjimui megzti ir palaikyti socialinius ryšius, gali būti reikšminga vaikystės patirtis, augant nepilnoje ar socialinės rizikos šeimoje, kuri neretai gali būti ne tik benamystę lemianti priežastis (ar viena iš jų), bet ir turi nemažą reikšmę asmeniui patekus į nakvynės namus. Ypač skaudžiai apie vaikystę, vėliau – galimybių mokytis neturėjimą bei artimo santykio, emocinio ryšio trūkumą bei nuolatinę „nenormalaus“ stigmą, kalba vaikų globos namuose užaugę bei vėliau į laisvės atėmimo įstaigas patekę, o šiuo metu nakvynės namuose gyvenantys tyrimo dalyviai. Jų situacija atveria ypatingą visuomenės grupės, praktiškai visą gyvenimą praleidusios valstybinėse institucijose problematiką. Esminių socialinių įgūdžių, reikalingų įsitvirtinimui tiek individualiajame, tiek visuomenės gyvenimo lygmenyje, stoka, verčia šią grupę produkuoti „išminktą elgesį“ ir patekti į tam tikrą uždara ratą – pastoviai siejant save su socialinės paramos rinka ir/arba baudžiamąja sistema (darant nusikaltimus). Laimio atveju galima atsekti tam tikrą giją – autoriteto paieškas – „*nėra į ką atsiremti*“, kuri visą gyvenimą lydėjo jį per įvairias valstybines institucijas, tuo pačiu apsunkindama tarpusavio pasitikėjimu paremtų santykių kūrimą, socialinių ryšių palaikymą:

„<...> man nebuvo sąlygų... Internatą praėjau, malalietkas visas [nepilnamečių kolonijas], griežtus kalėjimus, kiek tik yra. Nėra ką daryt, paprasčiausiai, nėra tėvų, nėra į ką atsiremt. Remiesi į kur papuola“. (Laimis, 34)

Panašia patirtimi dalinasi ir vaikų globos namuose užaugusi Aušra, nakvynės namuose gyvenanti jau trejus metus. Ji yra linkusi užsisklęsti bei nekurti socialinių ryšių, motyvuodama negalėjimu pasitikėti ją supančia aplinka. Benamystė, neigiama patirtis apie savo kaimynės nakvynės namuose, lemia atsiribojimą ne tik nuo pastarųjų, bet ir nuo socialinių darbuotojų – „*vis tiek nepadės*“:

*I. O ar turi draugų, su kuriais galėtum išsikalbėt?
A. Nea, nėra. Aš kartais viena pati pagalvoju. Nu, kas iš to, jeigu tu čia pasikalbėsi. Liap liap liap ir visos bobos šneka, užtat aš nenoriu. Aš pati pagalvoju ir viskas. Kartais atsisėdu ant suoliuko... Nu, va taip... Ai, galvoju, nesiskūsiu, vis tiek nepadės...”* (Aušra, 30)

Aušros pasakojimas iliustruoja institucijos, kaip objektyvizuojančios terpės suvokimą, kurioje dominuoja tam tikros grupės – šiuo atveju – „*bobos*“, su kuriomis nesitapatinant, patiriama anomijos bei savęs nuvertinimo situacija. Ilgas benamystės laikotarpis taipogi skatina šiuos vidinės apatijos, atsiribojimo, nuolankaus susitaikymo su esama realybe bruožus.

Nakvynės namuose gyvenančio Vlado patirtis, kuria dalinantis aiškiai deklaruojama, jog nakvynės namuose neįmanoma turėti draugų bei privaloma priimti atsakomybę už savo

gyvenimą, patvirtina ilgalaikės benamystės ir gyvenimo institucijoje įtaką savęs suvokimui bei vengimui palaikyti reikšmingus socialinius ryšius. Benamystę priėmęs, kaip tam tikrą gyvenimo būdą, asmuo nebesijaučia patiriantis tam tikrą nesėkmę, ir nesistengia nieko keisti, jog galėtų ištrūkti iš šios situacijos (Snow, Anderson, 1993):

„Va, čia, kur gyvenu, aš čia draugų neturiu. Čia tiktai pažįstami, čia netgi gerų pažįstamų nėra. Aš jums galiu garantuoti, pasiklauskite pas šitą, pas šitą žmogų, ar jis turi čia draugų. Niekad negalima tikėt, jeigu pasakė draugas. Koks draugas? Nes čia vienas žmogus ar tas, ar tas, ar tas. Va, vieno žmogaus nebus, tai negi jis dabar sakys ir vėl draugas?“ (Vladas, 68)

Vengimas kurti bei palaikyti socialinius ryšius už savo grupės ribų, riboja nakvynės namų gyventojų gyvenimo kokybę, liekant siauruose grupės rėmuose. Tyrimo dalyvio Andriaus pasakojimas leidžia atpažinti stigmatizuojančią patirtį nakvynės namuose bei „nenormalumo“ etiketės, būdingos daugeliui nakvynės namų gyventojų, prisiskyrimą sau, kuri lemia baimę ir gėdą bendrauti su jo įvardijamais „*normaliais žmonėmis*“, tuo apribojant savo socialinį lauką bei save suvokiant, kaip kitokį, prastesnį:

„Jaučia visur, kad jeigu benamis atėjo, į darbą, visur, nu, kaip jaučia....“ <...> kai aš dabar nuėjau į tą darbą, nueinam parūkyt, tai tos moterys vis nužvelgia, nužvelgia, kažkaip tai, aš ką tai jaučia. Vis tiek yra kažkur tai viduj kompleksas, o, kai pasakė [joms] (kitas ten pat dirbantis žmogus, jog jie abu gyvena nakvynės namuose), nu tai išvis... siena“ (Andrius, 38).

Visuomenės požiūris į nakvynės namuose gyvenantį asmenį, kaip pavojingą, „kitokį“, baimę su juo bendrauti, taipogi užkerta kelią šiems žmonėms vystyti platesnius socialinius ryšius už savo grupės ribų bei mažinti stigmatizaciją ir natūralizuoti savęs bei savo patiriamos situacijos priėmimą.

4.6.2. Nakvynės namų gyventojų ir jų artimųjų ryšiai

Nakvynės namų gyventojai nėra linkę daug atvirauti apie ryšius su artimiausiais jiems žmonėmis palaikymą. Tyrimo metu ne vienas jų pastebėjo, jog neretai atsitinka taip, jog senieji draugai dabartinėje jų situacijoje juos supranta geriau nei artimiausi šeimos nariai. Benamystės situacija lemia ir tam tikrą abipusį nutolinimą, kadangi į nakvynės namus patekę asmenys neretai gėdijasi apie tai, kur gyvena, kalbėti su artimaisiais, slepia savo gyvenamąją vietą. Tuo tarpu nakvynės namų gyventojų artimieji taipogi ne visada yra linkę palaikyti artimus ryšius dėl praeities nuoskaudų, baimių ar tiesiog sąlygų bendrauti ar susitikti neturėjimo (pavyzdžiui, dėl atstumo).

Kaip pažymi E. L. Glaeser, D. Laibson ir B. Sacerdote (2002), socialinių ryšių palaikymas reikalauja investicijų, įvairių socializacijos formų pasitelkimo, tuo tarpu nakvynės

namų gyventojai ne visada to siekia arba negali sau leisti. Nuo šeimos nutolusieji vaikų turintys nakvynės namų gyventojai, neretai suvokia savo vaidmenį labai tradiciškai, kaip materialinės gerovės užtikrintojo bei šeimos aprūpintojo. Negalėdami išpildyti taip įsivaizduojamo vaidmens, jie jaučia gėdą bei siekia save eliminuoti iš šeimos ir vaikų gyvenimo, o nakvynės namai tampa savotišku prieglobsčiu ir galimybe pasislėpti. Kaip pasakoja, Gintaras, grįžęs iš įkalinimo įstaigos bei negalėdamas ilgai rasti darbo, jis pradėjo nesaikingai vartoti alkoholį bei galiausiai neapsikęsdamas tokios būsenos ir pykčių su žmona, kuri viena išlaikė šeimą, išėjo iš namų. Anot jo, labiausiai pasiilgęs vaikų, tačiau suvokdamas save pagrįdę per materialiąją savo, kaip šeimos tėvo-aprūpintojo prizmę, teigia negalįs jiems rodytis, kadangi neturi pinigų jų išlaikymui ir pramogoms:

„Pas mane trys bachūrai ir viena mergaitė. <...> Va, vaikų, tai pasiilgstu... <...> Prie „McDonaldo“ buvo cirkas atvažiuojęs, aš taip norėjau nusivest, nu, bet aš negalėjau...“ (Gintaras, 33)

Vyresnio amžiaus nakvynės namų gyventojai, turintys jau suaugusius vaikus, taipogi ne visada yra linkę su jais palaikyti artimesnius ryšius, gėdydamiesi dabartinės savo situacijos bei išgyvendami dėl savo, kaip tėvų neatliktos ar prastai atliktos rolės, vaikams esant mažiems. Ne vienas tyrimo dalyvis įvardijo ir didžiulį norą pasimatyti su savo vaikais bei artimaisiais, ir netgi yra susiradę jų gyvenamąją vietą, tačiau stigmatizuodami save, kartais teigia manantys, jog dėl savo gyvenimo būdo bei per mažo rūpesčio šeima, nėra verti pamatyti savo užaugusių vaikų. Tyrimo dalyvis Valdas teigia palaikantis ryšius su dukra, kuri ragina jį palikti nakvynės namus bei siūlo savo pagalbą, tačiau jis sąmoningai yra labiau linkęs likti dabartinėje, jau įprastoje savo gyvenamojoje vietoje – nakvynės namuose bei priimti šią situaciją, kaip tam tikrą „atpildą“ už jo ankstesnio gyvenimo nuotykius:

„[Turiu] dukrą... Bet nepatogu eit... Pas dukrą nepatogu, neprašau iš vaikų... gyvena... gerai viskas, bet... nu kaip pasakyt, tas ryšys yra, ji vis kviečia, bet, nu, kaip sakyti, gi dabar neatsirasi [anksčiau ryšių nepalaikė] taip vieną dieną, ką jau dabar darysi...“ (Valdas, 49).

Ne visi tyrimo dalyviai savo artimiesiems yra linkę tiksliai pasakoti, kur jie šiuo metu gyvena. Dalis jų teigia, jog nuomojasi butą ar gyvena pas draugus, ir, kaip pažymi, neretai bijo susitikti gatvėje iš anksto nesusitarus – „pažiūrėk, kaip aš kasdien atrodau, kaip bomžas, taigi išsigastų mane pamatę <...> su maišais, viską <...>“ (Aleksas, 38), kadangi tuomet, kai važiuoja aplankyti artimųjų, stengiasi nusiprausti, susitvarkyti, persirengti geresniais drabužiais. Tyrimo dalyvis Aidai, kurio žmona nepriėmė į namus, grįžusio iš įkalinimo įstaigos, nes jau gyveno su kitu vyru, teigia, jog apie savo gyvenamąją vietą meluoja net dukrai, su kuria retkarčiais susitinka, tačiau svarsto kuriam laikui nutraukti santykius bei vėl juos atnaujinti, kai susitaupys pinigų buto nuomai ir išsikels iš nakvynės namų:

I. Tai nebendraujate su dukra?

A. Nu, kaip bendraut? Nueinu. „Kur, tėveli, gyvenai?“ – „Nuomoju butą“ (šypsosi) (Aidas, 39)

Dalies nakvynės namų gyventojų jų artimieji yra išsižadėję dėl nepriimtino elgesio bei šeimai daromos socialinės gėdos dėl turimų priklausomybių – lankymosi neblaiviams, triukšmo ir įvairiausių incidentų. Pavargę nuo šių dalykų šeimos nariai, yra linkę atsisakyti į nakvynės namus patekusių savo artimųjų, kaip pasakoja Paulius: „*Turiu brolių, Vokietijoje dabar. Bet nenori bendraut, paprasčiausiai. Tokius žmones kaip mes, stumia toliau...*“ (Paulius, 40). Tuo tarpu, vadinamieji ilgalaikiai benamiai savo vienišumą yra linkę maskuoti po tam tikra „vienišo vilko“ kauke bei stengiasi netgi pasididžiuoti savo vienišumu, kaip esmine jų gyvenimo sąlyga: „*ką turiu? Aš pats save turiu, viskas*“ (Andrius, 38)

Išskirtina dar viena grupė tyrime dalyvavusių nakvynės namų gyventojų, nakvynės namus pasirinkusių, kaip tam tikrą patogią strategiją gyventi pigiau, ir taip padėti savo artimiesiems, todėl puikiai su jais sutaria, tačiau šių ryšių viešai nedemonstruoja. Nors pati gyvena nakvynės namuose, Žana savo butą yra išnuomojusi, kadangi nepajėgia jo išlaikyti iš gaunamos senatvės pensijos, o gautus nuompinigius atiduoda dukrai:

R. „Tai dukra tikriausiai jums irgi padeda?“

Ž. „Ne, jie (dukros šeima) padėt nelabai. Aš dar jiems kartais ką nors, tai tą, tai tą <...> ir iš „Maisto banko“ sutauptau, jei tik [maistas] negenda“ (Žana, 65)

Ši situacija, per šeimos istoriją atskleidžianti tam tikras socialinės apsaugos sistemos spragas, iliustruoja nakvynės namų gyventojų įvairovę bei skirtingus jų pasirinkimo gyventi šioje įstaigoje, motyvus, kurie neretai susideda iš daugelio skirtingų priežasčių.

4.6.3. Alkoholio / narkotikų vartojimas ir socialiniai ryšiai

Priklausomybė nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų, kurią turi didžioji dalis nakvynės namų gyventojų, yra reikšminga jų tarpusavio socialinių ryšių mezgimui ir palaikymui. Priklausomybės pobūdis yra bene esminis veiksnys, benamiams buriantis į skirtingas grupeles – „*pagal turimą interesą*“ (narkotinių medžiagų ar alkoholio (arba abiejų) įsigijimo poreikį). Šių poreikių patenkinimo galimybės yra reikšmingai susijusios su medžiagų įsigijimui reikalinga pinigų suma:

L. Čia pinigų reikia saujom turėt. Saujom reikia. Dabar dozė – 50 [litų]. Nu, tai vienos mažai, dviejų-trijų reikia.

I. Nu, tai taip ir išeina – 150 (litų – IR). O dar gėrimui. Ir rūkimui. Žinot, kiek išeina. Iš kur jų gaut, tų pinigų. Tai dabar jau iš parduotuvės nepirk, pirk turguj tas cigaretes, pigiausias. 5 litai pakelis. Tai vis tiek reik penkių litų.

R. O kiek dienai reikia? Užtenka pakelio?

*L. Nu, jeigu gersi, neužtenka. Mažai. Reik dviejų pakelių.
I. O bonkos irgi mažai į dieną.
L. Jo, bonkos irgi mažai. Reikia poros bonkų per dieną vaikščiot.
I. Ir tai mažai.
R. Bonkų jūs turit minty tu..?
L. Puslitrinių. Pusė litro. Nol penki [0,5 l]
I. Nu, tai „Kaukė“ 5 litai, bet tai vis tiek. Viskas kainuoja. Už dyką gi nieks neduos.
(Linās, 55, Ilma, 37)*

Panašūs poreikiai ir turimos priklausomybės formuojama bendra patirtis, veikia benamių tarpusavio mobilizaciją, ne tik siekiant apsirūpinti alkoholiu ar narkotinėmis medžiagomis, bet ir susidūrus su sunkesnėmis situacijomis (socialines paslaugas benamiams asmenims teikiančių įstaigų vidaus taisyklės numatant, jog apsvaigę nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų asmenys, nėra aptarnaujami; tyrimo metu ne sykį fiksuota, kaip, pavyzdžiui, neįleidus į sriubos valgyklą neblaivaus nakvynės namų gyventojų, kartu su juo atėjusieji išneša jam maisto į koridorių). Kita vertus, tyrimo dalyvių pasisakymai leidžia teigti, jog palaikomi ryšiai yra gana aiškiai pagrįsti poreikio patenkinimo interesu: „*draugai kol geria. Kol geria, visi geri. Kai prasičiuchina, jau nėra tu draugų <...> tai ką tu gali [turėti bendro] su šitokiais [stipriai geriančiais]*“ (Aleksas, 38).

Palaikomi ryšiai su tą pačią priklausomybę turinčiais kitais nakvynės namų gyventojais, leidžia lengviau apsirūpinti vartojamų medžiagų ištekliais – pasiskolinant pinigų ar dalinant tarpusavyje. Vienijami panašių patirčių ir poreikių, nakvynės namų gyventojai kuria bendrus maršrutus ir lėšų prasimanymo strategijas, kurios, pasak tyrimo dalyvių, kartais pareikalauja gana daug laiko, ir tampa vienu esminių dieną užpildančių tikslų. Tyrimo dalyvis Alius, įvardindamas skirtingas sumas, reikalingas alkoholiui ir narkotinėms medžiagoms įsigyti, pasakoja apie įvairias strategijas, naudojamas jų įsigijimui:

„Noriu pasakyt tą, kad mes nevienodi, pavyzdžiui, mes trys, jo? Bet mes, pavyzdžiui, trise, o jeigu išvaizduok, pavyzdžiui, septyni-aštuoni, kiek minčių, kiek nuomonių. O visi nori vieno ir to pačio. Vieno ir to pačio: visų pirma, jeigu gėrę yra iš vakar dienos, visi pachmielingi, reikia eiti suktis. Sukiesi, o kaip tu sukiesi? Tam visam mišiny, kokteilyje išplaktam, yra narkomanų. Ir ten reikia daug daugiau pinigų, ten reikia daug daugiau pinigų. Daleiskim, alkoholiui reikia dvidešimt-trisdešimt litų, kad jisai jau koma, jau koma su visais bajoriais, o narkomanui reikia 150, jeigu ant heroino sėdi. <...> 150 litukų, va taip va, lengvai. Ir ką jūs sau galvojat. Ir taip kiekvieną dieną. Tai jeigu man reikia 150 litų į dieną, aš jau apie maistą nekalbu, aš tik galvoju apie narkotikus, daleiskim. Aš gyvenau tokį gyvenimą, tai man reikia pavogti dvigubai. Nes siūloma prekė yra pigesnė. Pagauni mintį, ane? Greita, siūloma prekė yra pigi ir... parfumerija, tai palbom, karoče, eina kirpyklos, moterys mėgsta savim pasirūpint, ane?“ (Alius, 42)

Nuomonės dėl nakvynės namų gyventojų socialinių ryšių palaikymo diferenciacijos pagal skirtingų medžiagų vartojimo pobūdį, išsiskiria. Viena vertus, yra linkstama daryti aiškiai skirtį tarp šių grupių ir jų palaikomų ryšių:

D. Jie nesutaria labai. Pijokai labai nekenčia narkomanų, o narkomanai labai pijokų nekenčia. Narkomanui pasakyk apie pijoką – o jei, o jau pijokui apie narkomaną – jėzau, ne žmogus.

R. O kodėl čia taip?

D. Nežinau. Kiekvienas pasiteisina. Jie kiekvienas už save. (D11)

Kita vertus, galima fiksuoti, jog nakvynės namų gyventojų tarpusavio ryšių palaikymą lemia ne tik turima ta pati priklausomybė, bet ir ankstesnė bendra patirtis. Neretai ryšius yra linkę palaikyti įkalinimo įstaigoje susipažinę ir panašiu metu į laisvę išėję asmenys (pavyzdžiui, šiuo atveju vienas iš trijų draugų stipriai vartoja alkoholį, tuo tarpu kiti – narkotines medžiagas):

„<...> mes ryte čia [nakvynės namuose] tvarkomės, o jis [draugas, turintis priklausomybę alkoholiui] į barą iškart, žinai. <...> Jei atsikeli, ir nėr – aišku, kur ieškot <...> susitinkam stotelėj [viešojo transporto sustojimo] ir varom į stotį <...> kartais ir truliką prilaikom – tas atvaro po bokalo, pradžia, rytas <...> kartu varom.“ (Alius, 42).

Tyrimo dalyvių pasakojimai apie alkoholio vartojimą, leidžia jį įvardinti, kaip dar vieną reikšmingą, didžiąją dalį nakvynės namų gyventojų vienijančią patirtį. Pasakodamas apie savo pirmąsias dienas nakvynės namuose, Laimis prisimena kitų jų gyventojų siekį padėti naujokui jiems įprastomis priemonėmis: *„<...> čiuožė stogas [pirmomis apsigyvenimo nakvynės namuose dienomis] <...> ir tau būtina kas nors pasiūlys [alkoholio] gi čia visi supranta – nuotaiką pakelti“.* (Laimis, 34). Tuo tarpu kiti tyrimo dalyviai pastebi, kad naujokams pirmosios dienos nakvynės namuose nebūna lengvos, todėl nei viena pusė nėra linkusi rodyti viena kitai ypatingo dėmesio – *„gi nenori labai liūsti į akis“.* Kita vertus, dalis nakvynės namuose seniau gyvenančių asmenų, stengiasi pasinaudoti naujokų nedrąsa, vidinių nakvynės namų taisyklių nežinojimu, ir šią situaciją išnaudoja tam tikram pasipelnymui, patogiai galimybei gauti alkoholio, kurio įsinešimą į nakvynės namus draudžia šios įstaigos taisyklės:

„<...> mèmė, žinai, liuosiai išlauš butelį ant vietos [lieps eiti nupirkti], supranti [šypsosi] tas eina ir parneša, supranti, arba sau jei turi [parsinešęs], gi apkrausto, nieko čia nepaliksi, nieko nerasi“. (Stasys, 52)

Aptartais atvejais alkoholio vartojimas yra ne tik įtraukiantis į bendrą ratą, bet, kaip pažymi ir E. Kocai (2007) – jame palaikantis veiksnys, lemiantis, jog ne tik pati benamystės situacija, bet ir pati socialinė grupė veikia, kaip palaikanti ir skatinanti alkoholio vartojimą.

Tyrimo dalyviai, apibrėžiantys save etikečių pagalba: „alkoholikas“, „narkomanas“, patvirtina šią savęs stigmatizaciją, išitraukdami į grupę etiketės pagalba. Jie linkę atvirai kalbėti apie alkoholio ir narkotinių medžiagų paiešką, kaip kasdienę rutiną ir gyvenimo būdą, pasireiškiantį šios surutintintos praktikos eksploatavimu bendraujant su kitais ir vystomais kasdienės veiklos įpročiais (Giddens, 2000):

„Apie ką aš kalbu? <...> vat gyvenimo būdą, pavyzdžiui, mes kiekvieną dieną geriam, ane? Gal žmogus susitaiko su tuom, kad jau galų gale viskas – aš negražus, aš apžėlęs, kažkoks

tai sudaužytas, sunešiotas, neapsirengęs, nepasitikintis savimi ir taip numirsiu, ane? Ir jam labai patogu gyvent, ir tada jisai – ai, ten žinai, įkala stiklinę snapso to kaukolinio, tada nulūžta, užmiega. Jei dar koks draugelis bonką pastato. Ir pasibaigė diena. Ir ateina kita diena, paskui kita diena ir viskas tas pats. Ir maratonas. Ruletė sukasi. Sukasi. Ir sukasi ta ruletė, aš tikrai žinau. Lygiai taip pat, kaip sukasi pas normalius žmones – kiekvieną dieną vaiką pakelti į mokyklą, nuprausti, pamaitinti, buterbrodus padaryt, arbatos užkaist, kavos atsigt. Čia yra ruletė. Nueit į darbą, atidirbt ten 8-10 valandų, kiek ten dirba, vėl, karoče, grįžt namo. Aš taip žinai, vieną kartą su psichologu kalbėjau, sako, žinai, ką, narkomanas lygiai taip pat savo veiksmus tuos atlieka – nueina, pavogia, parduoda prekę, su pinigais važiuoja, nusiperka, įsiduria.“ (Saulius, 30)

Alkoholį ar narkotines medžiagas vartojantys nakvynės namų gyventojai, priklausomai nuo vartojamų medžiagų rūšies ir vartojimo pobūdžio, yra linkę burtis į mažesnes grupeles, kuriose palaiko stipresnius ryšius. Pasak antropologo G. Mars (1991), alkoholis, jo vartojimas veikia kaip atskirties ir aprėpties siena. „Savieji“, priklausantys tam tikrai grupei, jį vartoja bare, kavinėje, restorane, o tuo tarpu „pašaliniai“ yra atskirti nuo aiškiau apibrėžtos vietos – geria pigų alkoholį lauke, parke (Mars, 1991). Nakvynės namų gyventojai, priskirtini vadinamajai „pašalinių“ kategorijai, papildomai kuria kitas „pašalinių“ subgrupes savo grupės viduje, pagal vartojamo alkoholio rūšį ir kiekį, kadangi alkoholio rūšies pasirinkimas, anot G. Mars (1991), yra prilyginamas tam tikroje socialinėje kategorijoje vykstančio gyvenimo pasirinkimui:

- S. Vieni į tašką...*
R. O taške, kas ten?
S. Ten spiritas. Iš skysčių. Langams valyti skystį perdirba ir... pilstuką tokį daro.
R. O kas dar populiaru?
S. „Troinuj“ ir visi kiti. Bet čia skonio reikalas.
R. O ką jūs geriat?
S. Man neskanu visi tie, tai geriau alui pasitaupyt... (Stasys, 52).

Alkoholio rūšies pasirinkimu, galima iš dalies paaiškinti ekonominį ir socialinį nakvynės namų gyventojų statusus, lemiančius ir socialinių ryšių palaikymo įpročius. Aukštesnis ekonominis statusas ir turimi alkoholio (ir apskritai vartojimo) įpročiai – „geriau alui pasitaupyti“, leidžia daryti perskyrą tarp nakvynės namų gyventojų. Kita vertus, kitų tyrimo dalyvių pateikiama informacija paneigia tokios perskyros galimybę, alkoholio vartojimo įpročius, alkoholio rūšių pasirinkimus vertinant pagal tam tikru metu turimų pinigų kiekį, kurio užtenka įsigyti alkoholiui:

„Ant ko turi. Ant ko turi, tą geria. Flakus geria, kur gerklei skalauti. <...> Kur į vandenį porą lašukų reikia. <...> „Leda“ anksčiau vadinosi. Ledas. Du su puse lito, septyniasdešimt laipsnių ten. Vieno flakono mažai, dviejų per daug. Du su puse lito kainuoja. Aš tai gerdavau pagrindinį tą „ledą“. Tai buvo geriausias dalykas. Bet tu įsivaizduoji, koks skanus, koks skanus jisai. Ten kvapas geras. Ten dar skaniau negu ta „Kaukė“. Nuo „Kaukės“ bloga, iš ryto atsikeli <...>, a čia nieko, nei galvos neskauda, tik tiek, kad troškina. Vandens atsigėrei ir vėl toliau eini. Septyniasdešimt laipsnių. Bet

vieno mažai, o dviejų yra per daug. Jau nuo dviejų gali ir pamiegot. Jau iškart ieškok, kur gult. Kiek ten, du šimtai ar du penkiasdešimt [mililitrų] toj bonkutėj yra. Išgeri ir krenti <...>.” (Ilma, 37)

Alkoholio vartojimą galima apibrėžti, kaip svarbią, o dažniausiai – neatsiejamą benamių gyvenimo dalį. Jo vartojimo reikšmės įvertinimas varijuoja nuo alkoholio, kaip būtinybės kasdieniam išgyvenimui: „*Odekolono vienas flakonėlis turi 200 kalorijų. O pusbutelis degtinės – 1500. Odekolonas padeda nejausti alkio. Gali jį gerti, nieko nevalgyti ir gyventi <...>.” (Janas, Jazukevičiūtė, 2002), iki šios medžiagos nesureikšminančio įvardijimo: „*alus vaikstant <...> atsigaivinimui, kaip vanduo*“. Alkoholio ar narkotinių medžiagų vartojimo reikšmė socialinių ryšių palaikymui varijuoja nuo ekonominiu santykiu grįstos sampratos: „*yra pinigų – yra draugų, nėra pinigų – nėra draugų*“, iki socialinių ryšių, grįstų ekonominiu pagrindu palaikymo, siekiant kartu apsirūpinti bendrais ištekliais minėtų medžiagų įsigijimui.*

4.7. Mobilumas, kaip nakvynės namų gyventojų kasdienė praktika

Tyrimas dalyvaujant bei nakvynės namų gyventojų pasakojimai apie savo kasdienybę, leidžia išskirti mobilumą, kaip kasdien naudojamą praktiką, siekiant patenkinti esminius poreikius. Nakvynės namų gyventojų kasdienį mobilumą lemiantys faktoriai yra tie patys ar labai panašūs, į tuos, kurie inicijuoja ir didžiosios visuomenės dalies kasdienį judėjimą (maisto, socializacijos, laisvalaikio):

„<...> Aš ryte atsikeliu, nueimu, nusimaudau, tai vat. Einu, yra galimybė, aišku, ten nėra skalbimo mašinos, bet yra tokios vonelės, kuriose gali ir drabužius išsisikalbt, ir viską. <...> valgyt sriubos kasdien ateinu <...> vakare jaučiasi nuovargis”. (Giedrius, 37).

Nakvynės namų gyventojų kasdienių ritmų tam tikroje erdvėje ir laike palaikymas, gali būti įvardijamas, kaip siekis savo kasdienybėje sukurti tam tikrą laiko ir erdvės nuoseklumą (Wolch, Rowe, 1992). Taipogi – kaip „normalumo“ ir bendrumo su visuomene siekis, kadangi ribojanti nakvynės namų erdvė, iš dalies unifikuoja joje esančius individus, ir riboja minėtas galimybes. Viena vertus, ribojanti gyvenimo nakvynės namuose patirtis, suponuoja panašias šių namų gyventojų mobilumo praktikas bei mieste nutiesia tuos pačius ar labai panašius maršrutus, kita vertus, benamystės trukmės, priežasčių, kuriamų ir palaikomų socialinių ryšių skirtumai leidžia fiksuoti tam tikrus kasdienių rutinų skirtumus, kurie atsispindi ir maršrutų trajektorijose. Gerovės sistema, socialines paslaugas teikiančių įstaigų ir organizacijų pagalba darydama įtaką benamių asmenų mobilumo praktikoms bei judėjimo maršrutams, riboja juos laike ir erdvėje. Nakvynės namų darbo specifiška ir įstaigos taisyklės (šiuo atveju pagrindinį dėmesį skiriant laikino apnakvindinimo paslaugą teikiantiems nakvynėms namams) lemia, jog judėjimas mieste

nakvynės namų gyventojams tampa neišvengiama jų kasdienybės dalis. Nakvynės namų taisyklės struktūruoja jų gyventojų dienos ritmą – aiškiai įrėmina dienos pradžią bei jos pabaigą, tuo pačiu ir suvienodindamos visas dienas, kadangi tiek savaitgaliais, tiek švenčių dienomis, galioja tos pačios taisyklės ir tie patys laiko apribojimai:

„Tai yra [nakvynės namų] taisyklės. Įstaiga su taisyklėmis. Jeigu tu ir alkoholio nevartoji, tai vis tiek yra taisyklės – laiku ateiti, laiku atsigulti, laiku nekelti triukšmo, laiku išeiti, niekas nesileidžia vidury nakties baladoti ir visa kita.“ (D1)

Darbuotojo žodžius patvirtina ir tyrimo metu užfiksuoti kitų jo dalyvių pasakojimai apie nusistovėjusią kasdienybę – anksti ryte paliekant nakvynės namus bei į juos grįžtant tik vakare (kadangi pagal nakvynės namų, kuriuose teikiama apnakvindinimo paslauga, taisykles, patalpas ryte reikia apleisti iki 8 val., o vakare galima grįžti nuo 18 val. šaltuoju metų laiku, ir nuo 19 val. – šiltuoju metų laiku).

Gyvenantieji nakvynės namuose, suteikiančiuose apgyvendinimo paslaugą (asmuo juose gali praleisti visą dieną) tyrimo dalyviai pasakojo, jog dalis gyventojų yra linkę laiką leisti įprastuose benamiams „dienos maršrutuose“, lankant socialinių paslaugų įstaigas ar jau minėtose „trasose“, ir sugrįžta tik vakare. Toks elgesys yra tapęs tam tikru gyvenimo būdu, kurį paskatina ir sustiprina turimi socialiniai ryšiai, arba atvirkščiai – privatumo siekis. Giedrius pasakodamas, kodėl mėgsta laiką leisti mieste, ir neskuba grįžti į nakvynės namus, paaiškina, jog jam labiau patinka vienatvė ir ramybė: „<...> žinai, kad nebus ramybės vis tiek, kambariokas žiūrės televizorių <...>“. Apgyvendinimo paslaugą teikiančių nakvynės namų gyventojų mobilumą riboja tiek daugelio jų turimos fizinės negalios arba socialinių ryšių silpnumas bei socialinio tinklo siaurumas, nulemtas amžiaus ir fizinių negalių.

Tyrimo metu gauti duomenys leidžia išskirti tam tikrus kasdienes mobilumus įgyvendinančių nakvynės namų gyventojų tipus. Juos atpažinti bei konstruoti leidžia stebėjimo dalyvaujant metu fiksuoti duomenys ir neformalūs pokalbiai bei interviu informacija. Kita vertus, atskirus mobilumo tipus įgyvendinantys nakvynės namų gyventojai, nėra pastovūs šių mobilumo „vaidmenų“ „atlikėjai“. Gyvenimo būdo specifika, kintantys vaidmenys, lemia nuolatinę šios asmenų grupės kasdienybės dinamikos kaitą bei fluidiškumą. Tam tikram mobilumo tipui priskirtinas asmuo keičia savo mobilumo trajektorijas, priklausomai nuo palaikomų socialinių ryšių, kintančios jam aktualios laiko ir erdvės problematikos (pavyzdžiui, metų laiko). Išorinės, nuo paties individo nepriklausančios priežastys (pavyzdžiui, nakvynės namų, teikiančių apnakvindinimo paslaugą uždarymas vasarai ar dienos centro uždarymas mėnesiui vasaros laikotarpiu), taipogi įtakoja maršrutų specifikas bei kryptis.

4.7.1. „Išmoktoji benamystė“: „gyvenimas – ruletė“

Nakvynės namų gyventojai, turintys gana ilgą šio gyvenimo būdo patirtį, yra linkę palaikyti socialinius ryšius nakvynės namų viduje, o taip pat ir už šios įstaigos ribų. Jų mobilumo maršrutai yra gana aiškiai ribojami ir struktūruojami pagalbą teikiančių socialinės paramos sistemos institucijų, kurios įtraukia ne tik suteikdamos galimybę patenkinti pagrindinius poreikius, bet ir socialiniais ryšiais. Tyrimo dalyvio Sauliaus pasakojime atsiskleidžia, jog socialinio ryšio palaikymas su sriubos valgyklos darbuotojais, socialiniais darbuotojais, pasitikėjimas jais, garantuoja ne tik formalią, bet ir neformalią pagalbą, empatija grįstą ryšį:

„Mes ateinam čigonais aštuntą ryto, arbatos padaro. [pasako darbuotojos vardą mažybinę forma] tokia buvo, dabar jau nedirba. <...> Labai geri žmonės iš tikrųjų čionais. Iš tikrųjų, tai geriausiai yra čia, pasimeldi, pavalgai sriubas, labai skanias duoda, trečiadieniais blynai būna, labai skaniai duoda valgyti.“ (Saulius, 30)

Daugumai ilgalaikių ar su pertraukomis nuolat į nakvynės namus sugrįžtančių gyventojų, būdinga priklausomybė nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų. Didžioji dauguma tyrimo dalyvių aiškiai įvardijo šį jiems būtiną kasdien patenkinti poreikį, didele dalimi struktūruojantį ir visą jų dieną. Priklausomybė lemia, jog ryte, vos išėjus iš nakvynės namų, pirmiausia skubama į artimiausią barą, o tuo tarpu narkotines medžiagas vartojantys asmenys neretai iš pat ryto stengiasi prasimanyti pinigų dienos „dozės“ normai:

„<...> atsikeliam kaip žvėrys... <...> Mes, pavyzdžiui, trise, o jeigu įsivaizduok, pavyzdžiui, septyni-aštuoni, kiek minčių, kiek nuomonių. O visi nori vieno ir to pačio. Vieno ir to pačio. Visų pirma, jeigu gėrė yra iš vakar dienos, visi pachmielingi, reikia eiti suktis. Sukiesi, o kaip tu sukiesi? Tam visam mišiny, kokteilyje išplaktam, yra narkomanų. Ir ten reikia daug daugiau pinigų, ten reikia daug daugiau pinigų.“ (Alius, 42)

Siekiant gauti reikalingas lėšas narkotinėms medžiagoms, pasitelkiamos įvairios strategijos – įvairaus pobūdžio vagystės, daiktų atiminėjimai iš kitų nakvynės namų gyventojų. Narkotines medžiagas vartojančiųjų asmenų sudaromi socialiniai tinklai, leidžia patogiau apsirūpinti reikalingomis medžiagomis. Kaip pasakoja tyrimo dalyvis Saulius, pinigai leidžia pasijusti reikšmingu ir įvertintu draugų tarpe:

S. Va, žiūrėk, toks variantas – žmogus, pavyzdžiui, nuomuoja ten kambariuką <...>. Ateina pas jį draugai, kala sotkę, nu, geria. Aš, karoče <...> atsivedu du draugus, jie gyvena nakvynės namuose, aš prieš tai važinėjau su taksu, aš pats esu bomžas, aš taip save vadinu.

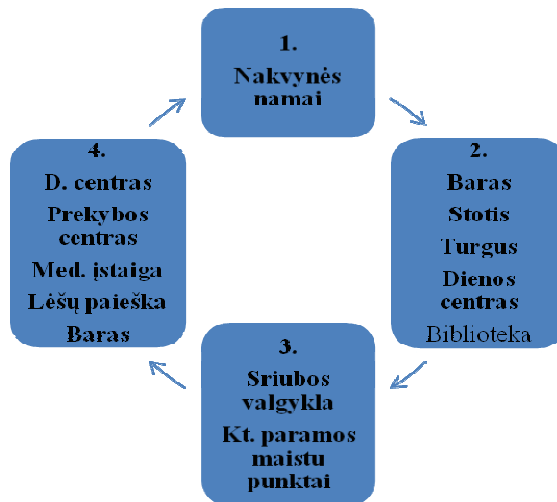
R. O, tu turi taksui pinigų?!

S. Aš žinau, kad aš rytoj juo nevažiuosiu. Jeigu aš turiu 300 litų kišenėj, tai aš važiuoju. Jau tada aš mikruške nevažiuoju, jau tada važiuoju su taksu, jeigu aš skubu. Du draugai, vat, pavyzdžiui, matau juos, pažįstu iš bažnyčios, kartu užaugę <...> aš prasigėriau, jis prasigėrė ir abudu gatvėj, ir susitikom <...>. (Saulius, 30).

Bendros patirtys ne tik gyvenant nakvynės namuose, bet ir ankstesnės – įkalinimo įstaigoje, kuriančios bendrą žinojimą, bendras praktikas, neretai tyrimo dalyvių įvardijamas, kaip „gyvenimo būdą“, „gyvenimo stilių“, apimančios tas pačias lankomas erdves bei dienos ritmą, lemia benamystės vaidmens internalizavimą, kuris virsta, viena vertus, patogia ir saugia, kita vertus – uždara, be aiškios galimybės ją nutraukti, tyrimo dalyvio Pauliaus įvardijama besisukančia kasdienybės „rulete“:

„<...> mes visi sėdėję. Apie ką aš kalbu? Apie tą laisvę, vat gyvenimo būdą, pavyzdžiui, mes kiekvieną dieną geriam, ane? Gal žmogus susitaiko su tuom, kad jau galų gale viskas – aš negražus, aš apžėlęs, kažkoks tai sudaužytas, sunėšiotas, neapsirengęs, nepasitikintis savimi ir taip numirsiu, ane? Ir jam labai patogu gyvent, ir tada jisai – ai, ten žinai, įkala stiklinę snapso to kaukolinio, tada nulūžta, užmiega. Jei dar koks draugelis bonką pastato. Ir pasibaigė diena. Ir ateina kita diena, paskui kita diena ir viskas tas pats. Ir maratonas. Ruletė sukasi. Sukasi. Ir sukasi ta ruletė, aš tikrai žinau. Lygiai taip pat, kaip sukasi pas normalius žmones – kiekvieną dieną vaiką pakelti į mokyklą, nuprausti, pamaitinti, buterbrodus padaryt, arbatos užkaist, kavos atsigert. Čia yra ruletė.“ (Paulius, 40)

Grafiškai vaizduojant modeliuojamam „išmoktosios benamystės“ tipui priskiriamų tyrimo dalyvių – nakvynės namų gyventojų dienos režimo ir mobilumo mieste maršrutą, išskiriant jam būdingus pagrindinius taškus-vietas, pateikiamas 1 pav.

1 pav. „Išmoktosios benamystės“ tipui priskiriamiems nakvynės namų gyventojams būdingas dienos režimas ir mobilumo mieste maršrutas

Kaip jau buvo minėta, šiems tyrimo metu užfiksuotiems maršrutams būdinga kaita tiek erdvėje, tiek ir laiko atžvilgiu, jie nėra griežtai ribojami, ir varijuoja, priklausomai nuo metų laiko, oro sąlygų, pavyzdžiui, lyjant daugiau laiko praleidžiama bare ar prie sriubos valgyklos

esančiame koridoriuje, individo asmeninių sprendimų. Neturintys stiprių priklausomybių nuo alkoholio ir/ar narkotinių medžiagų, nakvynės namų gyventojai savo maršrutus išplečia tokiais punktais, kaip, pavyzdžiui, bibliotekos, didesnieji prekybos centrai, medicinos įstaigos (poliklinikos, ligoninės), tačiau šie maršrutai nėra nuolatiniai, o labiau įvardintini epizodiniais ar labiau būdingais atskiriems asmenims (kadangi, pavyzdžiui, stiprias priklausomybes turintiems nakvynės namų gyventojams į minimas įstaigas būtų sunku patekti).

Apibendrinant šio nakvynės namų gyventojų tipo mobilumą lemiančias priežastis, apibendrintai galima išskirti tokias jų grupes, pateikiamas 2 lent.

2. lentelė. Būdingiausios „išmoktosios benamystės“ tipui priskiriamų nakvynės namų gyventojų mobilumą lemiančios priežastys:

Priežasties tipas	Poreikiai/Priemonės
Bazinių fizinių poreikių patenkinimas	Maistas, drabužiai, nakvynė
Priklausomybės nulemtų poreikių patenkinimas	Alkoholis, narkotinės medžiagos, tabakas
Materialinių išteklių užsitikrinimas	Vagystės, elgetavimas, uždabis – lėšos maistui, alkoholiui, narkotinėms medžiagoms, tabakui
Socialinių ryšių palaikymas	Dalyvavimas bendroje veikloje, laisvalaikis

Išskirtos ir apibendrintai 2 lent. pateiktos priežastys, kurios lemia „išmoktosios benamystės“ tipui priskiriamų nakvynės namų gyventojų mobilumą, priklausomai nuo individualių sąlygų ir situacijų, gali varijuoti. Poreikiai, kurie skatina benamių mobilumo praktikas, lentelėje taip pat pateikiami apibendrintai, juos, kaip pagrindinius dažniausiai išskyrė dauguma tyrimo dalyvių.

4.7.2. „Neprisitaikantieji“: „aš tiesiog turiu savo gyvenimą <...> ir tikslas – kuo greičiau iš ten pabėgti“

Tyrimo metu surinkti duomenys leidžia teigti, jog neprisitaikymo prie patiriamos situacijos strategijų palaikymas dažniausiai būdingas ankstesnės benamystės patirties neturėjusiems asmenims. Pirmą kartą į nakvynės namus patekę ir/ar neilgą laikotarpį nakvynės namuose praleidę asmenys, yra linkę atsiriboti nuo kitų šių namų gyventojų, nuolat darydami perskyrą tarp savęs ir „jų“, tų, kurių nepažįsta – likusiųjų gyventojų bei vengdami kurti bendrus tapatumus. E. Kocai (2007) benamių socialinės atskirties tyrime, asmenis, suvokiančius savo benamystės situaciją, tačiau dar nepraradusius noro išeiti iš jos, įvardija, kaip pasižyminčius stipriais savo ateities kūrimo ne nakvynės namuose lūkesčiais, kurie silpnėja, ilgėjant gyvenimo nakvynės namuose laikotarpiui. Nepasitikėjimas kitais nakvynės namų gyventojais, anomijos

būsena, neįsisąmoninta ateities perspektyva, lemia vadinamųjų „neprisitaikančiųjų“ pastangas palaikyti savas praktikas bei elgesio būdus, nesitapatinant su kitais nakvynės namų gyventojais ir tuo pačiu konstatuoti ankstesnio gyvenimo – iki patenkant į nakvynės namus, ilgesį. Neįgdamas bei dažnai kritikuodamas benamių gyvenimo būdą ir tam tikras veiksmų praktikas, toks asmuo elgiasi priešingai, nei siekdamas susitapatinti su tam tikra socialine grupe, kuomet, anot A. Giddenso (2000), stengiamasi pasirinkti sprendimus ir veiksmus, atitinkančius tos socialinės grupės gyvenimo stilių. Deklaruojamas siekis atsiriboti bei savęs nesieti su socialiniu benamio tapatumu ir savęs suvokimas platesniame socialiniame kontekste, orientuojantis į gyvenimo kūrimo platesnėje aplinkoje nei nakvynės namai, sieki:

<...> Tie žmonės, kurie tenai gyvena, man visiškai visiškai nepriimtini, nes, sakau... Aš tiesiog turiu savo gyvenimą ir bandau jį gyventi tiek, kiek įmanoma, ir tikslas kuo greičiau iš ten pabėgti. Ir viskas <...> (Giedrius, 37)

Bandymai atsiriboti nuo nakvynės namuose gyvenančių asmenų gyvenimo būdo bei praktikų, pasižymi ir sąmoningu siekiu neinternalizuoti nakvynės namų taisyklių, siejant pastarąsias su pačių benamių sukuriamomis papildomai kuriamomis „savomis“ taisyklėmis. Nakvynės namų bendrąsias ir jų gyventojų kuriamas taisykles „neprisitaikančiųjų“ tipui priskiriami tyrimo dalyviai neretai suvokia, kaip tam tikrą reikšmingą benamystės industrijos dalį, atsiribojimas nuo kurios, galėtų leisti anksčiau pakeisti savo gyvenimą išeinant iš benamystės situacijos:

O tos taisyklės, aš nežinau, galima, aišku, kad jas perprast – matai, galų gale, kaip jie elgiasi, ką jie daro ir jau viskas, supranti, kas vyksta, ir jau nuo tavęs priklauso, ar tu jas priimsi, ar ne, tą tokį gyvenimą. Aš nenoriu jo priimt, aš to nenoriu. (Giedrius, 37)

Nelinkusių prisitaikyti ir priimti benamystės, kaip tam tikro gyvenimo būdo, asmenų palaikomos mobilumo praktikos ir maršrutai mieste, taipogi skiriasi nuo vadinamųjų „gatvės veteranų“ adaptuotų kasdienių praktikų. Viena vertus, maršrutai išsiskiria dėl skirtingų turimų poreikių, siauresnių „neprisitaikančiųjų“ socialinių tinklų, kita vertus, ir dėl jų tam tikro nepriklausomybės siekio bei bandymo atsiriboti:

Iš pradžių aš bandžiau kalbėt, bet paskui pamačiau, kad prasmės iš to visiškai jokios ir pasakiau, kad to alkoholio man nereikia ir viskas. Aš tiesiog turiu savo gyvenimą ir bandau jį gyventi tiek, kiek įmanoma, ir tikslas kuo greičiau iš ten pabėgti. Ir viskas. (Andrius, 38)

<...> gamtoj būnu. Man svarbu gamta, tik atšyla pavasarį, ir manęs čia [nakvynės namuose] nebėr. Man upelis, miškelis... ant lauželio ir maistą [pasigamina], ir drabužius išsidžiovinu <...> čia [nakvynės namuose] tik žiemą. Matot, kas čia darosi [tuo metu, kaip tik kilo konfliktas dėl televizijos programų žiūrėjimo, nes išsiskyrė nuomonės – vieni žmonės norėjo žiūrėti žinias, kiti – pramoginę laidą]. (Vladas, 68)

Kaip atskleidžia tyrimo dalyvių pasakojimai, „neprisitaikantieji“ ir benamystės situacijoje yra linkę palaikyti turimus pomėgius – muzikai, knygoms, naršymui internete ir pan. Galima teigti, jog šie pomėgiai iš dalies apsprendžia ir jų vystomus maršrutus bei atskiria nuo neturinčių tokių interesų nakvynės namų gyventojų produkuojamų maršrutų ne tik geografiškai, bet ir turinio prasme:

Aš tai praktiškai visą laiką praleidžiu laiką bibliotekose. Prie kompiuterio, internete. Informaciją žiūriu, naujienas skaitau, susirašinėju, bendrauju. <...> Labai džiaugiuosi, kad rytoj vat pirmadienis, galėsiu iš ryto į vieną biblioteką nuėjęs vėlgi prisėsti prie interneto ir taip toliau [nuėiti maisto į sriubos valgyklą, po to – į kitą biblioteką ir vakare atgal į nakvynės namus]. (Andrius, 38)

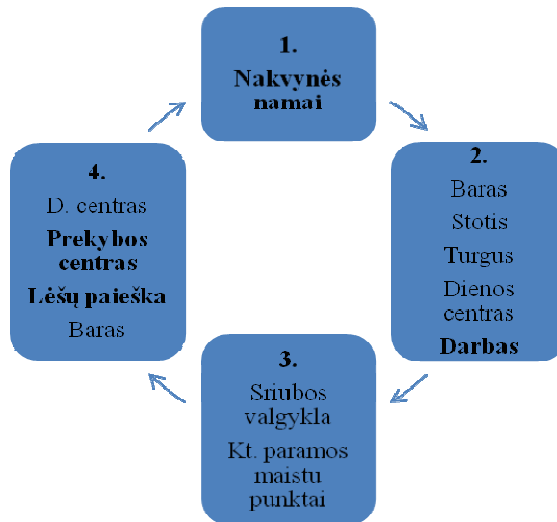
Nepreisitaikymo strategijų kūrimas labai aiškiai deklaruojamas nakvynės namuose gyvenančių moterų. Dalies jų pasakojimai atskleidžia suvokimą apie gyvenimą nakvynės namuose, kaip apie tam tikrą gyvenimo bendrame būste formą, tiesiogiai jos neįvardijant, kaip benamystės patirtimi. Turimo užimtumo bei darbo akcentavimas, moterims yra būdas save atskirti nuo benamės socialinio vaidmens, o kartu ir tam tikro savo pranašumo demonstravimas:

„Aš nežinau, aš nieko nežinau, dirbu, aš čia [nakvynės namuose] nebūnu ir man neįdomu. Aš čia su niekuo nebendrauju, nelabai su kuo čia susišnekėsi, ir man net neįdomu tie visi jų pletkai <...> oi, kas čia darosi, bobos, gi žinai <...> va, pasikalbu su kambarioke, kur kartu gyvenam <...> apie reikalus [kasdieninius]“ (Ema, 47)

Šių moterų kasdienio mobilumo praktikos didžiaja dalimi yra apspręstos jų darbo vietos. Kaip pasakoja valytoja dirbanti tyrimo dalyvė, „apsuku visą miestą“, kadangi darbo specifika lemia, jog tenka vykti į skirtingas vietas: „su keliais [troleibusais] man reikia [važiuoti, idant pasiekti darbo vietą], ten atvarau, žinai, viską, nu, paskui čia dar laukia, ir vėl lekiu“. (Alina, 31)

Darbo reikšmė atspindėjo ir dirbančių nakvynės namuose gyvenančių vyrų pasakojimuose. Apibūdindami kasdinių mobilumų praktikas, nakvynės namų gyventojai darbo turėjimo faktą pasitelkdavo ir kaip priemonę „pateisinti“ neišplėtotą savojo mobilumo geografiją – taksi vairuotoju dirbantis vyras taip apibūdino savo dienos maršrutus: „nu, kas, rytas – mašinos – darban, aš čia [nakvynės namuose] nebūnu, tik vakarui [grįžta]. (Valdas, 49). Pastovaus darbo turėjimo faktas šiuo atveju veikia, kaip esminis faktorius, leidžiantis nakvynės namų gyventojui atlikti savo, kaip dirbančio asmens vaidmenį, ir tuo pačiu atsiriboti nuo benamio tapatumo. Apsistojimas nakvynės namuose, šiuo atveju, panašiai, kaip ir aukščiau aptartuoju moterų atveju, tampa tam tikra patogia gyvenimo strategija. Grafiškai pavaizduotas nakvynės namų gyventojų, nepasitenkinančių dabartine savo situacija bei atliekamų veiksmų

praktikomis (pavyzdžiui, nuolatinio apmokamo darbo), išreiškiančių savęs nepriskyrimą benamių grupei, būdingas maršrutas ir laiko leidimo vietos, pavaizduotas 2 pav.:

2 pav. „Neprisitaikantiųjų“ tipui priskiriamų nakvynės namų gyventojų būdingas dienos režimas ir mobilumo mieste maršrutas

Minimajam tipui priskirti tyrimo dalyviai savo pasakojimuose nesureikšmino tokių, įprastai nakvynės namų gyventojams svarbių bei jų išskiriamų vietų, kaip baras, laiko leidimas dienos centre ar lankymasis sriubos valgykloje, tačiau grafiškai pavaizduotame mobilumo žemėlapyje jos figūruoja. Tokį pasirinkimą lėmė faktas, jog stebėjimų dalyvaujant metu minėti asmenys keletą kartų jose fiksuoti, ir tai leidžia teigti, jog nepaisant deklaruojamo atsiribojimo nuo kitų nakvynės namų gyventojų, tam tikri nenuolatiniai ryšiai yra palaikomi bei jų pagalba vystomos bendros veiklos ir kai kurie bendri maršrutai.

3 lentelėje išskirtos „neprisitaikantiųjų“ tipui priskirtų tyrimo dalyvių apibrėžtos priežastys, kurios lemia jų kasdienį mobilumą.

3 lentelė. Būdingiausios „neprisitaikantiųjų“ tipui priskiriamų nakvynės namų gyventojų mobilumą lemiančios priežastys:

Priežasties tipas	Poreikiai/Priemonės
Bazinių fizinių poreikių patenkinimas	Maistas, drabužiai, nakvynė
Priklausomybės iššauktų poreikių patenkinimas	Alkoholis, narkotinės medžiagos, tabakas
Materialinių išteklių užsitikrinimo poreikis	Vagystės, elgetavimas, uždarbis – lėšos maistui, alkoholiui, narkotinėms medžiagoms, tabakui Darbas.
Socialinių ryšių palaikymas	Dalyvavimas bendroje veikloje, laisvalaikis

Apibrėžiant „neprisitaikiusių“ tipui priskiriamų nakvynės namuose gyvenančių asmenų mobilumą lemiančias priežastis, kaip vienas esminių ir svarbiausių, išskirtinas materialinių išteklių užtikrinimo poreikis ir priemonės, siekiant jį patenkinti, kadangi baziniai ir panašūs poreikiai interviu metu nebuvo sureikšminami, o suprantami, kaip savaiminiai.

4.7.3. Autsaideriai: „esu girtuoklis bomžas“

Nakvynės namuose gyvenančių asmenų, internalizavusių benamio vaidmenį ir benamystės metu įgytas normas, ilgainiui tapusius jų elgesio regulatoriais, mobilumo žemėlapiai yra stipriai susiaurėję dėl turimų priklausomybių bei negalios. Priklausomybė nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų yra vienas svarbių elementų, struktūruojančių šios asmenų grupės dieną. Iš kitų, taipogi vartojančių šias medžiagas nakvynės namų gyventojų, jie išsiskiria tuo, jog būtinybė gauti šių medžiagų tampa svarbesnė už kitus socialinius ir netgi tokius bazinius poreikius, kaip maistas. Šio poreikio patenkinimas tampa esminiu bei rūpestis gauti lėšų jo įsigyti – svarbiausiu kasdieniu rūpesčiu. Alkoholio, rečiau – narkotinių medžiagų vartojimo veiksnys gali būti traktuojamas, kaip pirminis, leidžiantis per jį suvokti save ir apibrėžti, įvardijant: „*esu girtuoklis bomžas*“, „*valkata*“. Nors dažniau yra susitelkiama į alkoholio ar narkotinių medžiagų vartojimą, kaip į benamystės priežastį, tačiau šių medžiagų vartojimas gali būti ir benamystės pasekmė bei šioje situacijoje asmenį palaikantis veiksnys:

„Prapyliau šeimą, vaikus <...> prapyliau namą, dėl darbo viskas [pasakoja, kaip įprato piktnaudžiauti alkoholiu, pradėjęs dirbti statybose] <...> buvau metęs, paskui, žinai, nakvynė <...>, vėl chebra <...>, nepadirbu aš (šypsosi)“, kalba tyrimo dalyvis (Stasys, 52), iliustruodamas, jog priklausomybė alkoholiui atitraukė nuo darbo rinkos, šeimos, ir esamuju metu struktūruoja jo kasdienybę.

Apie ritualizuotą kasdienybę, telpančią į nakvynės namų ir „*dviejų bažnyčių*“ – Romos katalikų bažnyčios ir kitos – baro, tačiau irgi įvardijamo „bažnyčia“, esančio šalia nuolatinės elgetavimo vietos prie prekybos centro, tyrimo dalyvis Jurgis pasakoja, kaip tam tikrą anekdotą, ir pats negalėdamas sulaikyti juoko:

J. Nu, aš iš ryto iškart į bažnyčią. Pasimeldžiu. O paskui – į kitą bažnyčią. Ir ten pasimeldžiu. Va, taip (juokiasi). Gyvenu tarp bažnyčių, ir meldžiuosi. Užtenka visko. Vakare, nu, vėl į bažnyčią <...> Žmonės geri, moterėlės, visi tie patys, mane čion aplink žino. Vakare ir vėl. Niekur aš daugiau neišeimu, nu, va, dabar grįžau [į nakvynės namus]. Jau šiandien prisimeldžiau, tai ryt vėl eisiu [„melstis“, t.y., elgetauti ir už gautus pinigus įsigyti alkoholio].

R. O būna, kad kuri bažnyčia nedirba? (šypsosi)

J. Man nebūna. Visi mane čia žino. Seniai aš čia. Pasimeldžiu vis tiek (t.y., gauna pinigų alkoholiui). (Jurgis, 50)

Elgetavimo prie bažnyčios ir gėrimo bare sulyginimas, sakraliai įvardijant „pasimeldžiu“, išreiškia šių abiejų veiksmų svarbos sulyginimą, atskleidžia ypatingą jų reikšmę tyrimo dalyvio gyvenime, kuri išreiškiama esminiu poreikiu gauti pinigų alkoholiui.

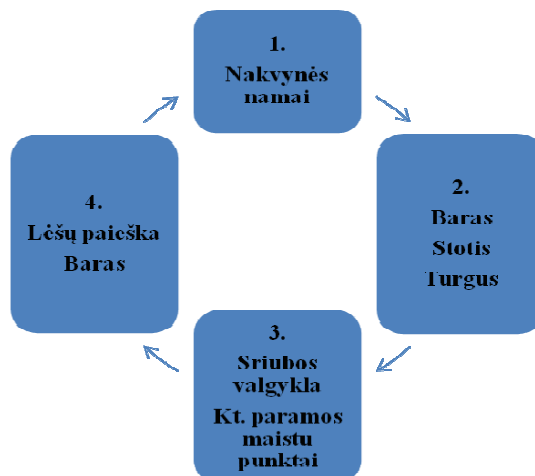
Nakvynės namai šiai asmenų grupei tampa ypatingai reikšmingi šaltuoju metų laikotarpiu, tuo tarpu šiltaisiais metų mėnesiais jie nevengia nakvoti ir lauke. Tai paliudija ir minėto tyrimo dalyvio Jurgio istorija, kuomet šiltuoju metų laiku, jis nebesistengia grįžti nakvynei į nakvynės namus, ir nakvoja šalia baro esančiuose garažuose.

Šiai grupei priskiriami asmenys, kaip pabrėžia nakvynės namų darbuotojai, neretai nėra linkę pasirūpinti net būtiniausiais poreikiais, reikalingais egzistencijai:

„Būna drabužiai, bet čia būna žmonės [atneša]. Duodam visiems, jei ten būna apsišlapinę, ypatingai žiemos metu, duodam kelnes, striukes. Na, o taip patys darbuotojai ir arbatos padaro, ir valgyt, jeigu žmogus nori, bet būna, ka dir nenori, nes pas kitus ten turbūt jau ne skrandis, o akmenukas mažas. Tai va taip. Tikrai, ir maisto, kaip gali, taip padeda.“ (D4)

Didžioji dalis šių nakvynės namų gyventojų turi psichikos sutrikimų, todėl pagrindiniai apibendrinimai apie šią grupę atlikti remiantis stebėjimo dalyvaujant metu surinktais duomenimis, taipogi – nakvynės namų darbuotojų informacija, kuri šiek tiek papildyta interviu su benamiais medžiaga.

Grafiškai 3 pav. pateikiant su benamystės situacija, kaip nepakeičiama susitaikiusių bei ši gyvenimo būdą, kaip vienintelę išeitį priėmusių nakvynės namų gyventojų, internalizuojančių aplinkos primetamą „bomžo“ etiketę, mobilumo geografija apsiriboja pagrindinėmis vietomis, kuriose jie gali gauti alkoholio bei lėšų jam įsigyti.

3 pav. „Autsaiderio“ tipui priskiriamiems nakvynės namų gyventojams būdingas dienos režimas ir mobilumo maršrutas

Apibrėžiant „autsaiderio“ – „*esu girtuoklis bomžas*“ tipui priskiriamų nakvynės namuose gyvenančių asmenų mobilumą lemiančias priežastis, išskirtinas pirminis bazinių poreikių patenkinimo ir priklausomybės bei materialinių lėšų, įgalinančių patenkinti pastarąjį poreikį svarbos užtikrinimas. Socialinių ryšių palaikymo poreikis detaliau tyrimo metu nebuvo fiksuotas, jį būtų galima įvardinti, kaip svarbų tiek, kiek jis leidžia patenkinti kitus poreikius (pavyzdžiui, nuolatinėje vietoje elgetaujanti benami sušelpia jį pažįstantys žmonės). Todėl aptariant (4 lent.) šiam tipui priskirtinų nakvynės namų gyventojų mobilumą lemiančias priežastis, socialinių ryšių palaikymas neįvardintas, kaip svarbi priežastis, lemianti šių benamių mobilumą.

4. lentelė. Būdingiausios „*autsaiderių*“ tipui priskiriamų nakvynės namų gyventojų mobilumą lemiančios priežastys:

Priežasties tipas	Poreikiai/Priemonės
Bazinių fizinių poreikių patenkinimas	Maistas, drabužiai, nakvynė
Priklausomybės iššauktų poreikių patenkinimas	Alkoholis, narkotinės medžiagos, tabakas
Materialinių išteklių užsitikrinimo poreikis	Vagystės, elgetavimas, uždARBIS – lėšos maistui, alkoholiui, narkotinėms medžiagoms, tabakui

Apibrėžiant save nurašančiam ir stigmatizuojančiam „autsaiderio“ tipui priskiriamų nakvynės namuose gyvenančių asmenų mobilumą lemiančias priežastis, kaip vienos esminių ir svarbiausių, išskirtinos bazinių poreikių, priklausomybės poreikių patenkinimo ir materialinių išteklių užsitikrinimo poreikis. Šie poreikiai glaudžiai susiję tarpusavyje.

Apibendrinant išskirtuosius tipus, kuriais apibrėžiami skirtingus mobilumus ir dienos režimus (kuriuos stipriai įtakoja nakvynės namų taisyklės) naudojantys nakvynės namuose gyvenantys asmenys, plėtojantys savo geografijas mieste, pažymėtina, kad šiais tipais siekta iliustruoti, bet ne griežtai klasifikuoti nakvynės namų gyventojų mobilumo miesto erdvėje elgesį ir maršrutus. Kasdienės praktikos, taip pat ir maršrutai gali būti kintantys, priklausomai nuo laiko, individų poreikių, taip pat – išorinių faktorių – pokyčių socialinių paslaugų įstaigose.

APIBENDRINIMAS

Tyrimo metu fiksuojamos nakvynės namuose gyvenančių asmenų kasdienybės patirtys, kurios neapsiriboja tik nakvynės namų sienomis, tačiau jas peržengdamos išsiplečia į miesto erdvę, dalindamos ją tik patiems benamiams geriausiai žinomais bei suvokiamais maršrutais ir zonomis, esminių poreikių patenkinimo vietomis, uždarbio vietomis, savaitgalių bei švenčių metu benamius priglaudžiančiomis vietomis ir kt., įkūnija benamių asmenų kuriamas ir palaikomas mobilias bei socialinių ryšių kūrimo ir palaikymo strategijas ir praktikas, reikalingas jiems (iš)gyventi.

Socialinių paslaugų vartojimo pasirinkimas apima ne tik benamio asmens atliekamą tam tikrą pasirinkimo veiksmą, bet kelia ir socialinės paslaugos teikėjo ir jų tarpusavio sąveikos klausimą. Tyrimo metu fiksuotas socialinės sistemos darbuotojų ir benamių asmenų kasdienės sąveikos patirtis galima lyginti su Ogden ir Avades (2011) atliktu tyrimu apie benamių asmenų požiūrį į sveikatos bei socialinę sistemą ir jos darbuotojus bei jų tarpusavio sąveiką. Šioje sąveikoje kylantys esminiai individualios benamio asmens ir socialinio darbuotojo funkcinės atsakomybės klausimai fiksuoti ir pastarojo tyrimo metu. T.y., visiškos atsakomybės už susiklosčiusios situacijos išsprendimą perkėlimo darbuotojui praktika, viena vertus, aiškintina sistemos disciplinuojamo „gero kliento“ sąvoka, kita vertus, šios praktikos transformavimas į manipuliaciją savo situacija, siekiant įgyti daugiau nuolaidų, gali būti traktuojamas ir kaip (iš)gyvenimo praktika. Šią praktiką patiprina socialinės paramos sistemos priemonių, subalansuotų benamiams asmenims, stoka. Benamiai nėra traktuojami, kaip atskira tikslinė paramos gavėjų grupė, ir yra inkorporuojami į socialinės rizikos asmenų tikslinę grupę. Benamystės problemos sprendimo strategijos ir aiškiai apibrėžtų priemonių nebuvimas lemia, jog dirbantys su benamiais asmenimis socialiniai darbuotojai, dažnai yra linkę prisiimti papildomų atsakomybių, sprenddami benamio asmens problemas. Tuo pat metu yra dubliuojamas ir atskirų institucijų darbas. Rekomendacijose darbuotojams, dirbantiems su suaugusiais socialinės rizikos asmenimis (šiuo atveju – nakvynės namų klientais), pabrėžiama subsidiarumo principo laikymosi svarba (Petružytė, Girdzijauskienė, Gvaldaitė, 2004). Šis principas remiasi holistiniu požiūriu į asmenį, pabrėžiant jo orumą bei vertę, todėl itin svarbu, jog asmenys ar organizacijos, turinčios didesnę galią, padėtų silpnesniems taip, kad neužgožtų individų laisvės ir skatintų jų savarankiškumą. Šis principas bei juo paremtas požiūris į socialinį darbą, neleidžia susikurti aprūpinimo mentalitetui ir skatina iniciatyvumą, savarankiškumą, individo atsakomybę. Praktiškai taikant šį principą, kiekvieno asmens problemos sprendžiamos individualiai, į jį ir jo turimą patirtį žvelgiant kaip į bendrą visumą – neišskiriant asmens iš jam artimiausios aplinkos. Benamio asmens anonimizavimas socialinės paramos ir apsaugos

sistemos rėmuose, ir pavertimas „klientu“, statistiniu vienetu, verčia šį modelį suvokti, kaip siekiamybę ar gaires tolimesniam darbui.

Autoriai J. R. Wolch ir M. Dear (1993) pažymi, jog dažnai benamiams asmenims teikiančios paslaugas institucijos yra koncentruojamos tam tikroje vienoje miesto dalyje, padarant ją „paslaugų teikimo getu“, siekiant koncentruoti benamių asmenų populiacijas apibrėžtose vietose, ir užkertant kelią jų migracijai mieste, tuo užtikrinant ne tik estetinį švarumą, bet ir tariamą saugumą. Šis modelis labiau paplitęs JAV, kur benamystė turi senas tradicijas ir nusistovėjusias socialines paslaugas benamiams teikiančias sistemas. Lietuvoje tokias „specialias“ teritorijas, kuriose būtų koncentruojamos įstaigos, teikiančios paslaugas benamiams, būtų sunku įvardinti. Kita vertus, net treji nakvynės namai, kuriuose vykdytas šis tyrimas, yra įsikūrę miesto vietose, kurias būtų galima įvardinti *marginaliomis* ir neprestižinėmis, nutolusiomis nuo centro (pvz., Naujojoje Vilnioje, Kaune – Petrašiūnų mikrorajone). Šios marginalios vietos apibrėžiamos nesaugumo konotacija ne tik dėl nakvynės namų teritorijos, kuri siejama su nesaugumu, nešvara, galimų infekcijų pavojumi ir pan., bet ir dėl jų atstumo nuo centro. Nakvynės namai įsikūrę Vilniaus Stoties rajone, šią vietą traktuojant, kaip tranzitinę, nesaugią zoną, kuriai būdingos prostitucijos, nelegalios prekybos problemos, pastiprina vietos nesaugumo konotaciją ir marginalizavimą. Nakvynės namų ar kitos socialinių paslaugų benamiams vietos įsteigimą marginalia laikomoje miesto vietoje, galima traktuoti, kaip dvigubą stigmatizavimą. Nakvynės namų darbuotoja pasakodama apie nakvynės namų įsikūrimą Kaune mini, jog jie įkurti pastate, kuriame anksčiau buvusios gamyklos patalpos, o ją panaikinus, dėl pastate fiksuoto padidėjusio užterštumo žmogaus sveikatai kenksmingomis medžiagomis, šis pastatas buvo pripažintas, kaip netinkamas gyventi ir ilgą laiką stovėjo tuščias, kol jame nebuvo įkurti nakvynės namai.

Institucionalizuojančios taisyklės riboja benamio asmens socialinius ryšius ir fizinį judėjimą laike ir erdvėje, neretai užkertant kelią įsidarbinimui arba kitokiam užimtumui. Tyrimo metu identifikuoti nakvynės namų, kaip benamystės problemos sprendimo priemonės, skirtingi aspektai, varijuojantys nuo nakvynės namų, kaip stigmatizuojančios institucijos, iki totalitarinės, disciplinuojančios institucijos, kurioje asmuo yra verčiamas priimti jos taisykles. „Sėkmingos“ socializacijos įstaigoje atveju (Goffman, 1961), asmuo tampa nuolatinis, neveiksniu bei lojaliu jos gyventoju. Kasdienė fizinės erdvės kontrolė, laiko apribojimai, nuolatinis darbuotojų stebėjimas ir įstaigos taisyklės pažeidžiančių klientų veiksmų fiksavimas įstaigos žurnale ir jų asmens bylose, skatina E. Goffmano (1961) minimą socializaciją įstaigoje. Nuolatinis dėmesys klientų socialinėms istorijoms ir patirtims, galios technikų pagalba leidžia įstaigos personalui ne tik pažinti benamius asmenis, bet ir nustatyti bei įvertinti juos pagal, anot M. Foucault (1998), „homogenišką socialinį kūną“, suvokiamą kaip produktyvią, sveiką ir moralią normą

(konstatuojant charakterį – „ramus“, „linkęs į konfliktus“, „teistas“ ir pan.). Tuo pačiu, anot M. Foucault, toks atvejo įrašas, užfiksavimas nelieka tik įrašu ar aplinkybėmis, apibrėžiančiomis situaciją, jis lieka individualus tik tiek, kiek gali apibūdinti, išmatuoti individo situaciją, lyginant su kitų asmenų, išgyvenančių tą patį. Gyvenamosios erdvės dalinimasis nakvynės namuose ir namų ar vadinamosios „savos erdvės“ susikūrimo procesas, bendrą erdvę transformuojantis į vietą, užtikrinančią saugumą, terpę atlikti saviems ritualams ir praktikoms, turi sąsajų su saugios „savos erdvės“ konstravimu, kurią lietuvių emigrantų į Šiaurės Airiją tyrime aprašo N. Liubinienė (2009). Ši situacija lemia, jog gyvenimas nakvynės namuose neretai paverčiamas patogia gyvenimo būdo strategija, leidžiančia nakvynės namuose išgyventi pigiau nei, pavyzdžiui, nuomojantis būstą. Šis ne visada aiškiai identifikuojamas nakvynės namų, kaip sąlyginės „savos erdvės“ įvardijimas, priklausomai nuo jų klientų turimų patirčių, koreliuoja su aukščiau aptartais nakvynės namų, kaip bendros nesaugios viešos aplinkos įvaizdžiais, skatinančiais dalį benamių jų vengti ne tik taisyklių laikymosi būtinybės, bet ir blogų sąlygų, nesaugumo jausmo, smurto, patiriamo iš kitų benamių.

Nakvynės namų gyventojų palaikomų **socialinių ryšių ir tinklų** analizė leidžia apčiuopti pagrindinius grupę jungiančius ir palaikančius elementus ir studijuoti socialinės struktūros ryšius, jungiančius jos narius (Wellman, 1983). Nors dalis benamių asmenų absoliučiai nesistengia užmegzti ryšių, empirinio tyrimo rezultatai leidžia teigti, jog benamiai, turintys mažesnę benamystės stažą, yra labiau linkę ieškoti kontaktų, užmegzti ryšius nei turintieji ilgą benamystės stažą. Palaikomi tarpusavio socialiniai tinklai ir ryšiai lemia benamio asmens savęs priskyrimą tam tikrai benamių grupei. Kaip pažymi Ogden ir Avades (2011), socialiniai ryšiai ne visada garantuoja teigiamą neformalią pagalbą. Neigiama tokios tarpusavio paramos pusė – įvairios pavydo formos, bendrininkavimas tam tikruose veiksmuose (pvz., narkotinių medžiagų ar alkoholio nelegalus igijimas, svetimos nuosavybės pasisavinimas ar sugadinimas). Darbo neturėjimas yra viena priežasčių, ribojančių ryšių ir tinklų plėtrą už benamių socialinės grupės ribų. Išgyvenama benamystės situacija lemia ryšių su įvairiomis asociacijomis, draugų ratų už nakvynės namų ribų siaurėjimą arba sunykimą. Distanciją su šeima, giminėmis ir artimais draugais, lemia gėdos jausmas dėl išgyvenamos situacijos, kadangi į nakvynės namus asmuo neretai kreipiasi, kaip į paskutinę galimybę po to, kai yra išnaudojęs artimos aplinkos pagalbą – draugų, šeimos narių, pažįstamų žmonių. Gėdos jausmas dėl gyvenimo nakvynės namuose taipogi gali būti lemiamas priežastis, kodėl asmuo sąmoningai vengia artimųjų ir nepalaiko ryšių su jais.

Aptartos **nakvynės namų gyventojų mobilumo praktikos**, leidžia juos pamatyti, kaip veikėjus, benamystės situacijoje siekiančius, pasinaudojant socialinių paslaugų pagalba, užsitikrinti svarbiausių savo poreikių patenkinimą. Šie poreikiai yra skirtingi ir varijuoja,

priklausomai nuo asmens socialinio statuso, benamystės trukmės, palaikomų socialinių ryšių, priklausomybių ar teistumo patirties ir kt. Tyrimo metu analizuotos mobilumo praktikos, stipriai susijusios su JAV gatvės benamių mobilumo tyrimą atlikusių J. R. Wolch, A. Rahimian ir P. Koegel (1993) pastebėjimais apie mobilumą lemiančias benamio asmens charakteristikas, palaikomus socialinius tinklus, išteklius, laiko ir vietos apribojimus, konteksto veiksnius ir kt. Autoriai išskirdami tokias charakteristikas, kaip sveikatos būklė, turimos vertybės, socialiniai vaidmenys ir kt., teigia, jog jos apibrėžia pagrindinius išgyvenimo poreikius (pavyzdžiui, maisto, pastogės, užimtumo ir kt.). Autorių teigimu, asmens individualios savybės, palaikomi socialiniai ryšiai, taipogi individualios problemos (priklausomybė(s), negalia), priklauso, ar visi minėti poreikiai bus patenkinti. Dviejuose Lietuvos miestuose atlikto tyrimo metu paaiškėjo, jog nakvynės namų gyventojų mobilumo praktikas palaiko ne tik asmeninė individo situacija ir poreikiai, tačiau labai stipriai jos yra susietos su asmens benamystės trukme, kadangi, trumpesnę benamystės patirtį turintys nakvynės namų gyventojai, ne visada yra linkę palaikyti stiprius socialinius ryšius grupės viduje, o greičiau jų ieško už jos ribų. Labai ilgą benamystės patirtį turintys nakvynės namų gyventojai taipogi nėra linkę palaikyti socialinių ryšių su kitais benamiais, ir palaiko individualias mobilumo praktikas. Darbo turėjimas taipogi apriboja benamio asmens mobilumą ir sumažina jo erdvę, apribojant jį vienu pagrindinių maršrutų – nakvynės namai-darbas-nakvynės namai.

Kita J. R. Wolch, A. Rahimian ir P. Koegel (1993) išskirta benamių mobilumo modelio kategorija – socialinių tinklų, formuojančių jų išteklius, apimančius materialinę ir emocinę pagalbą, palaikymas. Autoriai išskiria du pagrindinius socialinio tinklo komponentus: *namų* tinklą (angl. *homed*) ir *benamių* (angl. *homeless*) tinklą. *Namų* tinklą sudaro būstus turintieji draugai, giminaičiai, socialiniai darbuotojai ir kiti įvairias paslaugas benamiams teikiantys asmenys, kaimynai. *Benamių* tinklą – sutuoktiniai/mylimieji, benamiai draugai ir tam tikrais atvejais – benamių politinių organizacijų nariai (Rowe ir Wolch, 1990). Autorių teigimu, benamių asmenų socialiniai tinklai kasdienybėje asmeniui gali atstoti namus ar darbą. Jie leidžia plėtoti naujus, dažnai nepastovius ir permainingus maršrutus. Tyrimo Lietuvoje atveju išsiskyrė įkalinimo patirties turinčių asmenų socialinių ryšių ir tinklų palaikymo svarba. Ją iliustruoja tokie pavyzdžiai, kaip skirtingas priklausomybes (nuo alkoholio ir/ar narkotinių medžiagų) turinčių asmenų glaudaus ryšio palaikymas. Pažymėtina, jog to paties tyrimo duomenys atskleidė, jog skirtingas priklausomybes turintys benamiai asmenys įprastai vengia palaikyti artimesnius ryšius ir demonstruoja ypatingą neapykantą vieni kitų atžvilgiu: narkotines medžiagas vartojantieji nuo alkoholio priklausomiems asmenims klijuoja „*apsimyzėlių*“ etiketę, tuo tarpu pastarieji narkomanams – „*uostytojų*“ etiketę ar apibūdina tokiais išsireiškimais, kaip „*pumpuojasi*“, „*badosi*“. Analizuojant JAV mokslininkų išskirtus *namų* ir *benamių* tinklus, ir

bandant lyginti atlikto tyrimo duomenis, galima teigti, jog šie tinklai yra persipynę, todėl vertintini kontraversiška. Net keletas tyrimo dalyvių, nors ir turėjo būstus ir šeimą (kohabitavo), gyveno nakvynės namuose, siekdami išlaikyti santykį su kartu įkalinimo įstaigoje buvusiais draugais, šiuo metu taipogi gyvenančiais nakvynės namuose. Įkalinimo patirtis, kaip vienijanti patirtis, atsiskleidė ir kitų nakvynės namų gyventojų deklaruojamu požiūriu į šią grupę ir nuolatinės jų pastangas nuo jos atsiriboti: „o kam man juos [turinčius įkalinimo patirties] pažint? Aišku, aš galiu su jais bendrauti, bet kam? Man jie nulinio vietoj“. Šie pavyzdžiai parodo, jog bendra patirtis už nakvynės namų ribų gali būti stipriai vienijanti, tuo tarpu bendras gyvenimas nakvynės namuose savaime negarantuoja stiprių tarpusavio socialinių ryšių ir tinklų. J. R. Wolch, A. Rahimian ir P. Koegel (1993) išskirta mobilumo modelio dalis – laiko ir erdvės apribojimų kategorija, „vietą“ (angl. *locale*) suvokiant, kaip tam tikrą mieste esančią teritoriją, reikšmingą benamiams asmenims. Dažniausiai ši vieta yra ta, kurioje yra įsikūrusios benamiams socialines paslaugas teikiančios įstaigos arba kita viešųjų paslaugų infrastruktūra, kurią benamiai išnaudoja, kaip galimybę sušilti šaltuoju metų laiku, paskaityti laikraščius, pasinaudoti internetine prieiga (pvz., bibliotekos, poliklinikos). Autoriai pažymi, jog miesto aplinka, suteikdama išteklius ir vietos laiko-erdvės struktūrą, primeta ir tam tikrus jos naudojimo apribojimus benamiams asmenims. Šių apribojimų skirtingą poveikį benamiams, ir skirtingą vertinimą, autoriai sieja tiek su jų individualiomis charakteristikomis, tiek su socialiniu kontekstu. Tyrimo dalyviai – nakvynės namų gyventojai naudojami panašiomis erdvėmis, kurias išskiria ir minėti autoriai, tačiau šių erdvių prieinamumo galimybės stipriai varijuoja, priklausomai nuo asmeninių savybių ir individualių poreikių, kuriuos dažnai suponuoja benamystės trukmė ir palaikomi socialiniai ryšiai. Vilniaus mieste galiojančios savivaldybės patvirtintos „Vilniaus miesto švaros ir tvarkymo taisyklės (2011), draudžia elgetavimą viešose vietose ir numato baudas duodantiems išmaldą²⁵ (analogiškas draudimas įrašytas ir Kauno miesto „Miesto švaros ir tvarkymo taisyklėse“, 2005, tačiau skirti baudų už išmaldos davimą nėra numatoma)²⁶, ir šia prasme riboja benamių užimtumo ir lėšų paieškų formas (elgetavimą,

²⁵ „15.24. [draudžiama] prašyti išmaldos ar ją duoti, aukoti. Draudimas netaikomas religinėms apeigoms ir kulto ceremonijoms, vykstančioms kulto pastatuose ir aplink juos, o taip pat renginiuose, kuriems išduotas leidimas (pažymėjimas) dėl suderintos renginio (susirinkimo) vietos, laiko ir formos <...>. Taipogi draudžiama: 15.26. aktyviai (t.y. žodžiu ar kitais veiksmais priekabiaujaant prie praėivių, garsiai šūkaujant ar vartojanč necenzūrinius žodžius, prašant išmaldos prieinanč prie praėivių, taip pat kitaip atliekant įžūlius veiksmus) rinkti aukas už muzikavimą ar kitokius pasirodymus gatvėse ir aikštėse. Draudimo nepaisantys asmenys pirmiausia sulauks įspėjimo, antrą kartą – skiriama 10 Lt. bauda, trečią – 20 Lt. Labai piktybiškiems asmenims gali grėsti bausmė iki 2 tūkst. Lt. Draudimas prašyti pagalbos ir ją duoti netaikomas prie maldos namų, bažnyčių, vienuolynų, vykstant religinėms ir kulto ceremonijoms, taip pat renginiuose, kuriems, suderinus su savivaldybe, išduotas leidimas“. (Vilniaus miesto švaros ir tvarkymo taisyklės, 2011).

²⁶ „24.14. [draudžiama] prašyti išmaldos viešose vietose; 24.15. aktyviai (t. y. žodžiu ar kitais veiksmais priekabiaujaant prie praėivių, garsiai šūkaujant ar vartojanč necenzūrinius žodžius, priejūs prie praėivių, taip pat kitokiais įžūliais veiksmais) rinkti aukas už muzikavimą ar kitokius pasirodymus Kauno miesto gatvėse ir aikštėse (Kauno miesto švaros ir tvarkymo taisyklės, 2005).

pinigų prašymą). Kita vertus, Lietuvos miesto erdvei nėra būdinga segregacija ar griežta erdvės valdymo politika, todėl ji yra palanki benamių asmenų judėjimui, leidžiančiam užtikrinti poreikius. Aptartosios pagrindinės benamių mobilaus elgesio kategorijos, jas siejant su J. R. Wolch, A. Rahimian ir P. Koegel (1993) benamių mobilumo modelio dedamosiomis, tačiau dėl skirtingų kontekstų nesiekiant griežtai lyginti, leidžia teigti, jog benamystės patirtis gali būti suvokiama, kaip vienijanti. Tuo tarpu benamystės, kaip reiškinių specifika, jo istorija ir kiti konteksto – politiniai, ekonominiai, socialiniai veiksniai, riboja šio reiškinių griežto lyginimo galimybes.

IŠVADOS

1. Benamystė – paradigmų įvairovė pasižymintis daugiadimensinis reiškinys, šiandienos pasaulyje aktualizuojamas ne tik postmoderniais nomadizmo, nesusisaistymo diskursais, bet ir tapęs aktuali socialinės politikos darbotvarkės klausimu. Benamystės studijų ir tyrimų diskurse diskutuojant nuolatinę objektyvių ir individualių benamystę lemiančių priežasčių dichotomiją, paskutiniaisiais dešimtmečiais aktualizuota struktūrinių ir individualiųjų faktorių integracijos reikšmė, suteikė postūmį patikslinti benamystės sampratą: struktūrinius faktorius apibrėžiant, kaip sudarančius benamystei sąlygas, tuo tarpu individualias individo problemas įvardijant, kaip potencialias rizikas jo benamystei, jam patiriant socialinius ir ekonominius sukrėtimus. Benamystės apibrėžimų, sampratų ir įvertinimo metodikų įvairovė komplikuoja reiškinio masto pažinimą ir palyginamųjų benamystės politikų galimybes. Benamių problemoms spręsti telkiamos socialinės politikos priemonės daugelyje Vakarų valstybių įvardijamos vienu pagrindinių prioritetinių klausimų. Tuo tarpu daugelyje Centrinės ir Rytų Europos šalių vis dar stokojama aiškių jo įvertinimo ir sprendimo priemonių.

2. Benamystės sampratos apibrėžimo klausimai Lietuvoje, žymi benamių populiacijos dydžio ir bendrųjų charakteristikų, apimties nustatymo problematiką. Benamystės, pirmiausia, kaip būsto trūkumo problemos išskyrimas benamio asmens apibrėžime ir benamio, kaip socialinės rizikos asmens įvardijimas paramos teikimo srityje, užuot šią socialinę grupę traktavus, kaip atskirą tikslinę grupę, pažymi benamystės sampratos aktualizavimo Lietuvoje nepakakamumą. Apnakvandinimo ir apgyvendinimo nakvynės namuose paslaugą įvardijant, kaip vieną pagrindinių benamiams socialinių paslaugų, atskleidžiama, kad šalyje taikomos gana trumpalaikės, labiau į benamių asmenų kontrolę orientuotos socialinės politikos priemonės, užuot ieškojus ilgalaikių, į asmenį, jo problemą bei jos kontekstą orientuotų sprendimų. Socialinės kontrolės priemonėmis apeliuojama į benamystės problemos išsprendimo galimybę, kuri šioje situacijoje yra sunkiai įmanoma: ne tik dėl ilgalaikių palaikymo priemonių trūkumo (pvz., socialinio ar laikino būsto, išėjus iš nakvynės namų), bet ir dėl pačios sistemos pobūdžio – benamiams adaptuojantis prie disciplinuojančių reikalavimų ir internalizuojant šią situaciją į patogią praktiką ir gyvenimo būdą.

3. Geografinė ir socialinė miesto erdvė įrėmina nakvynės namų gyventojų kasdienybės praktikas. Miesto erdvėje išsidėsčiusios socialinių paslaugų teikimo vietos ir „kitos“ benamiams svarbios vietos, viena vertus, varžo ir (ap)riboja laike bei erdvėje benamių asmenų kasdienius pasirinkimus, kita vertus, suteikia galimybę vystyti skirtingas kasdienybės praktikas. Poreikių

patenkinimo ir apsirūpinimo reikalingais ištekliais, taipogi nakvynės namų ir kitų įvairių socialinių paslaugų teikimo centrų benamiams topografija mieste, lemia, skatina ir palaiko vieną pagrindinių benamių gyvenimo būdo bruožų ir kasdienybės praktikų – mobilumą, transformuojantį miestą ir jo infrastruktūrą į „savą“, išoriškai ne visada akivaizdų *benamių miestą*, leidžiantį apibrėžti ir sąlygiškai įvardinti benamių erdvę. Atskirų miesto vietų pavertimas „savomis“ leidžia jas apibrėžti, kaip tam tikrą benamiams saugią vietą – „savą erdvę“. „Savos erdvės“ kūrimas gali būti suvokiamas ne tik, kaip reikšmingų savybių priskyrimas tam tikrai vietai ir jos pavertimas „sava“, bet ir kaip benamių asmenų taktika, leidžianti šioje vietoje palaikyti (ar konstruoti savas) taisykles šios erdvės ir aplinkos atžvilgiu. Benamių atliekami „savos erdvės“ kūrimo veiksmai būdingi ir „smulkesnėms“ erdvės vienetams – socialinių paslaugų benamiams įstaigose ar „kitose“ benamiams reikšmingose erdvėse.

4. Mobilus elgesys miesto erdvėje benamiams asmenims leidžia palaikyti prieigą prie gerovės valstybės siūlomų gėrybių ir jų paskirstymo punktų (pavyzdžiui, socialinių paslaugų įstaigų), leidžiančių patenkinti bazinius poreikius, ir atlieka kitas svarbias funkcijas (socialinių ryšių kūrimo ir palaikymo, materialinių išteklių gavimo ir kt.). Remiantis tyrimo rezultatais sukonstruoti skirtingus nakvynės namų gyventojų mobilumo praktikas iliustruojantys mobilumo tipai – prisitaikiusiojo, neprisitaikiusiojo ir autsiderio, leidžia konstatuoti, kad benamiai asmenys nėra viena homogeniška socialinė grupė ar / ir tik pasyvūs gerovės valstybės teikiamų socialinių paslaugų „klientai“. Dalis šios grupės narių, pasitelkdami manipuliacines taktikas ir kitus elgesio būdus, gali būti įvardijami, kaip veikėjai, išnaudojantys ne tik socialinių paslaugų sistemos jiems teikiamas galimybes, bet ir jos spragas (ilgalaikių nusistovėjusių tradicijų stygių), paverčiant naudojimąsi socialinės paramos sistema patogiu gyvenimo būdu. Socialinė pašalpa, benamių traktuojama, kaip vienas pagrindinių saugumo garantų, ir turimi finansiniai įsiskolinimai, lemia ilgalaikį šių asmenų pasilikimą už legalios darbo rinkos ribų. Ilgainiui nedarbas tampa patogiu „išmoktu elgesiu“, o nakvynės namai – galimybė „pasislėpti“ nuo darbo rinkos ir išvengti skolų grąžinimo. Tokį gyvenimo būdą skatina ir palaiko gana dažna benamių tarpe gyvenimo laisvės atėmimo vietoje patirtis. Ji lemia „išmokto elgesio“ produkavimą, pasireiškiantį laisvės atėmimo vietose aktualių taisyklių perkėlimu į socialinių paslaugų įstaigas ir kitas kasdienes praktikas. Šių įstaigų darbuotojai palaikydami šias benamių primetamas praktikas, sudaro galimybes tęsti jų produkavimą.

5. Socialinių ryšių ir tinklų palaikymas – savoje socialinėje aplinkoje ir / ar su reikšmingais „kitais“ už benamių socialinės grupės ribų, leidžia apibrėžti benamio asmens gyvenimo kokybės, o neretai ir pačios benamystės pobūdį (kasdienių rutinizuotų praktikų

palaikymo, pagrindinių materialinių išteklių gavimo, nužymėti benamių mobilumo trajektorijas ir jų ribas, yra viena esminių benamių kasdienybės praktikų. Ji kuria atskirų šios socialinės grupės asmenų, o taip pat ir bendrą visos socialinės grupės tapatumą. Socialinių ryšių ir tinklų veikimo pobūdis apibrėžia šios grupės ribas ir nusako jos narių elgesį. Jis pasireiškia, ir kaip įtraukiantis, ir individus į grupę jungiantis ir joje palaikantis veiksnys, ypač būdingas bendrų priklausomybių ir poreikio jas patenkinti, nelegalios prekybos atvejais, ir, atvirkščiai – kaip individų stūmos iš grupės veiksnys, nesutampančių priklausomybių atvejais, skirtingos benamystės patirties ir trukmės atvejais, vertybių nesutapimo atvejais.

6. Nakvynės namų paslaugomis besinaudojančių benamių asmenų kasdieniam (iš)gyvenimui reikšmingų praktikų tyrimas apėmė nedidelę benamių asmenų populiacijos dalį. Jos pažinimas išplečia ir paties benamystės reiškinių ribas bei socialinės paramos benamiams asmenims problematiką. Nakvynės namų ir kitomis socialinėmis paslaugomis besinaudojančių benamių asmenų kasdienio (iš)gyvenimo palaikymui pasitelkiamų mobilaus elgesio ir socialinių ryšių palaikymo praktikų dekodavimas leido rekonstruoti kasdienį šios socialinės grupės narių elgesį ir jų veikimo būdus, o taip pat gerovės sistemos socialinių paslaugų paketo trūkumus, signalizuojančius tam tikras jos negalias, klientų ir jų poreikių atpažinimo stygių. Indukcinė tyrimo prieiga neužtikrina rezultatų reprezentatyvumo, tačiau leidžia tirti ir analizuoti benamių asmenų kasdienybės patirtis ir praktikas jų aplinkoje (šiuo atveju – socialinių paslaugų įstaigose ir kitose benamiams asmenims reikšmingose erdvėse). Tyrimo metu išryškėjo aiškiai dominuojanti benamystės reiškinių – kaip vyrų benamystės samprata ir stiprus moterų benamių marginalizavimas, atskleidęs papildomų moterų benamystės tyrimų būtinybę. Tyrimas išryškino ir kitų, mažiau tyrėjų dėmesio sulaukiančių benamių asmenų grupių, tokių, kaip jauno amžiaus, arba priešingai – vyresnio amžiaus benamiai, tyrimų aktualumą. Šių dienų visuomenėje kintant benamio asmens sampratai o taip pat – aktualizuojant „naujosios benamystės“ problematiką ir jos keliamus iššūkius, benamystę lemiančių priežasčių ir jų sampratos kaitą, akcentuotina ir tarpdisciplininių benamių asmenų tyrimų (ypač – medicinos, socialinės politikos, socialinio darbo srities) būtinybė. Tokio pobūdžio tyrimai leistų išplėsti benamių socialinės grupės pažinimą ir sampratą – ypač, vadinamosios „nematomosios“ benamystės srities, kuriai priskirtini individai ne visada yra „atpažįstami“, kaip benamiai.

LITERATŪRA

Mokslo šaltiniai:

1. Alekseeva, L.S 2005. *The Homeless as Objects of Social Discreditation*. Sociological Research 44 (4): 6-21.
2. Anderson, N. 1923. *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: University Of Chicago Press.
3. Anderson, I., Kemp, P. A., Quilgars, D. 1993. *Single Homeless People*. London: HMSO.
4. Azderson, I. 2003. Synthesizing Homelessness Research: Trends, Lessons and Prospects. *Journal of Community & Applied Social Psychology* 13: 197–205.
5. Appadurai, A. 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
6. Arnold, K. R. 2004. *Homelessness, Citizenship, and Identity. The Uncanniness of Late Modernity*. State University Press of New York.
7. Atherton I., McNaughton, Nicholls C. 2008. „Housing First“ as a means of addressing multiple needs and homelessness // *European Journal of Homelessness. Effectiveness of Policies and Services for Homelessness*, Brussels: FEANTSA. Vol. 2, 289 – 303.
8. Bauman, Z. 2004. *Wasted Lives: Modernity and Its Outcasts*. Polity. Cambridge.
9. Beck, U. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage
10. Beck, U. 1999. *What Is Globalization?* Cambridge: Polity Press.
11. Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V. 2008. Kokybinių tyrimų metodologija. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. I dalis. Klaipėda.
12. Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V. 2008. Kokybinių tyrimų metodologija. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. II dalis. Klaipėda.
13. Begin, P. L. Casavant, N.M. Chenier, J. Dupuis. 1999. Homelessness. Prieiga per internetą: <http://www.parl.gc.ca/Content/LOP/ResearchPublications/prb991-e.pdf>. Žiūrėta 2012-08-09.
14. Beigulenko Y. 1999. Homelessness in Russia: the scope of the problem and the remedies in place. In *Homelessness – Exploring the new terrain*. Kennet, P., Marsh, A. (Eds.). Bristol. The Policy Press.
15. Blasi, G. L. 1990. Social policy and social science research on homelessness. *Journal of Social Issues* 46. (4) 207-219.
16. Borden, I. 2010. *Skateboarding, Space and the City: Architecture and the Body*. Berg.
17. Breen, R., Rottman, D. B. 1995. *Class stratification: a comparative perspective*. Harvester Wheatsheaf.
18. Busch-Geertsema, V., Sahlin, I. 2007. The Role of Hostels and Temporary Accommodation. In *European Journal of Homelessness*, Volume 1, December 2007: 67-93.
19. Carlen, P. 1996. *Jigsaw: A Political Criminology of Youth Homelessness*. Buckingham: Open University Press.
20. Castells, M. 1983. *The City and the Grassroots*. Berkeley, CA: University of California Press.

21. Castoriadis, C. 1997. *World in Fragments: Writings on Politics, Society, Psychoanalysis, and the Imagination*. Stanford University Press. Stanford. California.
22. Casey, E. 2001, 'Body, self, and landscape'. In *Textures of Place: Exploring Humanist Geographies*, Adams, P., Hoelscher, S. and Till, K. (eds.) University of Minnesota Press, Minneapolis.
23. Chamberlain, C. et al. 2000. There is No Home-like Place – Homelessness in Australia. E-brief issued 9/11/2000, Parliament of Australia.
24. Clifford, J., Marcus, G.E. (Ed.). 2010. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press; 25th Anniversary Edition edition.
25. Cloke, P. May, J. and Johnsen, S. 2008. Performativity and affect in the homeless city. *Environment and Planning: Society and Space* 26 (2): 241–263.
26. Cloke, P., May, J., Johnsen, S. 2010. *Swept Up Lives? Re-envisioning the Homeless City*. Wiley-Blackwell. A John Wiley and Sons, Ltd., Publication.
27. Cloke P, Milbourne P, Widdowfield, R. 2000, "Homelessness and rurality: 'out-of-place' in purified space?" *Environment and Planning D: Society and Space* 18(6): 715 – 735.
28. Coffey, A. 1999, *The Ethnographic Self: Fieldwork and the Representation of Identity*, Sage, London.
29. Cohen, C. I., Sokolovsky, J. 1989. *Old men of the Bowery. Strategies for Survival Among The Homeless*. The Guilford Press. New York. London.
30. Cramer, H. 2002. *Engendering homelessness: an ethnographic study of homeless practices in a post-industrial city*. PhD thesis. Glasgow Theses Service.
31. Crane, M., Warnes, T. 2002. *Resettling Older Homeless People: A Longitudinal Study of Outcomes*, Sheffield: Sheffield Institute for Studies on Aging, 76.
32. Cuba L., Hummon, D. M. 1993. „A Place Called Home: Identification With Dwelling, Community, and Region“. *The Sociological Quarterly*. Vol. 34. No. 1. P. 111-131.
33. Daly, G.P. 1998. *Homeless: Policies, strategies and lives on the streets*, London: Routledge.
34. de Certeau, M. 1984. *The Practice of Everyday Life*, trans. Steven Rendall, University of California Press, Berkeley.
35. Dean, M. 1999. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London. Sage.
36. Dear, M. J., Wolch, J. R. 1992. *Landscapes of Despair: From Deinstitutionalization to Homelessness*. Princeton University Press.
37. Donzelot, J. 1997. *The Policing of Families. Pantheon Books A Division of Random House Inc*. The Johns Hopkins University Press.
38. Dobelniece, S. 2007. *Kodutus Latis: Pohjused Ja Lahendused*. Talin University. Talin. http://e-ait.tlulib.ee/94/1/dobelniece_signe2.pdf
39. Downing-Orr, K. 1996. *Alienation and Social Support: A Social Psychological Study of Homeless Young People in London and Sydney*. Aldershot: Avebury.
40. Douglas, M. 1966. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Routledge and Kegan Paul. London.
41. Duncan, J. 1990. *The City as Text: the Politics of Landscape in the Kandy Kingdom*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

42. Easthope, H. 2004, „A Place Called Home“, *Housing Theory and Society*. 21 (3): 128 – 138.
43. Edgar, B., Doherty, J. 2001. *Women and Homelessness in Europe. Pathways, services and experiences*. The Policy Press. University of Bristol. UK.
44. Edgar, B., Docherty, J., Mina-Coull, A., 1999. *Services for Homeless People: Innovation and Change in the European Union*, The Policy Press, Bristol.
45. Eliade, M. 1959. *The sacred and the profane*. New York. Harcourt, Brace and World.
46. Esping-Andersen, G. 1996. *Welfare States in Transition. Social Security in the New Global Economy* (editor and contributor). London: Sage.
47. Estroff, S. E. 1985. Medicalizing the Margins: On Being Disgraced, Disordered, and Deserving. *Psychosocial Rehabilitation Journal*. 8(4):34-38.
48. Fiske, J. 2008. Populiariosios kultūros supratimas. Žara.
49. Fitzpatrick, S., Kemp, P. and Klinker, S. 2000. *Single Homelessness: An Overview of Research in Britain*. Bristol: Policy Press and Joseph Rowntree. Foundation.
50. Fitzpatrick, S. 2005. Explaining Homelessness: A Critical Realist Perspective. *Housing Theory and Society*. 22. 1-17.
51. Forrest, R. 1999. The New Landscape of Precariousness. Chapter 2 in *Homelessness – Exploring the new terrain*. Kennet, P., Marsh, A. (Eds.). Bristol. The Policy Press.
52. Foucault, M. 1998. *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*. Baltos lankos.
53. Garcia-Lorenzo, L., Nolas, S., and Zeeuw, G. 2008. Telling stories and the practice of collaboration *International journal of sociology and social policy*, 28 (1/2). 9-19.
54. Gaskell, G., Bauer, M. W. 2000. *Towards public accountability: Beyond sampling, reliability, and validity*. In M. W. Bauer & G. Gaskell (Eds.), *Qualitative researching with text, image and sound*. 336-350. London, UK: Sage.
55. Giddens, A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius. Pradai.
56. Glaeser, E. L., Laibson, D., Sacerdote, B. 2002. „An Economic Approach To Social Capital“, *Economic Journal*, 112(483,Nov): 437-458.
57. Goffman, E. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. London: Penguin.
58. Goffman, E. 1963. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Harmondsworth: Penguin.
59. Goffman, E. 1970. *Strategic Interaction*. Oxford: Blackwell.
60. Goffman, E. 2000. *Savęs pateikimas kasdieniame gyvenime*. Vaga.
61. Gounis, K. 1992. The Manufacture of Dependency: Shelterization Revisited. *New England Journal of Public Policy*. 8(1): 685-693.
62. Gutov, R.N., Nikiforov A.N. 2004. „Homelessness and Trends in Its Development“. *Sociological Research*. 43. (3): 67-74.
63. Hammersley, M., Atkinson, P. 2007, *Ethnography: Principles in Practice*. Routledge, London.
64. Handler, J. F., Hasenfeld, Y. 1991. *The moral construction of poverty: Welfare reform in America*. London. Sage.
65. Hanson, S. 1995. *The Geography of Urban Transportation*. Second Edition. New York. Guilford Press.

66. Harvey, D. 1986. *Consciousness and the Urban Experience: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*. Baltimore, MD: John Hopkins University Press.
67. Højdestrand, T. 2003. The Soviet-Russian Production of Homelessness. Propiska, Housing, Privatisation. // http://www.anthrobase.com/Txt/H/Hoejdestrand_T_01.htm.
68. Højdestrand, T. 2005. *Needed by Nobody: Homelessness, Humiliation, and Homelessness in Post-socialist Russia*. Department of Social Anthropology, Stockholm University. Stockholm.
69. Hutson, S. and Liddiard, M. 1994. *Youth Homelessness: The Construction of a Social Issue*. Basingstoke: Macmillan.
70. Jacobs, K., Kemeny, J. and Manzi, T. 1999. *The struggle to define homelessness: a constructivist approach*, in Hutson, S. and Clapham, D. (eds) *Homelessness: Public policies and private troubles*. London: Cassell: 11-28.
71. Jahiel, R. 1992. *Homeless: A Prevention-Oriented Approach*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
72. Jencks C. 1995. *The Homeless*. Harvard University Press. USA.
73. Jėčiuvienė, M. 2004. *Skurdo ribos ir ištakos*. Vosyliūtė, A. (Sud.). *Socialinės grupės: nepritekliaus žymės*. STI. LSD. Vilnius.
74. Johnson, R. B. 1997. Examining the validity structure of qualitative research. *Education Research Library*. Winter 1997; 118, 2; 282-292
75. Juškieienė, D. 1997. *Skurdo problemos teoriniai aspektai*. *Sociologija: praeitis ir dabartis*. J. Leonavičius (Sud.) Kaunas. Technologija. 87-90.
76. Kanopienė V., Mikulionienė S. 2004. „Lietuvos benamiai: elgsena ir nuostatos“. *Socialinis darbas*. 3 (1): 63-72.
77. Kanopienė V., Mikulionienė S. 2004. „Lietuvos benamiai: gyvenimo sąlygos“. *Socialinis darbas*. 3 (1): 47-62.
78. Kasparavičienė, V. 2003. „Socialiniai ir ekonominiai visuomenės pakraščiai“. *Filosofija. Sociologija*. LMA. Lietuvos mokslų akademijos leidykla. 2.
79. Katz, M., B. 1989. *The Undeserving poor: From the war on poverty to the war on welfare*. New York. Pantheon Books.
80. Kennet, P., Marsh, A. (1999) *Homelessness. Exploring the new terrain*. The Policy Press. University of Bristol. UK.
81. Kertzer, D.I., Arel, D. 2002. *Census and Identity: The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge University Press.
82. Kocai, E. (2004). *Varguomenės būklės bruožai*. Vosyliūtė, A. (Sud.). *Varguomenė: gyvensena ir vertybės*. STI.
83. Kocai, E. 2006. *Benamystė kaip socialinis reiškiny* // *Filosofija. Sociologija*, Nr. 2, p. 53 – 62.
84. Kocai, E. 2007. *Socialinė benamių atskirtis ir jos formavimosi veiksniai*, Daktaro disertacija, Vilnius: VU Socialinių tyrimų institutas.
85. Kocai, E. 2008. Benamiai ir socialinis kapitalas. Visuomenės darni plėtra: problemos ir perspektyvos. Ekonominės ir socialinės politikos studijos V. Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. Vilnius. 216-231.

86. Kohm, T. 1994. *Incomers and Fieldworkers. A Comparative Study of Social Experience*. In Hastrup, Hervik. *Social Experience and Anthropological Knowledge*. Routledge. Great Britain. 25.
87. Koegel, P., Burnam, M.A., and Baumohl, J. 1996. *The Causes of Homelessness, in Homelessness in America*, ed. J. Baumohl. Phoenix: Oryx Press. 24-33.
88. Kõre, J. 1998. The Social Protection System in Estonia. In: *Social Protection in Social Protection in Estonia: Handbook and Dictionary*, Copenhagen: Vester Kopi: 73–97.
89. Kore, Kiik, Boswinkel 2006. „Homelessness in Estonia – Problem of the Individual or the Society?“ *European Journal of Housing Policy* Vol. 6. (3): 297–312.
90. Kriauzaitė, V. 2004. Benamių padėties ypatumai Danijoje. Vosyliūtė, A. (Sud.). *Socialinės grupės: nepritekliaus žymės*. STI. LSD. Vilnius.
91. Kuzmickaitė, D. K. 2004. *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988-2000)*. Vytauto Didžiojo Universitetas. Kaunas.
92. Kvale, S. 1996. *Interviews: an introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
93. Lee, P. 1998. *Housing policy, citizenship and social exclusion*, in A. Marsh and D. Mullins (eds.) *Housing and Public Policy*, Buckingham: Open University Press.
94. Lees, L. 1997. Ageographia, heterotopia and Vancouver's new public library. *Environment and Planning D: Society and Space*, 15: 321-347.
95. Lefebvre, H. 1991. *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Basil Blackwell.
96. Lefebvre, H. 2002. *Critique of Everyday Life*. Michel Trebitsch (Preface), John Moore (Translator). Vol. II. Verso.
97. Lewis, O. 1975. *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*. Basic Books.
98. Liebow, E. 1993. *Tell Them Who I Am. The lives of homeless women*. New York, Penguin.
99. Liubinienė, N. 2009. Migrantai iš Lietuvos Šiaurės Airijoje: „savos erdvės“ konstravimas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (05S). Kaunas.
100. Lyon-Callo, V. 2004. *Inequality, Poverty, and Neoliberal Governance. Activist Ethnography in the Homeless Sheltering Industry*.
101. Lowthian, J. 2001. *Housing Needs of Women Prisoners*. London: Nacro.
102. Luobikienė, I. 2004. *Studentų požiūris į elgetaujančius žmones*. Vosyliūtė, A. (Sud.). *Socialinės grupės: nepritekliaus žymės*. STI. LSD. Vilnius.
103. Maniukaitė, G. 2004. *Marginalių asmenų vertybinės nuostatos*. Vosyliūtė, A. (Sud.). *Varguomenė: gyvenama ir vertybės*. STI.
104. Marcuse, P. 1987. *The Other Side of Housing: Oppression and Liberation*. In B. Turner (Ed.), *Between State and Market: Housing in the Post-Industrial Era*. 232-270.
105. Mars, G. 1991. *Longshore Drinking, Economic Security and Union Politics in Newfoundland*. In M. Douglas (Ed.), *Constructive Drinking. Perspectives on Drink from Anthropology*. 91-102. Cambridge University Press. Cambridge.
106. Marton, F. 1986. „Phenomenography - A Research Approach to Investigating Different Understandings of Reality“. *Journal of Thought*, 21: 28-49.

107. Massey, D. 1981. *New Directions in Space*. In *Social Relations and Spatial Structures*, edited by D. Gregory and J. Urry. London: MacMillan.
108. Matulionis, A.V., Kasparavičienė, V., Kocai, E. ir kt. 2005. Lietuvos socialinė struktūra. Socialinių tyrimų institutas. Firidas. Vilnius.
109. May, J., Johnsen, S., Cloke, P. 2007. „Alternative cartographies of homelessness: Rendering visible British women’s experiences of ‘visible’ homelessness“. *Gender, Place and Culture*. 14. 2.
110. May, J. 2000. Of nomads and vagrants: single homelessness and narratives of home as place. *Environment and Planning D: Society and Space* 18(6): 737 – 759.
111. May, J. 2009. *Homelessness*, in Kitchin, R. and Thrift, N. (eds) (2009) *International Encyclopaedia of Human Geography*. Elsevier, London. Pp. 185–190.
112. May, T. 2001. *Social Research. Issues, methods and process*. Open University Press. Buckingham. Philadelphia
113. Morris, J. 1994. The shape of things to come? User-led social services. Social Services Policy Forum Paper No 3. London, Social Institute for Social Work.
114. McNaughton C. 2006. Agency, Structure and Biography: Charting Transitions Through Homelessness in Late Modernity. *Auto/Biography* 14:134–152
http://autobiography.edina.clockss.org/aub_2006_14_2/10.1191_0967550706ab043oa.pdf
115. McNaughton, C. 2008. *Transitions through Homelessness: Lives on the edge*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
116. Mohan, J. 2002. „Geographies of welfare and social exclusion: dimensions, consequences and methods“. *Progress in Human Geography*, 26, 1, 65-75
117. Moran, J. 2005. *Reading the Everyday*. Routledge.
118. Mullan, B. 1998. *Voices of pain*. Aidai. Vilnius.
119. Nathanson, C. A. 1991. *Dangerous Passage: The Social Control of Sexuality in Women’s Adolescence*. Philadelphia. Temple University Press.
120. Neale, J. 1997. *Theorising Homelessness: Contemporary Sociological and Feminist Perspectives*. In Burrows, R., Pleace, N. and Quilgars, D. (eds) *Homelessness and Social Policy*. London: Routledge. 35-49.
121. Neale, J. 1997. Homelessness and Theory Reconsidered. *Housing Studies*.12 (1): 47-61.
122. Ogden, J., Avades, T. 2011. „Being homeless and the use and nonuse of services: a qualitative study“. *Journal of Community Psychology*. 39 (4): 499–505.
123. Ortner, S. 1995. „Resistance and the problem of ethnographic refusal“, *Comparative Studies in Society and History*, 37(1): 173-193.
124. Osinskii, I., Khabaeva, I.M., Baldaeva, I. B. 2004. „The homeless. The Social Lower Depths of Society“. *Sociological Research*. 43 (3): 54-66.
125. Osipov, A.M.; Karlinsky, I.Z.; Nikiforov A.N. 2007. Social and Legal Aspects of the Problem of Homelessness in Russia. Based on materials from an interregional study. St Petersburg, Nochelzhka and DanChurchAid.
126. Parr, H. 2000. „Interpreting the ‘hidden social geographies’ of mental health: ethnographies of inclusion and exclusion in semi-institutional places“, *Health and Place* 6: 225-237.

127. Parsell, C. 2010. An Ethnographic Study of the Day-to-Day Lives and Identities of People Who are Homeless in Brisbane. A Thesis Submitted for the Degree of Doctoral of Philosophy at the University of Queensland in April 2010. School of Social Work and Applied Human Services.
128. Passaro, J. 1996. *The Unequal Homeless: Men on the Streets. Women in their Place*. London: Routledge.
129. Petružytė, D., Girdzijauskienė, S., Gvaldaitė, L. 2004. „Subsidiarumo principas socialiniam darbuotojui sąveikaujant su klientu“. *Socialinis darbas mokslo darbai*. Mykolo Riomerio universitetas, 3(2): 24-33.
130. Petružytė, D. 2009. Atliekų rinkėjų gyvensena: Kariotiškių sąvartyno atvejo studija. Daktaro disertacija. *Socialiniai mokslai, sociologija* (05 S). Vilnius.
131. Philo, Ch. 1989. *Enough to Drive One Mad: The Organisation of Space in Nineteenth-Century Lunatic Asylums*. In J. Wolch and Michael Dear (Eds) *The Power of Geography*. London: unwin Hyman. 258–90.
132. Pippert, T. D. 2007. *Road dogs and loners: family relationships among homeless men*. Michigan University. Lexington Books.
133. Pleace, N. 1998. „Single homelessness as social exclusion: the unique and the extreme“, *Social Policy & Administration* 32 (1): 46-59.
134. Pleace, N., Quilgars, D. 2003. „Led Rather Than Leading? Research on Homelessness in Britain“. *Journal of Community and Applied Social Psychology*. 13. 187-196.
135. Porteous, J. D. 1976. Home: the Territorial Core. *The Geographical Review* LXVI. 383-390.
136. Praspaliauskienė, R. 2000. *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos - XIX a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*. Žara. Vilnius.
137. Prosser, M. 2000. Using phenomenographic research methodology in the context of research in teaching and learning. In: J. A. Bowden e E. Walsh (Ed.). *Phenomenography*. Melbourne: RMIT University Press, 2000. Using phenomenographic research methodology in the context of research in teaching and learning, 34-46. (Qualitative research methods)
138. Rahimian, A., Woich, J.R., Koegel, P. 1992. "A model of homeless migration: homeless men in Skid Row, Los Angeles" *Environment and Planning A* 24(9): 1317 – 1336.
139. Radley, A., et al. 2010. „From means to occasion: walking in the life of homeless people“. *Visual Studies*. 25 (1): 36-45.
140. Rapport, N., Overing, J. 2000. *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. Routledge.
141. Ravenhill, M. 2008. *The Culture of Homelessness*. Ashgate. Kingston University, UK.
142. Ricoeur, P. 1992. *Oneself as Another*. London. University of Chicago Press.
143. Roller, E. 1995. *The Welfare State. The Equality Dimension*. In: Borre, Ole/Scarborough, Elinor (eds.). *The Scope of Government*. Oxford: Oxford University Press. 165-197.
144. Room, G. 1994. Poverty Studies in the European Union: Restrospect and Prospect, Paper Presented at the EU-Conference Understanding Social Exclusion: Lessons from Transnational Research Studies. Policy Studies Institute. November. London. In

- Manning N. & Tikhonova, N. (2004). *Poverty and Social Exclusion in the New Russia*. ASHGATE.
145. Ropers, R. H. 1988. *The invisible homelessness: A new urban ecology*. New York. Insight Books.
 146. Rose, Gillian 1995. *Place and identity: A sense of place*. In Massey, D., Jess, P. (Eds.), *A place in the world?: Places, cultures and globalization* (87-117). Oxford: Oxford UP
 147. Rossi, P. 1989. *Down and Out in America: The origins of homelessness*. Chicago. University of Chicago.
 148. Rowe, S., Wolch, J. 1990. „Social Networks in Time and Space: Homeless Women in Skid Row“, Los Angeles. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 80 (2): 184-204.
 149. Rowles, G.D. 1984. *Aging in rural environments* In I. Altman, J. Wohlwill, J., Lawton, M.P. (Eds.), *Elderly People and the Environment. Human behavior and environment*. 129-157.
 150. Ruddick, S. 1990. "Heterotopias of the Homeless: Strategies and Tactics of Placemaking in Los Angeles," *Strategies* 3 :184-201.
 151. Ruddick, S. 1996. *Young and homeless in Hollywood: Mapping social identities*. London. Routledge.
 152. Sampson, S. 2008. *Winners, losers and the neoliberal Self: Agency in Post-Transition Europe*. Iš W. Schroder and Asta Vonderau (eds) *Changing Economies and Changing Identities in Postsocialist Eastern Europe*. Berlin: LIT Verlag.
 153. Sahlin I. 2002. The Staircase of Transition: Survival through Failure, Sweden, Prieiga per internetą: <http://www.iccr-international.org/impact/docs/paper-ingrid-sahlin.pdf>
 154. Saunders, P., Williams, P. 1988. „The Constitution of the Home: Towards a Research Agenda“. *Housing Studies* 3 (2): 81-93.
 155. Scott, J. 1998. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press.
 156. Schroder, W., Vonderau, A. 2008. *Changing Economies and Changing Identities in Postsocialist Eastern Europe*. Berlin: LIT Verlag.
 157. Sibley, D. 1995. *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. Routledge.
 158. Silver, H. 1994. „Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms“. *International Labour Review* 133 (5-6): 531–578.
 159. Smith, N. 1996. *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. London. Routledge.
 160. Smith, J. and Gilford, S. 1998. Not Only Street Sleepers are Homeless: Issues of Gender and Ethnicity in Researching Youth Homelessness. *Youth and Policy*, Spring. 59 70-85
 161. Soja, E. 1981. "The Spatiality of Social Life: Towards a Transformative Rethorization." In *Social Relations and Spatial Structures*, edited by D. Gregory and J. Urry. London: MacMillan.
 162. Somerville, P. 1992. "Homelessness and the Meaning of Home: Rooflessness or Rootlessness?," *International Journal of Urban and Regional Research*, 16:4, 529-539.

163. Somerville, P. 2011. Theorising homelessness. Prieiga per internetą: <http://homelessinstoke.files.wordpress.com/2011/07/theorising-homelessness-somerville-final-hsa-paper.pdf>
164. Snow, D.A & Anderson L. 1993. *Down on Their Luck. A Study of Homeless Street People*. Berkeley, University of California Press.
165. Snow, D. A., Anderson, L., and Koegal, P. 1994. „Distorting tendencies in research on homeless“. *American Behavioral Scientist*. 37:461-475.
166. Snow, D. A., Anderson, L., Baker, S. 1989. Criminality and Homeless Men: An Empirical Assessment." *Social Problems* 36 (5): 532-549.
167. Spencer, L., Ritchie, J., O'Connor, W. 2003. *Analysis: Practices, Principles and Processes*. In. Ritchie, J., Lewis, J. *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers*. Sage Publications. London. Thousand Oaks. New Delhi. P. 109-218.
168. Stark, L. R. 1994. “The shelter as total institution”. *American Behavioral Scientist*. 37(4), 553-562.
169. Stephenson, S. 2006. *Crossing the Line. Vagrancy, Homelessness and Social Displacement in Russia*. Hampshire, Ashgate Publishing Limited.
170. Sullivan, P. A. and Damrosch, S. P. 1987. *Homeless Women and Children*. In Bingham, R. D., Green, R. E. and White, S. B. (eds) *The Homeless in Contemporary Society*. London: Sage. 82-98.
171. Swearingen S., Orellana-Rojas, C. 2000. „Conflict, Space, and Identity: Two Cases, One Process“. *Research in Urban Sociology*, Vol. 5. 81-109.
172. Takahashi L. M. 1998. *Homelessness, AIDS, and Stigmatization. The NIMBY Syndrome in the United States at the End of the Twentieth Century*. Clarendon Press. Oxford University Press.
173. Toro, P. A. 2007. „Toward an International Understanding of Homelessness“. *Journal of Social Issues*. Vol. 63 (3) : 461–481, September.
174. Trinkūnas, J. 2004. *Vyrai marginalai ir lyčių vaidmenų kaita*. Vosyliūtė, A. (Sud.). *Socialinės grupės: nepritekliaus žymės*. STI. LSD. Vilnius.
175. Twigger-Ross, C. L., Uzzell, D. L. 1996. „Place and Identity Processes“. *Journal of Environmental Psychology*. 16, 205–220.
176. Urmonienė M. 2001. *Marginalumo sociologinių požiūrių integravimosi į teisinę sistemą problemos. Lietuvos sociologija amžių sandūroje*. Straipsnių rinkinys. Vosyliūtė A. (Sud.). Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas. Vilnius.
177. Urmonienė M. 2002. „Marginalinės grupės – socialinio darbo dalykas“. *Mokslo darbai. Socialinis darbas*. 2(2).
178. Valentine, G. 1989. „The geography of women's fear“. *Area* 21, 385-90.
179. Veness A 1993. „Neither homed nor homeless-contested definitions and the personal world of the poor“. *Political Geography* 12:319-340.
180. Vosyliūtė E., Kasparavičienė, V., Maniukaitė, G., Kocai, E. 2004. *Varguomenė: gyvensena ir vertybės*. Socialinių tyrimų institutas. Vilnius.
181. Vosyliūtė, A. 2005. Vargetos: ieškant gyvenimo sąlygų ir savęs. *Mokslo darbai. Socialinis darbas*. 4 (2). 33-42.

182. Wagner, D. 1993. *Checkerboard square: Culture and resistance in a homeless community*. Boulder, Colo. Westview.
183. Wagner, David and M. B. Cohen, 1991. „The Power of the People: Homeless Protesters in the Aftermath of Social Movement Participation“. *Social Problems*. Vol. 38.
184. Wardhaugh, J. 2000. *Sub City: Young People, Homelessness and Crime*. Ashgate. England.
185. Wasserman, J. A., Clair, J. M. 2010. *At home on the street: people, poverty, and a hidden culture of homelessness*. Lynne Rienner Publishers.
186. Watson, S., Austerberry, H. 1986. *Housing and Homelessness: A Feminist Perspective*. Routledge and Kegan Paul, London.
187. Watson, S. 1999. *A Home is there the Heart is: Engendering Notions of Homelessness*. Chapter 5 in *Homelessness – Exploring the new terrain*. Kennet, P., Marsh, A. (Eds.). Bristol. The Policy Press.
188. Weisman, L.K. 1992. *Discrimination by Design: A Feminist Critique of the Man-made Environment*. University of Illinois Press, Urbana, Ill.
189. Wellman, Barry. 1983. “Network Analysis: Some Basic Principles.” *Sociological Theory* 1:155-200.
190. Williams J. C. 2003. *A Roof Over My Head. Homeless Women and The Shelter Industry*. University Press of Colorado.
191. Wilson, W. J. 1987. *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
192. Wolch, J. 1995. *Inside/Outside: The Dialectics of Homelessness*, in Demko, G. (ed.), *Populations at Risk at the End of the 20th Century*, Boulder, CO: Westview Press. 77-00
193. Wolch J., Dear M. 1993. *Malign Neglect. Homelessness in an American City*. Jossey-Bass Publishers. San Francisco.
194. Wolch J. R., Rahimian, A., Koegel, P. 1993. „Daily and Periodic Mobility Patterns of the Urban Homeless“. *The Professional Geographer*, 45 (2): 159-169.
195. Wolch, J.R., Rowe, S. 1992. „On the Streets: Mobility Paths of the Urban Homeless“. *City and Society*. Vol. 6 (2), 115–140.
196. Wright, James D., Rubin, B.A., Devine, J. A. (1998). *Beside the Golden Door: Policy, Politics and the Homeless*. NY: Aldine de Gruyter.
197. Wright, T. 1997. *Out of Place. Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested Landscapes*. State University of New York Press.
198. Wright, T. 1995. *Tranquility City: Self-organization, protest, and collective gains within a Chicago homeless encampment*. In *Marginal spaces: Comparative urban and region*.
199. Žalimienė, L. 2004. *Skurdo kultūros ypatumai (socialinio darbo aspektas)*. Vosyliūtė, A. (Sud.). *Socialinės grupės: nepritekliaus žymės*. STI. LSD. Vilnius.
200. Žalimienė, L., Rimšaitė R. 2007. „Nevyriausybių organizacijų metamorfozės – nuo labdaringos pagalbos vargšams XVIII amžiuje iki socialinių paslaugų rinkos dalyvio šiuolaikinėje visuomenėje“. *Socialinis darbas. Mokslo darbai* Nr. 6 (1): 83-96.
201. Žydzūnaitė, V., Jonušaitė, S. 2007. „Fenomenografija – kokybinės diagnostikos metodas: metodologinis pagrindimas“. *Pedagogika. Mokslo darbai*. T. 85: 76-80.

Dokumentai

1. Access to Housing for Vulnerable People in Accession States, 2003. FEANTSA.
2. Avramov, D. 1995. Homelessness in the European Union: Social and Legal Context of Housing Exclusion in the 1990s. Brussels. FEANTSA.
3. Benamiai: kiek jų ir kokie jie. Statistikos departamento pranešimas spaudai, 2003.
4. Baptista, I., Benjaminsen, L., Pleace, N., Busch-Geertsema, V. 2012. Counting Homeless People in the 2011 Housing and Population Census. EOH Comparative Studies on Homelessness. European Observatory on Homelessness. Brussels. December.
5. Busch-Geertsema, V. ir kt. 2010. Homelessness and Homeless Policies in Europe: Lessons from research. *A Report prepared for the European Consensus Conference on Homelessness* 9-10 December 2010, Brussels.
6. Christine L. J., Casino, Vincent J. Del. 2008. The Mobility of Homeless People and Their Use of Public Transit in Long Beach, California, Final Report. METTRANS Project # 06-13. Department of Geography, California State University.
7. Cunska Z. Muravska T. 2009. Social policy implementation in Latvia Post EU Accession. Riga. University of Latvia.
8. Donner, Ch. 2000. Housing Policies in the European Union: Theory and Practice. European Union. Vienna.
9. Doorn, L. van 2003. The Common Definitions of Homelessness used in the Netherlands, CUHP Paris Workshop, March 2003, www.cuhp.org
10. Estonian human development report, 1999.
11. Edgar B., Meert H. (2005). *Fourth Review on Statistics of Homelessness in Europe. The ETHOS definition of homelessness*. Brussels: Feantsa.
12. Edgar B., Meert H. 2006. Fifth review of statistics on homelessness in Europe, Brussels: FEANTSA.
13. Edgar B., Harrison M., Watson P., Bush – Geertsema V. 2007. *Measuring of homelessness at EU level*, European Communities. FEANTSA.
14. ETHOS - Europos benamystės ir būsto atskirties tipologija. Prieiga per internetą: <http://www.feantsa.org/files/freshstart/Toolkits/Ethos/Leaflet/LT.pdf>
15. Karpuškienė, V. 2003. National Research Overview of Homelessness in Lithuania. Prepared for FEANTSA – September 2003. // http://www.feantsa.org/files/enlargement/research_lithuania.pdf. 2006 03 20
16. Kauno miesto „Miesto švaros ir tvarkymo taisyklės“, 2005.
17. Kauno miesto savivaldybės gyventojų mokėjimo už socialines paslaugas tvarkos aprašas, Kauno miesto savivaldybės taryba, 2011-02-18, Nr. T-90, pakeistas 2012-03-15 miesto tarybos sprendimu Nr. T-120.
18. Kauno nakvynės namai. Nakvynės namų nuostatai. Prieiga per internetą:
19. <http://www.nakvynes-namai.lt/Veikla/Nuostatai.aspx>
20. Lietuva Europos Sąjungoje: pirmieji metai. 2005. Red. kol. Lazutka, R. ir kt. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
21. Lietuvos Respublikos bendrasis aprėpties memorandumas. (2003). // <http://www.socmin.lt/index.php?1416617189>.
22. Lietuvos Respublikos 2004-2006 metų nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas. (2004). // http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/soc-incl/nap_incl_2004_lt.pdf.

23. Lietuvos statistikos departamentas. Apgyvendinimas nakvynės namuose.
24. Lietuvos statistikos departamentas. Gyventojai nakvynės namuose.
25. Lietuvos statistikos metraštis 2012. 2012. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius. Prieiga per internetą: http://web.stat.gov.lt/uploads/metrastis/1_LSM_2012.pdf
26. Lietuva stojant į Europos Sąjungą. Ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė. Red. Lazutka, R. ir kt. 2004. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
27. Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija. (2000). Vilnius. <http://www.socmin.lt/index.php?1416617189>.
28. Socialinės apsaugos terminų žodynas. Prieiga per internetą: http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html
29. Stax, T.B. 2003. Understanding of Homelessness in Denmark – Definitions in the Legislation and in Research Projects, CUHP Paris Workshop, March.
30. Stax, T.B. (2005). Providing Additional Knowledge? Combining Register Based Information and Qualitative Interviews in Researching the Lives of Homeless People. // <http://www.cuhp.org/admin/EditDocStore/ACF5144.pdf>. 2005 06 05.
31. Surašymo darbuotojo vadovėlis. (2001). Statistikos departamentas. Vilnius.
32. The production of data on homelessness and housing deprivation in the European Union: survey and proposals. Eurostat. Theme 3: Population and social conditions. Working papers and studies. Luxembourg. 2004.
33. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948. Generalinės Asamblėjos priimta ir paskelbta 1948 m. gruodžio 10 d. rezoliucija 217 A (III). Įsigalioja 1948-12-10 Lietuva prisijungė prie šios deklaracijos 1991 m. kovo 12 d. Valstybės žinios, 2006-06-17, Nr. 68-2497.
34. Vilniaus miesto savivaldybės tarybos 2006 m. gruodžio 6 d. sprendimas “Dėl mokėjimo už socialines paslaugas tvarkos patvirtinimo”.
35. Vilniaus miesto švaros ir tvarkymo taisyklės, 2011.
36. Vilniaus miesto nakvynės namų nuostatai. Prieiga per internetą: <http://www.vmmn.lt/about/>
37. Žmonės, neturintys nuolatinės gyvenamosios vietos, 2004.

Teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija. 1996. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla.

Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimas „Dėl socialinės paramos koncepcijos“. 1994 m. gegužės 9 d. Nr. 360. Vilnius. 1994-05-13, Valstybės žinios, 1994, Nr.: 36 -653.

Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“, 2006 m. balandžio 5 d. Nr. A1-93. Vilnius. Valstybės žinios, 2006-04-20, Nr. 43-1570.

Lietuvos Respublikos Aplinkos ministerija. Būsto teisinis reglamentavimas. Nuoroda internete: <http://www.am.lt/VI/index.php#a/11339>. Žiūrėta 2013-08-06.

Lietuvos Respublikos Socialinių paslaugų įstatymas. 2006 m. sausio 19 d. Nr. X-493. Valstybės žinios. 2006-02-11, Nr. 17-589. (keistas, aktuali įstatymo redakcija – nuo 2012-11-15).

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. balandžio 30 d nutarimas Nr. 318 „Dėl nakvynės namų steigimo grįžusiems iš įkalinimo vietų bei kai kuriems kitiems asmenims ir jų įdarbinimo“. Valstybės žinios. 1992. Nr. 18–540. 1992-06-30, Valstybės žinios, 1992, Nr.: 18 -540.

LR Valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymas. Valstybės žinios. 1992, Nr. 14-378 (keistas įstatymo pavadinimas, aktuali įstatymo redakcija – nuo 2013-06-01).

LR Vyriausybės nutarimas „Dėl nakvynės namų steigimo grįžusiems iš įkalinimo vietų bei kai kuriems kitiems asmenims ir jų įdarbinimo“, 1992 m. balandžio 30 d. Nr. 318. 1992-06-30, Valstybės žinios, 1992, Nr.: 18 -540

PRIEDAI

PRIEDAS Nr. 1. ETHOS - Europos benamystės ir būsto atskirties tipologija

ETHOS - Europos benamystės ir būsto atskirties tipologija

Benamystė yra viena iš pagrindinių ES Socialinės Apsaugos ir Įtraukties (inclusion) Strategijos sprendžiamų problemų. Tam kad būtų galima vykdyti benamystės prevenciją ir teikti benamių žmonių apgyvendinimo paslaugas yra būtina suprasti tapimo benamiu procesą ir atpažinti kelias vedančius į šią situaciją, tad yra svarbus benamystės reikšmės plėtojama prasme suvokimas.

FEANTSA (European Federation of organisations working with the people who are homeless) (Europinė su benamiais žmonėmis dirbančių organizacijų federacija) sukūrė benamystės ir būsto atskirties tipologiją – ETHOS.

ETHOS tipologija pradėdama nuo konceptualaus suvokimo, kad yra trys „namus“ apibūdinantys laukai, kurių nebuvinimas gali būti naudojamas benamystei apibrėžti.

Namų turėjimas gali būti suvoktas kaip: adekvacių gyvenamųjų patalpų (ar vietos), su kuriomis asmuo ar jų jos šeima gali elgtis išskirtinai kaip su savo nuosavybe (fizinis laukas), turėjimas įgalėjimas išsaugoti privatumą ir palaikyti santykius (socialinis laukas); teišėtas būsto nuosavybės turėjimas (teisinis laukas). Remiantis šiais laukais galima suformuluoti keturis pagrindinius konceptus: bestogiai (gyvenimas lauke), benamystė, nesaugus būstas ir netinkamas būstas. Visi šie konceptai gali būti naudojami *namų neturėjimui* nustatyti. Tad ETHOS benamius klasifikuoja remiantis jų gyvenimo ar „namų“ situacija. Šios konceptinės kategorijos yra suskirstytos į 13 operacionalių kategorijų, kurios gali būti naudojamos įvairiems politikų tikslams įgyvendinti, tokiems, kaip benamystės problemos stebėjimo, vertinimo, benamystės masto nustatymo politikų kūrimas.

	Operacionali Kategorija	Gyvenimo Situacija	Bendrinis apibrėžimas
BESTOGIAI	1 Žmonės gyvenantys lauke	1.1 Vieta vieta arba vieta lauke	Gyvenantys gatvėse arba vietose ir neturintys prieglobščio, kurį būtų galima apibūdinti, kaip gyvenamąsias patalpas
	2 Kritiniu atveju apgyvendinti žmonės	2.1 Vienos nakties prieglobstis	Žmonės be įprastos apsisojimo vietos, kurie naudojami vienos nakties prieglobščiu, lengvai priimtu prieglobščiu.
BENAMIAI	3 Žmonės apgyvendinti benamiams skirtose įstaigose	3.1 Hosteliai benamiams ¹ 3.2 Laikinas apgyvendinimas 3.3 Pereinamasis paremiamažis apgyvendinimas	Numatytas trumpalaikis apsisojimo laikas
	4 Žmonės moterų prieglobstyje	4.1 Prieglobstis moterims	Moterys apnakvindintos todėl, kad patyrė smurtą namuose ir numatytas trumpalaikis apsisojimo laikas.
	5 Žmonės apgyvendinti imigrantams skirtose įstaigose	5.1 Laikinas apgyvendinimas / priėmimo centrai 5.2 Migruojančių darbuotojų apgyvendinimas	Imigrantai dėl savo statuso esantys priėmimo arba laikino apgyvendinimo įstaigose
	6 Žmonės, kurie greitai bus paleisti iš institucijų	6.1 Įkalinimo įstaigos 6.2 Medicinines įstaigas ² 6.3 Vaikų įstaigos / namai	Prieš išleidimą neturi būsto Pasilekia ilgiau nei reikia dėl būsto trūkumo Nėnuostatyta būstas (pvz.: iki 18 gimtadienio)
	7 Žmonės gaunantys ilgalaikį paramą (dėl benamystės)	7.1 Institucinė globa vyresnio amžiaus benamiams žmonėms 7.2 Remiamas apgyvendinimas (buvusiesiems benamiams)	Ilgalaikis apgyvendinimas su priežiūra, buvusiesiems benamiams (įprastai ilgiau nei metus)
	8 Žmonės apsigyvenę nesaugiai	8.1 Laikiniai su šeima /draugais 8.2 Nėra nuosavybės (dalinės) teisės 8.3 Nelegalus žemės užėmimas	Dėl būsto trūkumo, gyvenimas būste, kuris nėra įprasta gyvenimo vieta Būsto užėmimas, neturint nuosavybės teisės; nelegalus būsto užėmimas Žemės užėmimas, neturint tam teisės
NESAUGUS	9 Žmonės kuriems grėšia iškeidinimas	9.1 Įsakymas iškeidinti iš nuomojamo būsto 9.2 Įsakymas perleisti būsto nuosavybės teisę kreditorui	Kur iškeidinimo įsakymas yra veiksmingas Kur kreditorius turi teisę nusavinti būstą
	10 Žmonės, kuriems grėšia smurtas	10.1 Policijos užfiksuoti įvykiai	Kur policija imasi veiksmų, kad užkirstų saugią vietą būtinio smurto aukoms
	11 Žmonės gyvenantys laikinose / neįprastose statiniuose	11.1 Mobilieji namai 11.2 Neįprasti pastatai 11.3 Laikini statiniai	Vietė neskirta įprastiniam gyvenimui Laikino prieglobščio lūšnelė, trobelė Iš dalies ilgalaikis statinys: lūšnelė arba trobelė
	12 Žmonės gyvenantys netinkamame būste	12.1 Užimtos naudejimai netinkamos gyvenamosios patalpos	Nacionalinių teisėtą ektų arba statybos nuostatų pripažintus netinkamomis gyvenimui
13 Žmonės gyvenantys perpildytame būste	13.1 Didžiausias nacionalinis perpildyto būsto rodiklis	Apibrėžiamas, kaip viršijantis maksimalų nacionalinį žmonių tankį pagal bendrą grindų plotą arba naudojamus kambarius	

Pastaba: Trumpalaikiu apsisojimu paprastai apibūdinamas trumpas, nei vienerių metų laikotarpis; ilgalaikiu apsisojimu – laikotarpis ilgesnis nei vieneri metai.
Šis apibrėžimas remiantis UNHCR/EUROSTAT pranešimo (2006) rekomendacija yra suderintas su Census suilomais apibrėžimais.

1. Apima priklausomybę reabilitacijos institucijoms, psichiatrinė ligoninė ir pan.
2. Laikino apgyvendinimo įstaiga benamiams žmonėms

FEANTSA is supported financially by the European Commission. The views expressed herein are those of the author(s) and the Commission is not responsible for any use that may be made of the information contained herein.

European Federation of National Associations Working with the Homeless AISBL
Fédération Européenne d'Associations Nationales Travaillant avec les Sans-Abri AISBL

LT

194, Chaussée de Louvain ■ 1210 Brussels ■ Belgium ■ Tel.: +32 2 538 66 69 ■ Fax: +32 2 539 41 74 ■ ethos@feantsa.org ■ www.feantsa.org

PRIEDAS Nr. 2. Tyrimo dalyvių sąrašas ir charakteristikos

Eil. Nr.	Vardas-slapyvardis	Amžius	Išsilavinimas	Gyvenimo nakvynės namuose trukmė	Šeiminė padėtis	Miestas
1.	Giedrius	37	Aukštasis	2 mėnesiai	Išsiskyres	Kaunas
2.	Andrius	38	Aukštesnysis	1 metai	Išsiskyres	Kaunas
3.	Saulius	30	Profesinis	1,5 metai	Išsiskyres	Kaunas
4.	Linas	55	Profesinis	8 metai su pertraukomis	Gyvena kartu	Kaunas
5.	Julius	34	Nebaigtas aukštasis	3 metai	Nevedęs	Kaunas
6.	Laimis	34	Nebaigtas profesinis	1,5 metai su pertraukomis	Nevedęs	Kaunas
7.	Aidas	39	Profesinis	3 metai	Išsiskyres	Kaunas
8.	Jurgis	50	-	8 metai su pertraukomis	Išsiskyres	Kaunas
9.	Aleksas	38	Aukštesnysis	3 mėn.	Išsiskyres	Vilnius
10.	Vladas	68	Nebaigtas aukštesnysis	11 metų su pertraukomis	Išsiskyres	Vilnius
11.	Gintaras	33	Nebaigtas aukštesnysis	0,5 metų	Vedęs, negyvena kartu	Vilnius
12.	Paulius	40	Profesinis	5 metai su pertraukomis	Išsiskyres	Vilnius
13.	Valdas	49	Profesinis	9,5 metai	Išsiskyres	Vilnius
14.	Alius	42	Profesinis	-	-	Vilnius
15.	Stasys	52	-	4 metai su pertraukomis	-	Vilnius
16.	Aušra	30	Vidurinis	3 metai	Netekėjusi	Kaunas
17.	Ona	47	-	-	Išsiskyrusi	Kaunas
18.	Nijolė	43	Nebaigtas aukštesnysis	8 metai	Gyvena kartu	Kaunas
19.	Ilma	37	-		Gyvena kartu	Kaunas
20.	Ema	47	-	-	Išsiskyrusi	Vilnius
21.	Žana	65	-	1,5 metai	Išsiskyrusi	Vilnius
22.	Marijona	50	Aukštesnysis	-	-	Vilnius
23.	Vanda	48	Profesinis	-	-	Vilnius
24.	Alina	31	Profesinis	-	Netekėjusi	Vilnius

PRIEDAS Nr. 3. Tyrimo dalyvių sąrašas

Eil. Nr.	Vardas-slapyvardis	Darbo su benamiais stažas	Miestas
1.	D1	20 metų	Kaunas
2.	D2	~4 metai	Kaunas
3.	D3	~ 15 metų	Vilnius
4.	D4	~ 8 metai	Vilnius
5.	D5	10 metų	Kaunas
6.	D6	5 metai	Vilnius
7.	D7	3 metai	Kaunas
8.	D8	~5 metai	Vilnius
9.	D9	2 metai	Kaunas
10.	D10	~7 metai	Vilnius
11.	D11	~7 metai	Kaunas
12.	D12	~3 metai	Vilnius
13.	D13	~5 metai	Vilnius
14.	D14	~3 metai	Vilnius

PRIEDAS Nr. 4. Informacinis lankstinukas

Nakvynės namai

Nakvynės namai pradėjo savo veiklą 1999 metais lapkričio mėnesį. Nakvynės namų steigėjas yra Vilniaus arkivyskupijos Caritas. Dabar per metus čia laikinai apgyvendinama apie 200 žmonių. Kiekvieną dieną nakvoja 60 – 70 pastovios gyvenamosios vietos neturintį ir / j krizines situacijas patekusių žmonių. Čia jie gali sulaukti psichologo ir socialinių darbuotojų pagalbos.

[Nakvynės namus žmonės dažniausiai kreipiasi tuomet, kai kitur pagalbos nebesulaukia, kai jau yra nutrūkę ryšiai su artimaisiais, ir kai atrodo, jog nebėra išieities iš užsikūsiu problemų rato. Todėl nakvynės namuose itin svarbus santykių su žmogumi užmegzimas ir pagalba, bei tikėjimas tuo, kuris kreipiasi pagalbos. Mums svarbu palaikyti ir skatinti žmonių orumą. O tai galima padaryti tik tuomet, kai žmogus jaučia, jog jo nuomonė yra svarbi ir, kai jis žino, jog yra naudingas. Todėl mūsų darbo pagrindinis principas yra:

„Ne keisti, o leisti rinktis pačiam“

Padėkime žmonėms susigrąžinti savo gyvenimą į savo rankas.

Benamių dienos centro lankytoja apie pasikeitusį savo požiūrį į benamius:

„Mane supa nuostabiūs žmonės, jei anksčiau nekokia nuotaiką ir nuomonę apie benamius, tai atsivėrusi pačiai tokioje vietoje, galu pasakyti – puikiai“

Mus paremti galite:

Skirdami 2% pajamų mokesčio:

Jei naudojate internetines bankininkystės paslaugas, tai tiesiog užpildykite specialią formą (FR0512 – Prašymas pervesti 2 proc. pajamų mokesčio) internetu.

Arba šią formą galite užpildyti puslapyje <http://www.vmi.lt> taip pat užėję į Vilniaus arkivyskupijos Caritas administraciją (Odminių g. 12), VA Caritas Nakvynės namus arba į VMI.

Pildant formą reikėtų įrašyti:

10 laukelyje: 191677454,
11 laukelyje:
VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS CARITAS,
12 laukelyje:
VILNIUS LT- 01122, ODMINIŲ G. 12,
15 laukelyje: LT367044060005786470.

Aukodami grynaisiais arba pavedimu:

VA Caritas Nakvynės namai
Imonės kodas: 191677454
Šąsk. nr.: LT367044060005786470

Kaip mus surasti?

☑ Adresas: Šv. Stepono g. 35/4, Vilnius
☎ Tel.: 8 5 233 36 83
Mob.: 8 6 528 58 18
✉ El.p.: nakvynesnamai@caritas.lt
🌐 Mūsų interneto svetainė:
<http://vilnius.caritas.lt/nakvynesnamai>
📘 Facebook puslapis:
VA Caritas Nakvynės namai
🐦 Sekite mus Twitter'yje:
http://twitter.com/va_caritas_nn

Vilniaus Arkivyskupijos Caritas

Nakvynės namai

Nori savanoriauti?

- ☑ Esi jautri/us socialinėms problemoms ir nebegali tylėti?
- ☑ Kartą per savaitę turi bent 3 val. laisvo laiko?
- ☑ Ieškai prasmingos veiklos?

Ateik į VA Caritas nakvynės namus!

Mums reikia savanorių:

- ☑ ieškančių erdvių išreikšti savo talentus, dalintis savo dovanomis (pvz.: vesti teatro būrelį, chorą, organizuoti prasmingas visuomenės įtraukimo priemones, kurti filmus ir t.t.);
- ☑ tiesioginiam kontaktui su atvykstančiais žmonėmis. Dienos centre vien savanoriškas buvimas yra reikšmingas ir įtakoja žmonių gyvenimus;
- ☑ norinčių įsitraukti į grupių veiklas;
- ☑ Padedančių planuoti ir organizuoti šventes;

Esame atviri Tavo idėjoms!

Nakvynės namuose vyksta šie grupiniai užsiėmimai

☑ **Psichologė veda Nakvynės namuose gyvenančių moterų grupę;**

Moterys kartą prasitarė grupės vedusiam socialiniam darbuotojui: „Donatai, mes ne apie viską galime su tavimi kalbėtis“. Taip atsirado moterų grupė.

☑ **Socialinė darbuotoja veda Pokalbių grupę;**

Pokalbių grupėje gali dalyvauti visi Nakvynės namų gyventojai.

☑ **Anoniminių alkoholikų grupė;**

Vienas nakvynės namų gyventojas, leidamas laika dienos centre, supratęs, kad norėtų vesti AA grupę: „Pats jau ilgą laiką negeriu, o grupė čia būtų prasminga“. Lankytojai patys organizuoja ir ją.

☑ **Pokalbių grupė apie Šventąjį raštą;**

Pokalbius, žmonių poreikį pajutęs, veda vienas iš mūsų darbuotojų. Lankytojams šie pokalbiai atrodo prasmingi.

☑ **Savanorė veda anglų kalbos pamokas;**

Kai tik nakvynės namų gyventojai ėmė sakyti: „norėtume mokytis anglų kalbos“, bene stebuklingai atsirado savanorė mergina galinti pamokyti.

☑ **Penktadienio vakarais švenčiame gimtadienius ir žiūrime filmus.**

Atviras benamių dienos centras

Dienos centras – tai erdvė, kurioje žmonės gali patys pasakyti, ko jie nori ir kaip jie nori to pasiekti. Čia jie turi galimybę savo iniciatyvai ir gali mėginti keisti savo gyvenimo sąlygas. Tad tokiu būtu keisdami artimiausią savo aplinką žmonės gali atgauti tikėjimą, kad jie patys gali valdyti savo gyvenimą, kad stengtis verta, o svarbiausia, kad taip jie galėtų susigrąžinti savo orumą.

Dienos centro veiklą organizuoja socialinė darbuotoja, į kurią žmonės gali kreiptis, kai jiems reikia pagalbos ar palaikymo.

Taip pat dienos centre yra labai svarbūs savanoriai, kurie ateina bendrauti su žmonėmis ir padeda jiems laikytis taisyklių. Ieškome savanorių, kurie galėtų vesti grupinius užsiėmimus dienos centro lankytojams

Šiuo metu dienos centre per dieną vidutiniškai apsilanko apie 70 žmonių.

Atviras benamių dienos centras veikia kiekvieną darbo dieną nuo 8.00 iki 15.00.

Savanoriai benamių dienos centre kepė duoną

Rasa INDRILIŪNAITĖ

**BENAMYSTĖ LIETUVOJE: NAKVYNĖS NAMŲ GYVENTOJŲ
(IŠ)GYVENIMO PRAKTIKOS**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto leidykla
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K13-079. Tiražas 15 egz. 2013 08 19.

Nemokamai.